

อัตลักษณ์

ชัชชวลัย

ปราสาทพิมาย

และ

ชัชชวลัย

พบใหม่ในจังหวัดนครราชสีมา

เขตุตทลเช้ยมทษษษษ
๒๕-๖๖

เอกสารประกอบการเสวนาวิชาการ
เรื่อง “อัตลักษณ์ทับหลังปราสาทพิมาย
และทับหลังพบใหม่ในจังหวัดนครราชสีมา”

เนื่องใน งานเทศกาลเที่ยวพิมาย ประจำปี ๒๕๖๖
และงานฉลอง ๕๕๕ ปี เมืองนครราชสีมา

วันพฤหัสบดีที่ ๙ พฤศจิกายน ๒๕๖๖ เวลา ๑๓.๐๐ - ๑๖.๐๐ น.

ณ อุตรโคปุระ ปราสาทพิมาย อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย

อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา

อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย
พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพิมาย
สำนักศิลปากรที่ ๑๐ นครราชสีมา
กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม
ปีงบประมาณ ๒๕๖๗

คำนำ

เนื่องในงานเทศกาลเที่ยวพิมาย ประจำปี ๒๕๖๖ และโอกาสเฉลิมฉลอง ๕๕๕ ปีเมืองนครราชสีมา สำนักศิลปากรที่ ๑๐ นครราชสีมา กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม โดย อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พิมาย และกลุ่มโบราณคดี ได้กำหนดจัดโครงการเสวนาวิชาการ เนื่องในงานและวาระสำคัญดังกล่าว ในหัวข้อ “**อัตลักษณ์ทับหลังปราสาทพิมาย และทับหลังพบใหม่ในจังหวัดนครราชสีมา**” เพื่อร่วมกิจกรรมในมิติทางวัฒนธรรมด้วยการนำเสนอเผยแพร่ข้อมูลความรู้ทางวิชาการด้านมรดกศิลปวัฒนธรรมอันทรงคุณค่าของจังหวัดนครราชสีมา คือ ปราสาทพิมาย ซึ่งมีทับหลังที่แสดงเอกลักษณ์เฉพาะตนจนเรียกได้ว่า “ศิลปะสกุลช่างพิมาย” รวมทั้งความสืบหน้าจากการดำเนินงานศึกษาขุดค้นทางโบราณคดีล่าสุด ในปี ๒๕๖๖ นี้ ณ ปราสาทบ้านบุใหญ่ ตำบลสูงเนิน อำเภอสูงเนิน จังหวัดนครราชสีมา ซึ่งค้นพบทับหลังชิ้นใหม่ที่น่าสนใจหลายชิ้น

เอกสารประกอบการเสวนาทางวิชาการนี้ เป็นการรวบรวมข้อมูลที่น่าสนใจหลายด้านเกี่ยวกับทับหลัง ทั้งในด้านการใช้งาน รูปแบบศิลปะ สถิติ คติความเชื่อ และเรื่องราวในอดีตที่น่าสนใจ คณะผู้จัดทำหวังเป็นอย่างยิ่งว่าเอกสารประกอบการเสวนาจะเกิดประโยชน์ต่อทุกท่าน และทำให้ทุกท่านมองทับหลังปราสาทพิมายแตกต่างไปจากเดิม หยุคมองทับหลังปราสาทพิมายและปราสาทหินทุกแห่งนานขึ้น ด้วยความรู้ความเข้าใจ สุขใจ และเพลิดเพลิน

(นายทศพร ศรีสมาน)

ผู้อำนวยการสำนักศิลปากรที่ ๑๐ นครราชสีมา

๙ พฤศจิกายน ๒๕๖๖

กำหนดการเสวนาวิชาการ

เนื่องใน งานเทศกาลเที่ยวพิมาย ประจำปี ๒๕๖๖ และงานฉลอง ๕๕๕ ปี เมืองนครราชสีมา
เรื่อง “อัตลักษณ์ทับหลังปราสาทพิมาย และทับหลังพบใหม่ในจังหวัดนครราชสีมา”

(Phimai Lintels and Its Details)

วันพฤหัสบดีที่ ๙ พฤศจิกายน ๒๕๖๖ เวลา ๑๓.๐๐ - ๑๖.๐๐ น.

ณ อุตรโคปุระปราสาทพิมาย อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา

.....

- ๑๓.๐๐ - ๑๓.๒๐ น. ลงทะเบียน ณ อุตรโคปุระปราสาทพิมาย (โคปุระด้านทิศเหนือ ใกล้ลานจัดแสดงทับหลัง)
- รับเอกสารประกอบการบรรยายและอาหารว่าง
- ชมนิทรรศการ ลานจัดแสดงทับหลังปราสาทพิมาย
- ๑๓.๒๐ - ๑๓.๓๐ น. กล่าวต้อนรับ โดย นายทศพร ศรีสมาน ผู้อำนวยการสำนักศิลปากรที่ ๑๐ นครราชสีมา
- ๑๓.๓๐ - ๑๕.๐๐ น. การเสวนา เรื่อง “อัตลักษณ์ทับหลังปราสาทพิมาย”
ผู้ร่วมเสวนา
๑. นายภาณุวัฒน์ เอื้อสามาลย์ หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์พิมาย
๒. นางสาวอติตยา ธีระโชติ ภัณฑารักษ์ชำนาญการ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพิมาย
๓. นางสาวนัยนา มั่นปาน ภัณฑารักษ์ชำนาญการ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพิมาย
ผู้ดำเนินรายการ นางสาวภัทรา เขาว์ปรัชญากุล หัวหน้าพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติมหาวิรุวงศ์
- ๑๕.๐๐ - ๑๖.๐๐ น. การบรรยาย เรื่อง “ทับหลังพบใหม่ในจังหวัดนครราชสีมา ณ ปราสาทบ้านบุใหญ่”
วิทยากร นายธัญธรณ์ วรรณโพธิ์พร นักโบราณคดีปฏิบัติการ กลุ่มโบราณคดี
สำนักศิลปากรที่ ๑๐ นครราชสีมา
- ๑๖.๐๐ น. จบการบรรยาย

หมายเหตุ - กำหนดการอาจเปลี่ยนแปลงได้ตามความเหมาะสม

- เป็นการบรรยายกลางแจ้ง (open-air) ท่ามกลางบรรยากาศอันงดงามของ โบราณสถานปราสาทพิมาย

อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย
สุขมากมายนุ สนมมากมายนุ ประทับใจมากมายนุ

สารบัญ

	หน้า
อัตลักษณ์ทับหลังปราสาทพิมาย สู่ศิลปะสกุลช่างพิมาย ภาณุวัฒน์ เอื้อสามาลัย	๑
เยี่ยมชมลชมทับหลังปราสาทพิมาย อทิตยา ธีระโชติ	๒๑
ย้อนอดีตมองปราสาทพิมาย ผ่านบันทึกการเดินทางและภาพถ่ายเก่า นัยนา มั่นปาน	๔๓
ทับหลังพบใหม่ ในจังหวัดนครราชสีมา ณ ปราสาทบ้านบุใหญ่ ฉันทวรรณ วรรณโพธิ์พร	๘๕
ประวัติวิทยากร	๙๙

อัตลักษณ์ ทับหลังปราสาทพิมาย

“ สุกุลช่างพิมาย ”

ภาณุวัฒน์ เอื้อสามาลัย*

ปราสาทพิมาย ตั้งอยู่ตำบลในเมือง อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา ห่างจากตัวเมือง นครราชสีมาไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ประมาณ ๖๐ กิโลเมตร บริเวณที่ราบลุ่มริมลำน้ำมูล ลำจักราช และลำน้ำเค็ม เป็นศาสนสถานที่ยังคงเหลืออยู่ของศาสนาพราหมณ์นิกายวัชรยาน อายุประมาณพุทธ ศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๗ (ประมาณ ๑,๐๐๐ - ๙๐๐ ปีมาแล้ว) ตัวปราสาทประธานก่อด้วยหินทรายมีความสูง ๒๘ เมตร มีกำแพงปราสาทล้อมรอบในแผนผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาด ๒๒๐ x ๒๗๗.๕๐ เมตร สอดรับกับแผนผัง เมืองพิมายที่เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าเช่นกัน ขนาด ๕๖๕ x ๑,๐๓๐ เมตร^๑ นับเป็นปราสาทหินที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในประเทศไทย

* นักโบราณคดีชำนาญการ หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์ พิมาย

^๑ จรรยา มาณะวิฑ และรวีวรรณ แสงวัฒน์, *นำชมอุทยานประวัติศาสตร์พิมาย พิมายครั้งที่ ๕* (นครราชสีมา: สำนัก ศิลปากรที่ ๑๒ นครราชสีมา, ๒๕๕๔), ๒๖, ๓๖.

ความยิ่งใหญ่ของปราสาทพิมายแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของชุมชนเมืองพิมายในอดีต ที่มีอิทธิพลและบทบาทสำคัญในภูมิภาค ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมืองการปกครอง ศาสนา และศิลปวัฒนธรรม โดยเฉพาะงานศิลปกรรมที่แสดงถึงวัฒนธรรมร่วมกับอาณาจักรเขมรโบราณในประเทศกัมพูชา หากแต่มีการสร้างสรรค์พัฒนาต่อยอดจนกลายเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตน ซึ่งหากสังเกตก็จะพบว่ามีรายละเอียดหลายประการที่แตกต่างไปจากศิลปะเขมรในประเทศกัมพูชาอย่างเห็นได้ชัด และในบางครั้งก็มีการส่งต่อรูปแบบที่ค้นคิดกลับไปยังปราสาทที่สร้างขึ้นในอาณาจักรเขมรโบราณในระยะต่อมาอีกด้วย^๒

เพื่อความเข้าใจร่วมกัน ขออธิบายเพิ่มเติมว่า ในทางวิชาการสากลได้กำหนดชื่อเรียกรูปแบบศิลปะเขมรโบราณ แบ่งเป็น ๑๔ หรือ ๑๕ รูปแบบ^๓ สำหรับปราสาทพิมาย (ปราสาทประธาน) มีอายุในกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๗ (พบจารึกระบุดัศกราชตรงกับ พ.ศ. ๑๖๕๑)^๔ อยู่ระหว่างศิลปะบาปวน (พ.ศ. ๑๕๖๐ - ๑๖๓๐) และศิลปะนครวัด (พ.ศ. ๑๖๕๐ - ๑๗๒๐) คือในห้วง ๒๐ ปี ระหว่าง พ.ศ. ๑๖๓๐ - ๑๖๕๐ (โดยประมาณ) ซึ่งตรงกับรัชกาลของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๖ (พ.ศ. ๑๖๒๓ - ๑๖๕๐) และพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ ๑ (พ.ศ. ๑๖๕๐ - ๑๖๕๖) นักวิชาการส่วนใหญ่จึงจัดปราสาทพิมายเป็น “ศิลปะนครวัดตอนต้น” (the early Angkor Wat period) แต่ด้วยความเป็นศิลปะบาปวนแท้ก็ไม่ใช่ ศิลปะนครวัดก็ไม่เชิง (เพราะปราสาทนครวัดสร้างขึ้นทีหลังปราสาทพิมาย เมื่อพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๒ ขึ้นครองราชย์ พ.ศ. ๑๖๕๖) ความสับสนเนื่องระหว่าง ๒ รูปแบบศิลปะและเอกลักษณ์เฉพาะตัวบางประการของปราสาทพิมาย จึงเกิดเป็นงานฝีมือช่างอีกกลุ่มหนึ่งเรียกว่า “สกุลช่างพิมาย”^๕ ที่ถูกจัดให้อยู่ภายใน “ศิลปะนครวัดตอนต้น” ตามความเข้าใจแบบสากล

ศิลปะสกุลช่างพิมาย ปรากฏเห็นได้ทั้งงานสถาปัตยกรรม งานออกแบบแผนผัง คติทางศาสนางานประติมากรรม และงานแกะสลักลวดลายลงบนองค์ประกอบสถาปัตยกรรมต่าง ๆ โดยเฉพาะ “ทับหลัง”

บทความนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อนำเสนอข้อมูลและข้อสังเกต อันจะนำไปสู่ความรู้ ความเข้าใจ และความภูมิใจ ในเอกลักษณ์ของปราสาทพิมาย มรดกศิลปวัฒนธรรมอันทรงคุณค่าของชาติ ผ่านหลักฐานโบราณวัตถุประเภท “ทับหลัง”

---

^๒ หม่อมราชวงศ์สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ศิลปะร่วมแบบเขมรในประเทศไทย: ภูมิหลังทางปัญญา-รูปแบบทางศิลปกรรม (กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๓๗), ๔๓.

^๓ ได้แก่ ศิลปะพนมดง (ศิลปะถลาบรีวัต) ศิลปะสมโบร์ไพรกุก ศิลปะไพรกเมง ศิลปะกำพงพระ ศิลปะกุเลน ศิลปะพระโค ศิลปะบาแค็ง ศิลปะเกาะแกร์ ศิลปะแปรรูป ศิลปะบันทายศรี ศิลปะคลัง ศิลปะบาปวน ศิลปะนครวัด และศิลปะบายันดูเพิ่มเติม หม่อมเจ้าสุภัททิศ ดิศกุล, ศิลปะขอม (กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๓๙), ไม่ปรากฏเลขหน้า. ; หม่อมราชวงศ์สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ศิลปะร่วมแบบเขมรในประเทศไทย: ภูมิหลังทางปัญญา-รูปแบบทางศิลปกรรม (กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๓๗), ๖๘-๗๑.

^๔ คือ จารึกพิมาย ๓ เป็นจารึกที่กรอบประตูโคปุระของระเบียงคดด้านใต้ ดูเพิ่มเติมใน ฉ่ำ ทองคำวรรณ, “จารึกปราสาทหินพิมาย ๓,” ใน จารึกในประเทศไทย เล่ม ๔ : อักษรขอม พุทธศตวรรษที่ ๑๗ - ๑๘ (กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, ๒๕๒๙), ๓๕-๔๐.

^๕ สมिति ศิริภัทร์ และมยุรี วีระประเสริฐ, ทับหลัง (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๓๓), ๑๒๖. ; รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง และศานติ ภัคดีคำ, ศิลปะเขมร (กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๕๗), ๑๘๑.

ทับหลังปราสาทพิมาย มีมากมายที่สุดในประเทศไทย

ทับหลัง คือชิ้นส่วนประกอบสถาปัตยกรรมปราสาทหิน เป็นส่วนบนของกรอบประตูทางเข้าสู่ตัวอาคาร ทั้งที่เป็นประตูจริงและประตูหลอก ทำหน้าที่รับน้ำหนักโครงสร้างส่วนบนของอาคารและถ่ายน้ำหนักลงไปที่กรอบประตู **ทับหลังของปราสาทหินมี ๒ ประเภท คือ**^๖

๑. ทับหลังจริง ทำหน้าที่รับน้ำหนักและถ่ายน้ำหนักโดยตรง แท้จริงแล้วก็คือกรอบประตูตอนบนนั่นเอง

๒. ทับหลังประดับ เป็นแผ่นหินรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าประดับอยู่เหนือกรอบประตูด้านหน้าทับหลังจริง มี “ซ่น” ด้านหลังสำหรับวางเกี่ยวกับทับหลังจริง หรือมีเนื้อหินด้านข้างสำหรับยึดกับผนังอาคารและตั้งอยู่บนเสาประดับกรอบประตู

ดังนั้น ทับหลังที่มีลวดลายแกะสลัก แท้จริงแล้วก็คือ “ทับหลังประดับ” หากแต่นิยมเรียกกันสั้นๆ ว่า “ทับหลัง”

ด้วยปราสาทพิมายเป็นปราสาทหินขนาดใหญ่ มีแผนผังค่อนข้างซับซ้อน มีอาคารประกอบหลายหลัง จึงมีการสร้างทับหลังไว้เป็นจำนวนมาก หากสมมติว่าปราสาทพิมายอยู่ในสภาพที่ครบถ้วนสมบูรณ์ก็น่าจะมีทับหลังติดตั้งอยู่จำนวนทั้งสิ้น ๑๗๑ แผ่น นับเป็นปราสาทหินที่มีทับหลังมากที่สุดในประเทศไทย (ปราสาทอื่นๆ ในสภาพที่สมบูรณ์น่าจะมีจำนวนทับหลัง ดังนี้ ปราสาทพนมรุ้ง จำนวน ๖๕ แผ่น^๗ ปราสาทเมืองต่ำ จำนวน ๔๘ แผ่น^๘ ปราสาทสตึกก็ออกธม จำนวน ๓๓ แผ่น^๙ เป็นต้น)

---

^๖ สมिति ศิริภัทร์ และมยุรี วีระประเสริฐ, **ทับหลัง** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๓๓), ๑๙, ๑๙๘.

^๗ อนุเคราะห์สำรวจตรวจนับโดย นายสุทธีนันท์ พรหมชัย นักโบราณคดี อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง, ๓๐ ตุลาคม ๒๕๖๖.

^๘ ชัยวุฒิ แจ่มผล, **ทับหลังและหน้าบันปราสาทเมืองต่ำ** (นครราชสีมา: สำนักศิลปากรที่ ๑๒ นครราชสีมา, ๒๕๕๘), ๑๙. ชัยวุฒิสำรวจทับหลังที่ปรากฏจำนวน ๔๗ ชิ้น.

^๙ อนุเคราะห์สำรวจตรวจนับโดย นางสาววัลรัตน์ ชัยนราพิพัฒน์ หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์สตึกก็ออกธม, ๓๐ ตุลาคม ๒๕๖๖.

ลำดับ	โบราณสถาน	จำนวนทับหลัง	จำนวนชุด	รวม (แผ่น)
๑	พลับพลาเปลื้องเครื่อง	๙	๑	๙
๒	โคปุระกำแพง	๑๒	๔	๔๘
๓	ซุ้มมุมกำแพง	๒	๔	๘
๔	โคปุระระเบียงคต	๑๐	๔	๔๐
๕	ประตูเพิ่มที่ระเบียงคตด้านใต้	๒	๑	๒
๖	ซุ้มมุมระเบียงคต	๔	๔	๑๖
๗	ปราสาทประธาน	๑๒	๑	๑๒
๘	ปราสาทพรหมทัต	๘	๑	๘
๙	ปราสาทหินแดง	๘	๑	๘
๑๐	หอพระราชมณั	๔	๑	๔
๑๑	บรรณาลัย	๘	๒	๑๖
รวมทั้งสิ้น (แผ่น)				๑๗๑

ตารางที่ ๑ ตารางแสดงจำนวนทับหลังที่ติดตั้งตามอาคารต่าง ๆ หากสมมติว่าปราสาทพิมายอยู่ในสภาพที่สมบูรณ์

เมื่อปี ๒๕๖๒ อุทยานประวัติศาสตร์พิมายดำเนินโครงการพัฒนาภูมิทัศน์ภายในปราสาทพิมาย ซึ่งได้มีการเคลื่อนย้ายกองหินทรายที่หลงเหลือจากการบูรณะปราสาทพิมายในอดีต (ช่วงปี ๒๕๐๗ - ๒๕๓๐) เดิมมีสภาพกองรวมกันไว้หลายกองบริเวณด้านหลังปราสาทพิมาย (ภาพที่ ๑ - ๒) จึงได้ดำเนินการคัดแยก จำแนก ทำทะเบียน จัดเรียง ตามประเภทของชิ้นส่วนสถาปัตยกรรม จากการดำเนินงานดังกล่าวพบทับหลัง จำนวน ๓๗ ชิ้น ส่วนใหญ่มีสภาพแตกชำรุด และมีบางชิ้นที่สามารถนำมาประกอบกันได้^{๑๐}

ต่อมาในปี ๒๕๖๓ อุทยานประวัติศาสตร์พิมายดำเนินโครงการทำลานจัดแสดงทับหลัง (ภาพที่ ๓ - ๔) บริเวณใกล้กับโคปุระด้านเหนือ (อุตรโคปุระ) ของกำแพงปราสาท โดยนำทับหลังจากที่เคยตั้งวางอยู่ตาม โบราณสถานต่างๆ เช่น บรรณาลัย ฐานวิหาร และที่พบจากการคัดแยกกองหินด้านหลังปราสาทตามโครงการ ปรับปรุงภูมิทัศน์เมื่อปี ๒๕๖๒ จำนวนรวม ๒๗ ชิ้น นำมาจัดวางเรียงให้เป็นระเบียบ เพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้อีกจุด หนึ่งภายในบริเวณอุทยานประวัติศาสตร์พิมาย^{๑๑}

^{๑๐} ห้างหุ้นส่วนจำกัดบูรณรักษ์, รายงานโครงการพัฒนาภูมิทัศน์ภายในปราสาทพิมาย ปีงบประมาณ ๒๕๖๒ (เอกสารรายงานเสนอ อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย, ๒๕๖๒).

^{๑๑} ห้างหุ้นส่วนจำกัดบูรณรักษ์, รายงานโครงการพัฒนาภูมิทัศน์ภายในปราสาทพิมาย ปีงบประมาณ ๒๕๖๓ (เอกสารรายงานเสนอ อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย, ๒๕๖๓).

ภาพที่ ๑ - ๒ ทับหลังและกองหินบริเวณด้านหลังปราสาทพิมาย เมื่อปี ๒๕๖๒

ภาพที่ ๓ - ๔ การก่อสร้างลานจัดแสดงทับหลังปราสาทพิมาย เมื่อปี ๒๕๖๓

ภาพที่ ๕ - ๖ การศึกษาสำรวจและรวบรวมข้อมูลทับหลังปราสาทพิมาย เมื่อปี ๒๕๖๖

จากการสำรวจและรวบรวมข้อมูลทับหลังปราสาทพิมายที่ปรากฏในปัจจุบัน (ภาพที่ ๕ - ๖) พบว่ามีทับหลังที่ติดตั้งอยู่ที่ตัวปราสาทพิมาย จำนวน ๕๓ แผ่น (ทับหลังของจริง ๕๑ แผ่น และทับหลังจำลอง ๒ แผ่น) ทับหลังที่ย้ายไปจัดแสดงและเก็บรักษา ณ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพิมาย จำนวน ๖๓ แผ่น และ

ทับหลังที่จัดแสดงและเก็บรักษาบริเวณด้านหลังปราสาทพิมาย จำนวน ๕๖ แผ่น เมื่อหักลบทับหลังที่เป็นของจำลอง^{๑๒} และที่ต่อกันได้ออกไป^{๑๓} พบว่ามีทับหลังปรากฏอยู่จำนวนทั้งสิ้น ๑๖๗ แผ่น

ลำดับ	สถานที่ปรากฏทับหลัง	จำนวนทับหลัง
๑	ติดตั้งที่ตัวปราสาทพิมาย	๕๓
๒	จัดแสดงและเก็บรักษา ณ ด้านหลังปราสาทพิมาย	๕๖
๓	จัดแสดงและเก็บรักษา ณ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพิมาย	๖๓
๔	ทับหลังข้อ ๒ และ ๓ มีบางชิ้นที่ต่อกันได้ (จึงหักลบออก)	- ๓
๕	ทับหลังจำลองที่ปราสาท ๒ แผ่น (จึงหักลบออก)	- ๒
	รวมทั้งสิ้น (แผ่น)	๑๖๗

ตารางที่ ๒ ตารางแสดงจำนวนทับหลังที่ปรากฏ จำแนกตามสถานที่เก็บรักษาปัจจุบัน

ตามตารางที่ ๑ และ ๒ จะพบว่ามีทับหลังขาดหายไปเพียง ๔ แผ่นเท่านั้น (ภาพที่ ๗) หรืออาจกล่าวได้ว่า ทับหลังปราสาทพิมายมีปรากฏเกือบครบถ้วนตามจำนวนที่คาดการณ์ หากแต่บางชิ้นชำรุดแตกหักเป็นชิ้นเล็ก ประกอบกับความชำรุดทรุดโทรมของโบราณสถาน โดยเฉพาะอาคารที่สร้างจากหินทรายแดง (หินโคลน Mudstone) และการเคลื่อนย้ายสับเปลี่ยนตำแหน่งของทับหลังในอดีตที่ผ่านมา จึงทำให้ทับหลังส่วนใหญ่ไม่อาจนำไปบูรณะติดตั้งที่ตัวโบราณสถานได้ หรือที่เห็นติดตั้งอยู่จำนวนหนึ่งก็มีใช้ตำแหน่งที่ตั้งดั้งเดิม แต่เป็นการจัดวางเพื่อสื่อความหมายองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมเท่านั้น

ภาพที่ ๗ ปราสาทประธานปราสาทพิมาย กับพื้นที่ว่างของทับหลังที่สาบสูญ

ขนาดทับหลัง ยาว ๒๔๐ เซนติเมตร สูง ๕๖ เซนติเมตร และยาวเกินกรอบประตูทั้งสองข้าง ๆ ละ ๑๐ เซนติเมตร

^{๑๒} ได้แก่ ทับหลังขบวนเทพะพุทธรูปขนาดปรกติโคปุระของกำแพงด้านใต้ และทับหลังพระพุทธรูปเจ้าปางมารวิชัยที่ปราสาทประธาน

^{๑๓} จากการศึกษาพบว่าทับหลังจำนวนหนึ่ง ที่เก็บรักษา ณ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพิมาย และบริเวณด้านหลังปราสาทพิมาย สามารถนำมาต่อเป็นแผ่นเดียวกันได้

รูปลักษณะ ทับหลังปราสาทพิมาย

ทับหลังปราสาทพิมาย ทำจากหินทรายสีขาวเนื้อละเอียด มีขนาดต่างกันขึ้นอยู่กับตำแหน่งที่ติดตั้งบนอาคารแต่ละหลัง มีความยาวในช่วง ๑๖๗ - ๓๑๙ เซนติเมตร มีความสูง (ความกว้าง) ในช่วง ๕๘ - ๙๕ เซนติเมตร โดยทั่วไปมีสัดส่วนความยาวมากกว่าสามถึงสี่เท่าของความกว้าง ทับหลังที่มีขนาดใหญ่ที่สุด มีความยาวถึง ๓๑๙ เซนติเมตร ส่วนทับหลังที่มีขนาดเล็กที่สุด มีความยาว ๑๖๗ เซนติเมตร^{๑๔}

ลักษณะการแสดงผลภาพของทับหลังปราสาทพิมาย สามารถแบ่งได้เป็น ๔ แบบคือ

แบบที่ ๑ ทับหลังแสดงผลภาพบุคคลขนาดใหญ่ (ภาพที่ ๘) เป็นภาพเล่าเรื่องหรือภาพบุคคลยืนเต็มพื้นที่ทับหลัง โดยไม่มีลายพันธุ์พฤกษาเข้ามาประกอบ ทับหลังรูปแบบนี้เป็นที่นิยมมากก่อนในศิลปะบาปวน^{๑๕} ต่อมาสมัยหลังคือศิลปะนครวัดและศิลปะขอม นิยมทำเป็นพระพุทธรูปยืนหรือนั่งเรียงแถวอยู่ในซุ้ม

แบบที่ ๒ ทับหลังแสดงผลภาพเล่าเรื่องแบ่งเป็น ๒ แถว (ภาพที่ ๙) โดยแบ่งตามแนวนอน เพื่อสลักภาพเล่าเรื่องบุคคล และแถวสัตว์ เช่น หงส์ หรือสิงห์ เป็นองค์ประกอบภาพแบบบาปวนอีกลักษณะหนึ่ง^{๑๖} และบางครั้งก็มีการแบ่งพื้นที่ตามแนวตั้งด้วย ซึ่งน่าจะได้รับอิทธิพลมาจากรูปแบบการแกะสลักที่ผนังปราสาทบาปวนที่นิยมแบ่งภาพเล่าเรื่องเป็นช่องสี่เหลี่ยมหลายช่อง

แบบที่ ๓ ทับหลังแสดงผลภาพหน้ากาลและท่อนพวงมาลัย (ภาพที่ ๑๐) ตรงกลางทำเป็นรูปหน้ากาล (หรือบุคคล หรือสัตว์) มีท่อนพวงมาลัยที่เกิดจากตรงกลาง วกขึ้นเหยียดออกทั้งสองข้าง แล้ววกตกลงมา ทับหลังรูปแบบนี้เป็นที่นิยมมากก่อนในศิลปะบาปวน หากแต่มีรายละเอียดอยู่ ๓ - ๔ ประการที่สังเกตได้ถึง ความแตกต่าง จนจัดเป็นเอกลักษณ์ของศิลปะสกุลช่างพิมายอย่างแท้จริง

แบบที่ ๔ ทับหลังแสดงผลลายใบไม้มีวน ๑ ชั้น (ภาพที่ ๑๑) เป็นทับหลังศิลปะขอมรูปแบบหนึ่ง มีขนาดเล็กลง สลักลายหน้ากาลหรือภาพเทพอยู่กึ่งกลาง ขนาบข้างด้วยลายใบไม้มีวน ๑ ชั้น ด้านบนเป็นลายใบไม้สามเหลี่ยม โดยที่ไม่ปรากฏลายท่อนพวงมาลัยแล้ว และเป็นที่น่าสังเกตว่า ทับหลังปราสาทพิมายในรูปแบบนี้ นิยมทำลายใบไม้สามเหลี่ยมที่มีปลายสะบัดแยกออกจากกึ่งกลางทับหลัง

---

^{๑๔} พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพิมาย, รายงานทะเบียนทับหลังพบที่ปราสาทพิมาย อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา (เอกสารเข้าเล่ม ปีงบประมาณ ๒๕๕๘).

^{๑๕} สมिति ศิริภัทร์ และมยุรี วีระประเสริฐ, **ทับหลัง** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๓๓), ๒๔.

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน, ๑๐๗.

ภาพที่ ๘ ตัวอย่างทับหลังปราสาทพิมายแบบที่ ๑ ทับหลังแสดงภาพบุคคลขนาดใหญ่

ภาพที่ ๙ ตัวอย่างทับหลังปราสาทพิมายแบบที่ ๒ ทับหลังแสดงภาพเล่าเรื่องแบ่งเป็น ๒ แถว หรือแบ่งเป็นช่อง

ภาพที่ ๑๐ ตัวอย่างทับหลังปราสาทพิมายแบบที่ ๓ ภาพหน้ากาล (หรือบุคคล หรือสัตว์) และท่อนพวงมาลัย

ภาพที่ ๑๑ ตัวอย่างทับหลังปราสาทพิมายแบบที่ ๔ ทับหลังแสดงลายใบไม้มีวน ๑ ชั้น ศิลปะบายน

แค่มองจากด้านหลัง ก็(อาจ)รู้ได้ว่าเป็นทับหลังปราสาทพิมาย เนื่องจากในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๗ “ทับหลังประดับ” โดยทั่วไป ด้านหลังจะมี “ชน” (หรือบางท่านเรียกว่า บ่า) ซึ่งเกิดจากการบากหินส่วนล่างออกไป คงเหลือหินด้านบนที่ยื่นออกมา เพื่อที่จะใช้เกี่ยวบนส่วนหนึ่งของ “ทับหลังจริง” หรือใช้เกี่ยวบนก้อนหินที่อยู่เหนือทับหลังจริง อาจจะสูงหรือเตี้ยก็แล้วแต่เทคนิคช่างก่อสร้างปราสาท^{๑๗} สำหรับทับหลังปราสาทพิมายนิยมบากหรือสกัดหินส่วนล่างตามแนวความสูงของทับหลังออกไปมาก จึงทำให้ “ชนแคบ” เมื่อเทียบสัดส่วนแล้วพบว่า ความกว้างของชน จะมีเพียง ๑ ใน ๓ หรือ ๑ ใน ๔ ส่วน ของความกว้างทับหลังทั้งแผ่น (ภาพที่ ๑๒) ในขณะที่ทับหลังจากปราสาทแห่งอื่นๆ จะมี “ชน” ที่หนากว่า (ภาพที่ ๑๓) ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ทราบว่า “ชน” ของทับหลังปราสาทพิมาย มิได้ใช้เกี่ยวบนทับหลังจริง หากแต่จะใช้เกี่ยวบนก้อนหินที่อยู่เหนือทับหลังจริงอีกที

ภาพที่ ๑๒ ด้านหลังของทับหลังปราสาทพิมาย นิยมทำ “ชนแคบ”

ภาพที่ ๑๓ ด้านหลังของทับหลังปราสาทพะโค อำเภอไชยชัย มี “ชน” ที่หนามาก

^{๑๗} เรื่องเดียวกัน, ๒๐๒.

อัตลักษณ์ ทับหลังปราสาทพิมาย

ดังได้กล่าวมาแล้วว่า อาคารแผนผังองค์ประกอบหลักของปราสาทพิมาย น่าจะสร้างขึ้นประมาณ กลางพุทธศตวรรษที่ ๑๗ (พ.ศ. ๑๖๕๑) ซึ่งเป็นช่วงรอยต่อระหว่างศิลปะบาปวนและศิลปะนครวัด จึงมีระเบียบ ลวดลายส่วนใหญ่ที่แสดงถึงการได้รับอิทธิพลและสอดคล้องร่วมรากวัฒนธรรมเดียวกัน หากแต่ในช่วงเวลา ดังกล่าวเมืองพิมายก็เป็นเมืองใหญ่ที่สำคัญในแถบที่ราบสูงโคราช เป็นดินแดน “นอกกัมพูขเทศะ” มีศิลาจารึก กล่าวถึง “แคว้นมทิลปุระ” และเชื่อกันว่าน่าจะมี “ราชวงศ์มทิลปุระ” เป็นชนชั้นปกครอง ณ เมืองพิมายแห่งนี้^{๑๘} ซึ่งตั้งอยู่ห่างไกลจากเมืองพระนคร (Angkor) ศูนย์กลางอาณาจักรเขมรโบราณ ถึง ๒๕๐ กิโลเมตร ด้วย เหตุนี้ ปราสาทพิมายจึงมีเอกลักษณ์ทั้งด้านรูปแบบศิลปกรรม สถาปัตยกรรม ประติมากรรม และคติทาง ศาสนาที่แตกต่างอย่างเด่นชัดจากศิลปกรรมและคติทางศาสนาในช่วงก่อนหน้านี้ ทั้งในดินแดนประเทศกัมพูชา และในดินแดนประเทศไทยเอง^{๑๙}

ทับหลังปราสาทพิมาย จึงปรากฏรูปแบบและลวดลายอันมีเอกลักษณ์เฉพาะตน จนกล่าวได้ว่าเป็น **อัตลักษณ์ทับหลังปราสาทพิมาย** อันมีจุดให้พิจารณาสังเกตได้หลายประการ ดังนี้

๑. ลายใบไม้ม้วน ๒ ชั้น ใต้ลายท่อนพวงมาลัย และมีจำนวนด้านละ ๓ ชุต (ภาพที่ ๑๔) เป็น ลักษณะพิเศษของทับหลังปราสาทพิมาย^{๒๐} ที่ต่างไปจากทับหลังของปราสาทแห่งอื่น ๆ ที่นิยมทำลายใบไม้ม้วน ใต้ท่อนพวงมาลัยเพียง ๑ ชั้นต่อด้วยลายใบไม้รูปสามเหลี่ยม มีจำนวนด้านละ ๒ - ๓ ชุต (ภาพที่ ๑๕) ทับหลัง ปราสาทพนมรุ้ง (ภาพที่ ๑๖) ก็มีรูปแบบเดียวกับทับหลังปราสาทพิมาย จึงควรจัดเป็นสกุลช่างเดียวกัน โดย ปราสาทพิมายสร้างขึ้นก่อนและเป็นต้นแบบให้กับปราสาทพนมรุ้งอีกทีหนึ่ง^{๒๑} ในขณะที่ทับหลังสลักภาพอุมา มเหศวร ปราสาทสองพี่น้อง เมืองศรีเทพ สลักลายใบไม้ม้วน ๓ ชั้น ใต้ลายท่อนพวงมาลัย มีจำนวนด้านละ ๒ ชุต^{๒๒} (ภาพที่ ๑๗) นั่นก็ควรเป็นพัฒนาการที่ต่อยอดจากทับหลังปราสาทพิมายอีกที

ภาพที่ ๑๔ ทับหลังปราสาทพิมาย แสดงลายใบไม้ม้วน ๒ ชั้น ใต้ท่อนพวงมาลัย จำนวนด้านละ ๓ ชุต

^{๑๘} หม่อมราชวงศ์สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ศิลปะร่วมแบบเขมรในประเทศไทย: ภูมิหลังทางปัญญา-รูปแบบทางศิลปกรรม (กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๓๗), ๔๐.

^{๑๙} เรื่องเดียวกัน, ๔๒.

^{๒๐} สมिति ศิริภัทร์ และมยุรี วีระประเสริฐ, ทับหลัง (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๓๓), ๑๒๖.

^{๒๑} รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง และศานติ ภักดีคำ, ศิลปะเขมร (กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๕๗), ๑๗๘.

^{๒๒} สมिति ศิริภัทร์ และมยุรี วีระประเสริฐ, ทับหลัง (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๓๓), ๑๒๘.

ภาพที่ ๑๕ ทับหลังปราสาทหนองหงส์ อำเภอโนนดินแดง จังหวัดบุรีรัมย์ ศิลปะบาบวน

ภาพที่ ๑๖ ทับหลังปราสาทพนมรุ้ง มีรูปแบบเดียวกับทับหลังปราสาทพิมาย จัดเป็นสกุลช่างเดียวกัน

ภาพที่ ๑๗ ทับหลังอุ้มามเหศวร ปรางค์สองพี่น้อง เมืองศรีเทพ สลักลายใบไม้มีวน ๓ ชั้น ใต้ท่อนพวงมาลัย

๒. ลายดอกบัวขาบเล็กๆ เหนือเสี้ยวท่อนพวงมาลัย (ภาพที่ ๑๘) เป็นลักษณะพิเศษของทับหลังปราสาทพิมาย^{๒๓} มีลักษณะเป็นลายดอกไม้ที่มีกลีบเรียวแหลม กลีบเรียงซ้อนกันคล้ายดอกไม้กำลังผลิบาน มีก้านยาว แลเห็นเฉพาะด้านข้าง มีรูปร่างคล้ายดอกบัวขาบหรือบัวสาย (ภาพที่ ๑๙) จึงเรียกว่า “ลายดอกบัวขาบ” จัดเป็นลายแทรกขนาดเล็ก ที่มีมาแล้วตั้งแต่ทับหลังศิลปะพระโค ครึ่งแรกพุทธศตวรรษที่ ๑๕ แต่ใน ความพิเศษของทับหลังปราสาทพิมายคือ ปรากฏลายดอกบัวขาบเล็กๆ บริเวณเสี้ยวเหนือท่อนพวงมาลัย

^{๒๓} เรื่องเดียวกัน, ๑๒๖.

(กึ่งกลางของท่อนพวงมาลัยแต่ละข้าง) ซึ่งก็ส่งผลให้ลวดลายใบไม้รูปสามเหลี่ยมเหนือท่อนพวงมาลัย ต้องสลับปลายออกจากลายดอกบัวขาบที่อยู่ตรงเสี้ยวนี้ ลักษณะดังกล่าวไม่ปรากฏที่ใดนอกจากที่ปราสาทพิมายและปราสาทพนมรุ้ง ซึ่งจัดเป็นสกุลช่างเดียวกัน อย่างไรก็ตามก็เชื่อว่าน่าจะได้รับอิทธิพลจากทับหลังในศิลปะคลังที่นิยมมีลายแบ่งเสี้ยวพวงมาลัย เช่น ทับหลังที่ปราสาทเมืองต่ำ (ภาพที่ ๒๐) เป็นต้น

ภาพที่ ๑๘ ทับหลังปราสาทพิมาย แสดงลายดอกบัวขาบเล็กๆ เหนือเสี้ยวท่อนพวงมาลัย

ภาพที่ ๑๙ ดอกบัวขาบ หรือบัวสาย เทียบกับลวดลายบนทับหลังปราสาทพิมาย

ภาพที่ ๒๐ ทับหลังปราสาทเมืองต่ำ ศิลปะบาปวน ที่ยังคงมีลายอุบะแบ่งเสี้ยวท่อนพวงมาลัย ตามแบบศิลปะคลัง

๓. แถวลายกลีบบัวขนาดเล็กประดับขอบล่างของทับหลัง (ภาพที่ ๒๑) เป็นแถบลายรูปกลีบบัวขนาดเล็กมาก ๆ อยู่ที่ส่วนล่างสุดของทับหลัง^{๒๔} พบความนิยมมาก่อนในทับหลังศิลปะบาปวน แต่ที่ทับหลังปราสาทพิมายและปราสาทพนมรุ้ง (ภาพที่ ๒๒) ซึ่งจัดเป็นสกุลช่างเดียวกัน แถวลายกลีบบัวนี้จะมีขนาดเล็กกว่ามาก

ภาพที่ ๒๑ ทับหลังปราสาทพิมาย ขยายจากภาพที่ ๑๔ ภาพที่ ๒๒ ทับหลังปราสาทพนมรุ้ง ขยายจากภาพที่ ๑๖ แสดงภาพแถวลายกลีบบัวขนาดเล็กประดับด้านล่างทับหลัง

๔. ภาพสตรีร่ายรำนุ่งสมพทหรือโจงกระเบนสั้น ก่อนหน้านี้ภาพสลักสตรีในศิลปะเขมรโบราณนิยมนุ่งผ้าถุงยาวกรอมเท้า อันเป็นลักษณะการนุ่งผ้าของสตรี ในอิริยาบถยืนและนั่ง (ภาพที่ ๒๓ - ๒๔) หากเป็นบุรุษก็จะนุ่งสมพทหรือโจงกระเบนสั้น ส่วนทับหลังปราสาทพิมายพบว่าสตรีที่อยู่ในอิริยาบถร่ายรำจะนุ่งผ้าโจงกระเบนสั้นแบบบุรุษ (ภาพที่ ๒๕) สันนิษฐานว่าเป็นไปเพื่อความเหมาะสมในการแยกขาและยกเท้าร่ายรำ ในเบื้องต้นสันนิษฐานว่าน่าจะเกิดขึ้นที่ปราสาทพิมายเป็นแห่งแรก ก่อนที่จะแพร่หลายไปยังภาพสลักสตรีหรือนางอัปสรร่ายรำนุ่งสมพทสั้น ในศิลปะนครวัดและศิลปะบาปวน (ซึ่งต้องรอการตรวจสอบที่แน่ชัดต่อไป)

ภาพที่ ๒๓ - ๒๔ ทับหลังปราสาทพิมาย แสดงภาพสตรีนุ่งผ้าถุงยาว ในอิริยาบถยืน และนั่ง

^{๒๔} รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง และศานติ ภัคดีคำ, ศิลปะเขมร (กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๕๗), ๑๘๑.

ภาพที่ ๒๕ ทับหลังปราสาทพิมาย แสดงภาพสตรีรูงสมพตหรือโจงกระเบนสั้น ในอิริยาบถร้ายรำ

๕. ภาพหน้ากาลหรือสิงห์ มีแผงขนคอป็นกรออบรอบศีรษะลักษณะเส้นเล็ก ๆ ถึ่ ๆ (ภาพที่ ๒๖) และนิยมทำซ้อนกัน ๓ ชั้น นับเป็นอีกหนึ่งข้อสังเกตและรายละเอียดของทับหลังปราสาทพิมาย เนื่องจากหน้ากาลหรือสิงห์ที่ปรากฏบนทับหลังของปราสาทแห่งอื่นๆ จะนิยมทำแผงขนที่อยู่เหนือศีรษะเป็นเส้นขนาดใหญ่กว่าและตกแต่งลวดลายกนก อย่างไรก็ตามในประเศศกัมพูชาก็พบทับหลังสลักภาพหน้ากาลรูปแบบใกล้เคียงกันนี้ จำนวนเล็กน้อย เช่นที่ปราสาทบาปวน (ภาพที่ ๒๗) และอีกชั้นหนึ่งไม่ทราบที่มา (ภาพที่ ๒๘) อันแสดงถึงความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับทับหลังปราสาทพิมายอย่างใกล้ชิด

ภาพที่ ๒๖ ตัวอย่างหน้ากาลหรือสิงห์มีแผงคอป็นกรออบรอบศีรษะลักษณะเส้นเล็ก ๆ ถึ่ ๆ ทับหลังปราสาทพิมาย

ภาพที่ ๒๗ ทับหลังสลักภาพหน้ากาลคายนอนพวงมาลัย ปราสาทบาปวน ประเทศกัมพูชา

ภาพที่ ๒๘ ทับหลังสลักภาพหน้ากาลคายนอนพวงมาลัย ไม่ทราบที่มา
จัดแสดง ณ Angkor National Museum จังหวัดเสียมเรียบ ประเทศกัมพูชา

๖. การสลักภาพเล่าเรื่องแบบเดิม ๆ ซ้ำ ๆ การพบภาพสลักในรูปแบบเดิม ๆ ซ้ำ ๆ จากปราสาทแห่งเดียวกันถือเป็นเรื่องปกติสำหรับทับหลังในศิลปะบาปวน-นครวัด ที่มีกแสดงภาพเทพเจ้าประธานอยู่ตรงกลาง บางทีก็อยู่เหนือหน้ากาล และขนานข้างด้วยลายท่อนพวงมาลัย ดังเช่นที่ปราสาทพิมายก็พบทับหลังพระกฤษณะปราบช้างและสิงห์ จำนวน (อย่างน้อย) ๑๑ แผ่น ทับหลังพระกฤษณะปราบนาคกาลียะ จำนวน (อย่างน้อย) ๔ แผ่น ทับหลังพระวิษณุทรงครุฑ จำนวน (อย่างน้อย) ๔ แผ่น (ภาพที่ ๒๙) และทับหลังพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ จำนวน (อย่างน้อย) ๓ แผ่น

ภาพที่ ๒๙ ทับหลังสลักภาพพระวิษณุทรงครุฑ พบที่ปราสาทพิมาย

อย่างไรก็ดี สำหรับทับหลังที่สลักภาพเล่าเรื่องราวตอนใดตอนหนึ่งของวรรณคดีทางศาสนา เช่น รามายณะ โดยทั่วไปควรพบเพียงแผ่นเดียวเท่านั้น (เหตุใดจึงต้องสลักซ้ำกันหลายแผ่น) แต่ที่ปราสาทพิมาย กลับพบว่าการสลักภาพเล่าเรื่องตอนเดียวกัน ในรูปแบบเดิม ๆ ซ้ำกันอยู่หลายแผ่น และบางแผ่นก็มี องค์ประกอบที่เหมือนกันมาก ดังเช่น ตอนพระรามแผลงศร ตอนศรนาคบาทก์ ตอนสุครีพครองเมือง ตอน กองทัพยักษ์และลิงเผชิญหน้ากัน รวมถึงภาพสลักเทพยืนร่ายรำเรียงเป็นแถว (ภาพที่ ๓๐ - ๓๔) เป็นต้น จึงได้ ตั้งข้อสังเกตนี้ไว้เพื่อศึกษาวิเคราะห์เปรียบเทียบกับปราสาทแห่งอื่น ๆ เพิ่มเติมต่อไป

ภาพที่ ๓๐ ทับหลังสลักภาพ ตอนพระรามแผลงศร ทั้ง ๔ แผ่น พบที่ปราสาทพิมาย

ภาพที่ ๓๑ ทับหลังสลักภาพ ตอนพระรามพระลักษมณ์ถูกศรนาคบาทก์ ทั้ง ๓ แผ่น พบที่ปราสาทพิมาย

ภาพที่ ๓๒ ทับหลังสลักภาพ ตอนสุครีพครองเมือง ทั้ง ๒ แผ่น พบที่ปราสาทพิมาย

ภาพที่ ๓๓ ทับหลังสลักภาพ กองทัพยักษ์และกองทัพลิง เดินเข้าเผชิญหน้ากัน ทั้ง ๒ แผ่น พบที่ปราสาทพิมาย

ภาพที่ ๓๔ ทับหลังสลักภาพ เทพยืนร่ายรำเรียงแถวจำนวน ๘ ตน ทั้ง ๒ แผ่น พบที่ปราสาทพิมาย

คติทางศาสนา ที่มีส่วนสรรค์สร้างให้ ทับหลังปราสาทพิมาย งดงาม สะดุดตา ไม่เหมือนที่ใด

นอกจากรูปแบบลวดลายทางศิลปะ และการจัดองค์ประกอบภาพเล่าเรื่อง อันเป็นเอกลักษณ์ของทับหลังปราสาทพิมายดังกล่าวมาแล้ว ก็เกี่ยวกับคติความเชื่อทางศาสนา คือ พุทธศาสนาฝ่ายมหายาน นิกายวัชรยาน อันเป็นคติความเชื่อหลักของศาสนสถานแห่งนี้ ที่ได้รับการเคารพนับถืออย่างแพร่หลายที่สุด ณ ปราสาทพิมาย จนอาจกล่าวได้ว่า ปราสาทพิมายคือศูนย์กลางของพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน นิกายวัชรยาน ในดินแดนอาณาจักรเขมรโบราณ ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๗ ส่งผลให้เกิดการสร้างสรรคภาพสลักเล่าเรื่องราวทางพุทธศาสนาฝ่ายมหายานบนทับหลัง ที่มีความงดงาม ครบถ้วนสมบูรณ์ที่สุด เท่าที่จะพบเจอได้ในวัฒนธรรมเขมรโบราณ ได้แก่ ทับหลังสลักภาพตอนमारผจญ (ภาพที่ ๓๕) ที่ปรากฏพระพุทธรูปปางมารวิชัยเป็นครั้งแรกในวัฒนธรรมเขมรโบราณ^{๒๕} ทับหลังสลักภาพพระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์ เทพ และเทพีฝ่ายมหายานภายในปราสาทประธาน (ภาพที่ ๓๖ - ๓๙) และทับหลังขบวนแห่งพระพุทธรูปนาคปรก (ภาพที่ ๔๐) เป็นภาพสลักบันทึกเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ที่น่าจะเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริงในช่วงเวลานั้น และภาพสลักบันทึกเหตุการณ์นี้ก็น่าจะเกิดเป็นครั้งแรกในวัฒนธรรมเขมรโบราณ เช่นกัน

ภาพที่ ๓๕ ทับหลังพระพุทธรูปปางมารวิชัย พบภายในมณฑปด้านทิศใต้ ปราสาทประธานพิมาย

^{๒๕} สมिति ศิริภัทร์ และมยุรี วีระประเสริฐ, ทับหลัง (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๓๓), ๑๓๘.

ภาพที่ ๓๖ ทับหลังพระโพธิสัตว์ไตรโลกวิชัย ๔ เศียร ๘ กร ร่ายรำอยู่เหนือซากศพและถลกหนังข้าง
ห้อมล้อมด้วยพระพุทธเจ้า ๑๐ พระองค์ พระวัชรสัตว์และนางโยคินีร่ายรำอยู่เหนือซากศพ
ห้องมุขด้านตะวันออก ชั้นใน ปราสาทประธานพิมาย

ภาพที่ ๓๗ ทับหลังพระพุทธเจ้ายืนใต้ต้นไม้ ๒ ต้น ห้อมล้อมด้วยกลุ่มบุคคลที่มาสักการะและขบวนรื่นเริงเฉลิมฉลอง
ห้องมุขด้านตะวันตก ชั้นใน ปราสาทประธานพิมาย

ภาพที่ ๓๘ ทับหลังพระวัชรสัตว์ ๕ พระองค์ ร่ายล้อมด้วยนางโยคินีร่ายรำอยู่เหนือซากศพ
ห้องมุขด้านเหนือ ชั้นใน ปราสาทประธานพิมาย

ภาพที่ ๓๙ ทับหลังพระพุทธรูปนาคปรก รายล้อมด้วยพระพุทธรเจ้า ๖ พระองค์ และกลุ่มบุคคลที่มาบูชาสักการะ
ห้องมุขด้านตะวันออก ชั้นใน ปราสาทประธานพิมาย

ภาพที่ ๔๐ ทับหลังขบวนแห่พระพุทธรูปนาคปรก ปราสาทพิมาย ภาพสลักบันทึกเหตุการณ์ที่มีขึ้นจริงในช่วงเวลานั้น

สรุป

ปราสาทพิมาย เป็นปราสาทหินขนาดใหญ่ ตั้งอยู่กลางเมืองพิมาย เมืองโบราณที่มีความเจริญด้าน
วิทยาการสูงสุดเมืองหนึ่งในเครือข่ายวัฒนธรรมเขมรโบราณ ด้วยระยะทางที่ห่างจากเมืองพระนคร (Angkor)
เมืองหลวงของอาณาจักรเขมรโบราณถึง ๒๕๐ กิโลเมตร ปราสาทพิมายจึงปรากฏร่องรอยหลักฐานอันมี
เอกลักษณ์โดดเด่นหลายประการที่แตกต่างไปจากปราสาทใดๆ ทั้งในดินแดนประเทศกัมพูชาและประเทศไทย
ทั้งงานสถาปัตยกรรม งานออกแบบแผนผัง คติทางศาสนา งานประติมากรรม และงานแกะสลักลวดลายลงบน
องค์ประกอบสถาปัตยกรรมต่าง ๆ โดยเฉพาะ “ทับหลัง” ที่มีจุดสังเกตลวดลายและรูปแบบอย่างน้อย ๖
ประการ และความพิเศษอีกอย่างน้อย ๓ ประการ ที่เป็น “อัตลักษณ์ของทับหลังปราสาทพิมาย” เปรียบเสมือน
DNA เพื่อพิสูจน์ทราบความเป็นตัวตนของ “ทับหลังพิมายแท้” และ “ทับหลังพิมายสายเครือญาติ” กันต่อไป

*****

บรรณานุกรม

- จรรยา มาณะวิท และรวีวรรณ แสงวัฒน์. **นำชมอุทยานประวัติศาสตร์พิมาย**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. นครราชสีมา: สำนักศิลปากรที่ ๑๒ นครราชสีมา, ๒๕๕๔.
- ฉ่ำ ทองคำวรรณ. “จารึกปราสาทหินพิมาย ๓.” ใน **จารึกในประเทศไทย เล่ม ๔ : อักษรขอม พุทธศตวรรษที่ ๑๗ - ๑๘**. กรุงเทพฯ : หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, ๒๕๒๙, ๓๕ - ๔๐.
- ชัยวุฒิ แจ่มผล. **ทับหลังและหน้าบันปราสาทเมืองต่ำ**. นครราชสีมา: สำนักศิลปากรที่ ๑๒ นครราชสีมา, ๒๕๕๘.
- ปุราณรักษ์, ห้างหุ้นส่วนจำกัด. **รายงานโครงการพัฒนาภูมิทัศน์ภายในปราสาทพิมาย ปีงบประมาณ ๒๕๖๒**. เอกสารรายงานเสนอ อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย, ๒๕๖๒.
- ปุราณรักษ์, ห้างหุ้นส่วนจำกัด. **รายงานโครงการพัฒนาภูมิทัศน์ภายในปราสาทพิมาย ปีงบประมาณ ๒๕๖๓**. เอกสารรายงานเสนอ อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย, ๒๕๖๓.
- พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพิมาย. **รายการทะเบียนทับหลังพบที่ปราสาทพิมาย อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา**. เอกสารเข้าเล่ม ปีงบประมาณ ๒๕๕๘.
- รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง และศานติ ภัคดีคำ. **ศิลปะเขมร**. กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๕๗.
- สมิทธิ ศิริภัทร์ และมยุรี วีระประเสริฐ. **ทับหลัง**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๓๓.
- สุภัทรดิศ ดิศกุล, หม่อมเจ้า. **ศิลปะขอม**. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๓๙.
- สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, หม่อมราชวงศ์. **ศิลปะร่วมแบบเขมรในประเทศไทย: ภูมิหลังทางปัญญา-รูปแบบทางศิลปกรรม**. กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๓๗.

รูปสลักหินทรายสีน้ำตาล
สมัยสุโขทัย แสดงพระพุทธรูป
ยืนปางสมาธิ ๗ องค์
ประดิษฐานบนแท่นฐาน
หินทรายสีน้ำตาล
สมัยสุโขทัย

เยี่ยมชม “ทับหลัง” ปราสาทพิมาย

อติตยา ธีระโชติ*

ทับหลัง คืออะไร ? ทำไมถึงสำคัญ ? เป็นองค์ประกอบส่วนไหนของปราสาท ?

ทับหลัง หมายถึง แท่งหินรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าวางเหนือกรอบวงกบประตูและเสาประดับกรอบประตูของปราสาท ทำหน้าที่เป็นคานรับน้ำหนัก และมีการแกะสลักลวดลายบนทับหลัง^๑ *หน้าที่ด้านโครงสร้าง* คือ เป็นส่วนหนึ่งขององค์ประกอบสถาปัตยกรรมรับน้ำหนักโครงสร้างด้านบนของปราสาท อีกทั้งยังคงทำหน้าที่เป็นสื่อกลางในการบอกเล่าเรื่องราว ตลอดจนคติทางศาสนาของการสร้างปราสาท ทับหลังจึงกลายเป็นส่วนหนึ่งขององค์ประกอบที่สำคัญทางสถาปัตยกรรมที่ต้องพบเห็นเมื่อมาเที่ยวปราสาท และแน่นอนว่าปราสาทหนึ่งหลังจะต้องมีทับหลังมากกว่า ๑ ชั้น เป็นที่แน่นอน

หากกล่าวถึงทับหลังของปราสาทพิมาย ส่วนหนึ่งยังคงติดตั้งอยู่ที่เหนือกรอบประตูที่ปราสาทพิมาย ขณะที่อีกกลุ่มหนึ่งจัดเก็บที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พิมาย ซึ่งทับหลังกลุ่มนี้มีจำนวนทั้งหมด ๖๓ รายการ การศึกษาในครั้งนี้ทำการศึกษาวิเคราะห์เฉพาะกลุ่มทับหลังที่จัดเก็บที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พิมาย

* ภัณฑารักษ์ชำนาญการ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พิมาย

^๑ สำนักโบราณคดี, ศัพท์านุกรมโบราณคดี (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๕๐), ๒๔๖.

หากพิจารณาจากลวดลายของทับหลัง ปรากฏทั้งลวดลายพันธุ์พฤกษาผสมรูปบุคคลหรือรูปสัตว์ ภาพสลักลวดลายพันธุ์พฤกษา และภาพสลักเล่าเรื่อง^๒ แต่เมื่อแบ่งกลุ่มเพื่อจัดประเภทตามคติการสร้างทางศาสนา สามารถแบ่งกลุ่มเพื่อทำการศึกษได้ ๒ กลุ่มใหญ่ แบ่งเป็น คติเรื่องในศาสนาฮินดูและคติเรื่องในศาสนาพุทธ

ปราสาทพิมายเป็นปราสาทที่สร้างขึ้นเนื่องในศาสนาพุทธ^๓ อย่างไรก็ตามหากดูจากจำนวนยอดสถิติตัวเลขของการจัดกลุ่มแบ่งประเภทของทับหลัง ไม่สามารถปฏิเสธได้ว่า พบกลุ่มทับหลังคติศาสนาฮินดูเป็นจำนวนมากกว่า นั่นอาจเพราะกลุ่มเรื่องราวศาสนาฮินดู มักถูกพบตามตำแหน่งอาคารรองและรอบนอกปราสาทประธาน ประกอบกับที่ปราสาทพิมายเป็นปราสาทขนาดใหญ่ จึงมีทับหลังติดตั้งเหนือกรอบประตูหลากหลายตำแหน่ง ต่างจากกลุ่มทับหลังคติศาสนาพุทธ ที่อยู่ในตำแหน่งที่สำคัญที่สุดนั่นคือ ทับหลังด้านในปราสาทประธานที่เรียกว่า ห้องครรภคฤหะ^๔

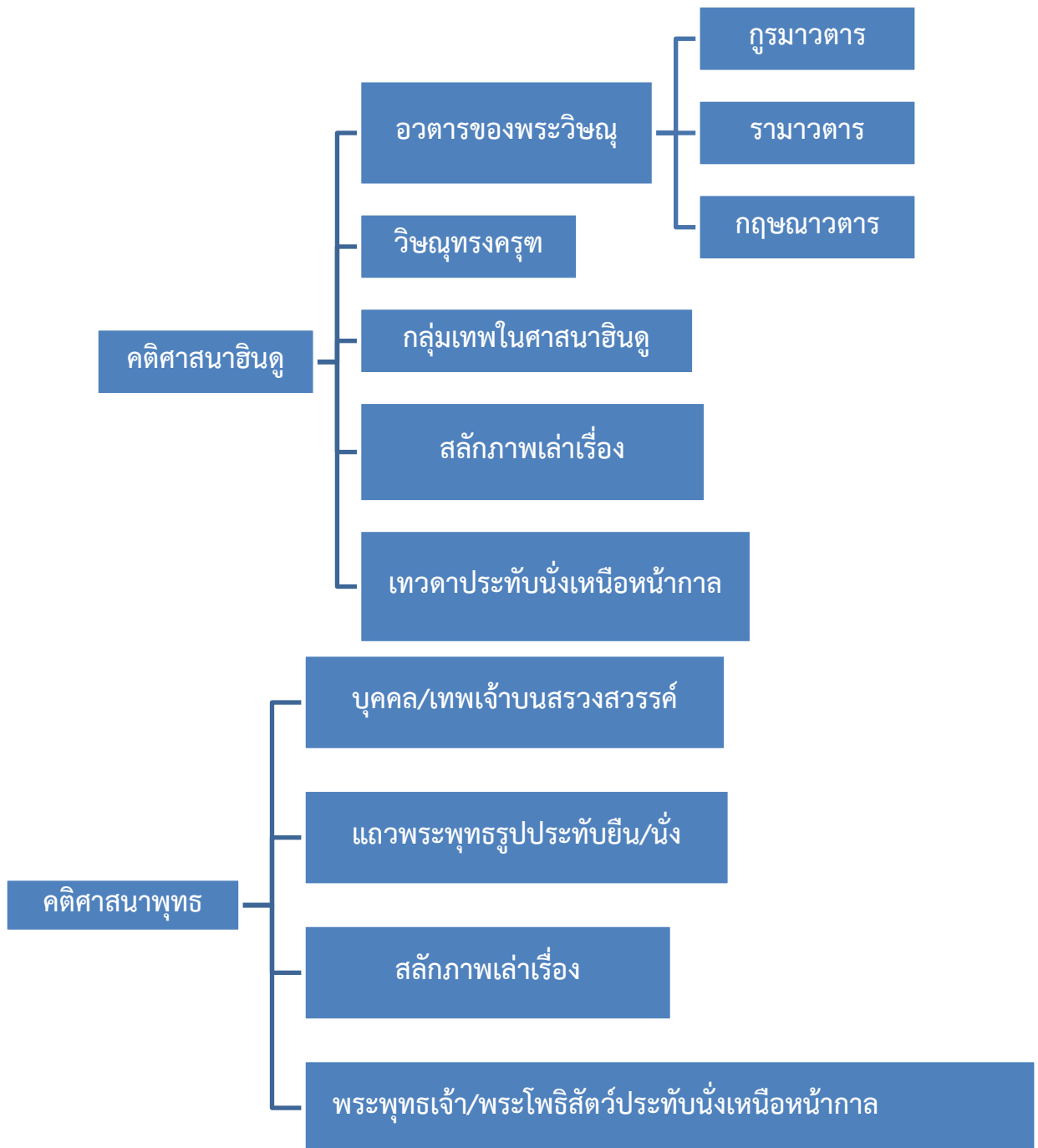
---

^๒ หม่อมราชวงศ์สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, “การศึกษาทับหลังแบบเขมรในหน่วยศิลปากรที่ ๖ (พิมาย)” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต โบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ๒๕๒๓, ๙.

^๓ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, **ประวัติศาสตร์ศิลปะในประเทศไทย** (นนทบุรี: เมืองโบราณ, ๒๕๖๕), ๓๐๑.

^๔ ห้องครรภคฤหะ หมายถึง ส่วนของเรือนธาตุปราสาท ใช้สำหรับประดิษฐานรูปเคารพที่สำคัญ

การแบ่งกลุ่มตามคติเนื่องในศาสนาฮินดูและศาสนาพุทธ

กลุ่มคติเนื่องในศาสนาฮินดู

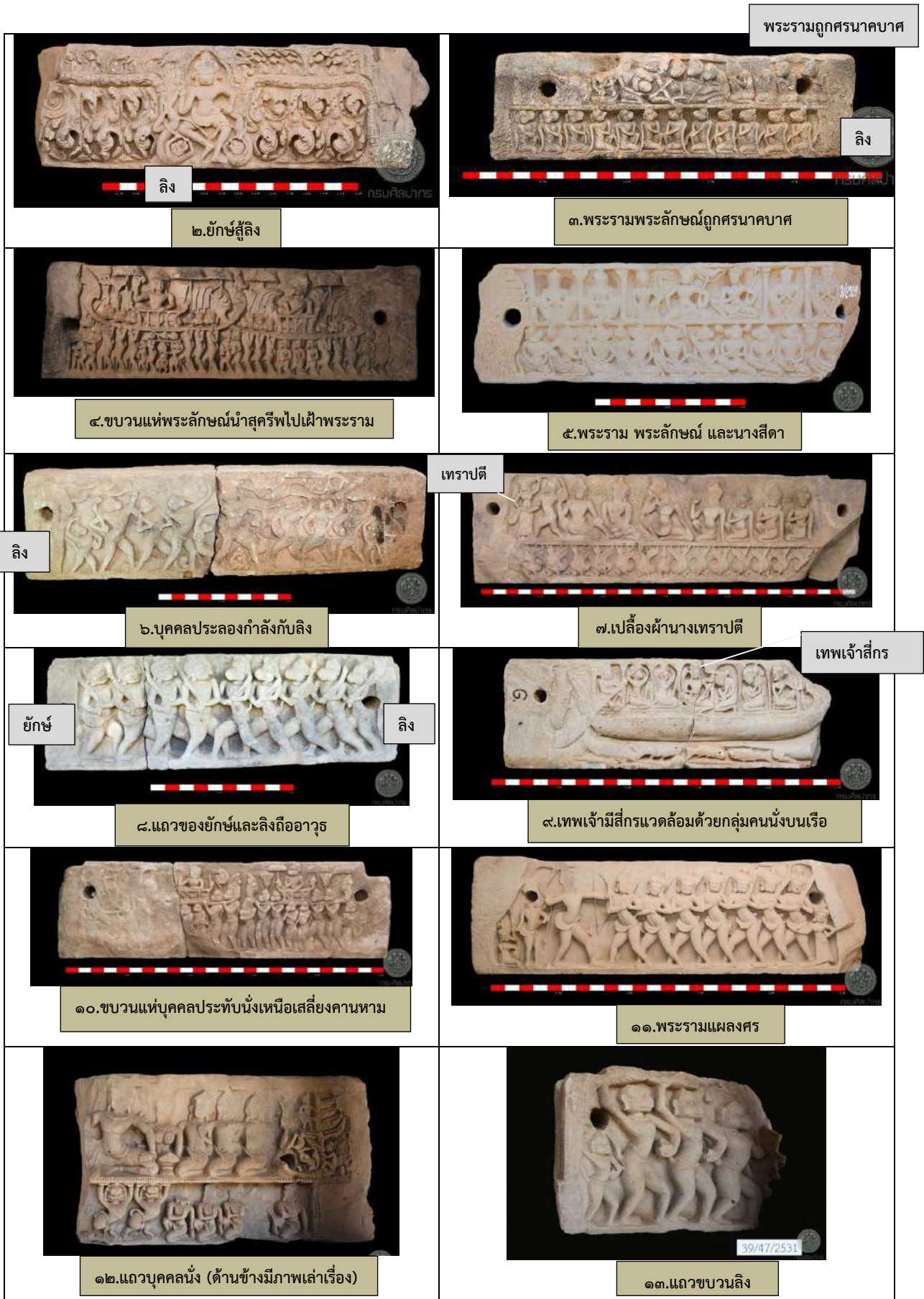
ทับหลังสลักภาพกวนเกษียรสมุทร (อวตารตอนที่ ๒ กุรมาวตาร)

ทับหลังสลักภาพกวนเกษียรสมุทร แบ่งภาพเล่าเรื่องเป็นสองแถว โดยที่มีนารายณ์อวตารมาเป็นเต่าเพื่อร่วมในพิธีกวนเกษียรสมุทร โดยช่วยรองรับเขามันทรไม่ให้ทะลุลงไปได้พื้นโลก^๕

ตัวอย่างเปรียบเทียบ ทับหลังสลักภาพกวนเกษียรสมุทร
ปราสาทกุสุมาแลง ศิลปะนครวัด พุทธศตวรรษที่ ๑๗

^๕ สำนักโบราณคดี, ศักพทานุกรมโบราณคดี (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๕๐), ๒๔๐.

พระรามถูกศรนาคบาท

ลึง

๒. ยักษ์สู้ลึง

ลึง

๓. พระรามพระลักษมณ์ถูกศรนาคบาท

๔. ขบวนแห่พระลักษมณ์นำสุครีพไปเฝ้าพระราม

๕. พระราม พระลักษมณ์ และนางสีดา

เทพปติ

ลึง

๖. บุคคลประลองกำลังกับลึง

๗. เปลื้องผ้านางเทพปติ

เทพเจ้าสีกร

ยักษ

ลึง

๘. แถวของยักษและลึงถืออาวุธ

๙. เทพเจ้ามีสีกรแวดล้อมด้วยกลุ่มคนนั่งบนเรือ

๑๐. ขบวนแห่บุคคลประทับนั่งเหนือเสลี่ยงคานหาม

๑๑. พระรามแผลงศร

๑๒. แถวบุคคลนั่ง (ด้านข้างมีภาพเล่าเรื่อง)

๑๓. แถวขบวนลึง

ทับหลังสลักภาพรามายณะ/รามเกียรติ์ (อวตารตอนที่ ๗ รามาวตาร)

ทับหลังสลักภาพเล่าเรื่องอวตารของพระนารายณ์ เป็นตอนที่อวตารเป็นพระรามเพื่อปราบอสูร
 ทศกัณฐ์ ซึ่งเป็นเรื่องราวของรามเกียรติ์^๖ บุคคลคนสำคัญในเรื่องนี้ คือ พระราม พระลักษมณ์ นางสีดา โดย
 พระราม พระลักษมณ์ ต้องยกทัพไปช่วยนางสีดา ซึ่งมีกองทัพลิงคอยช่วยเหลือ^๗

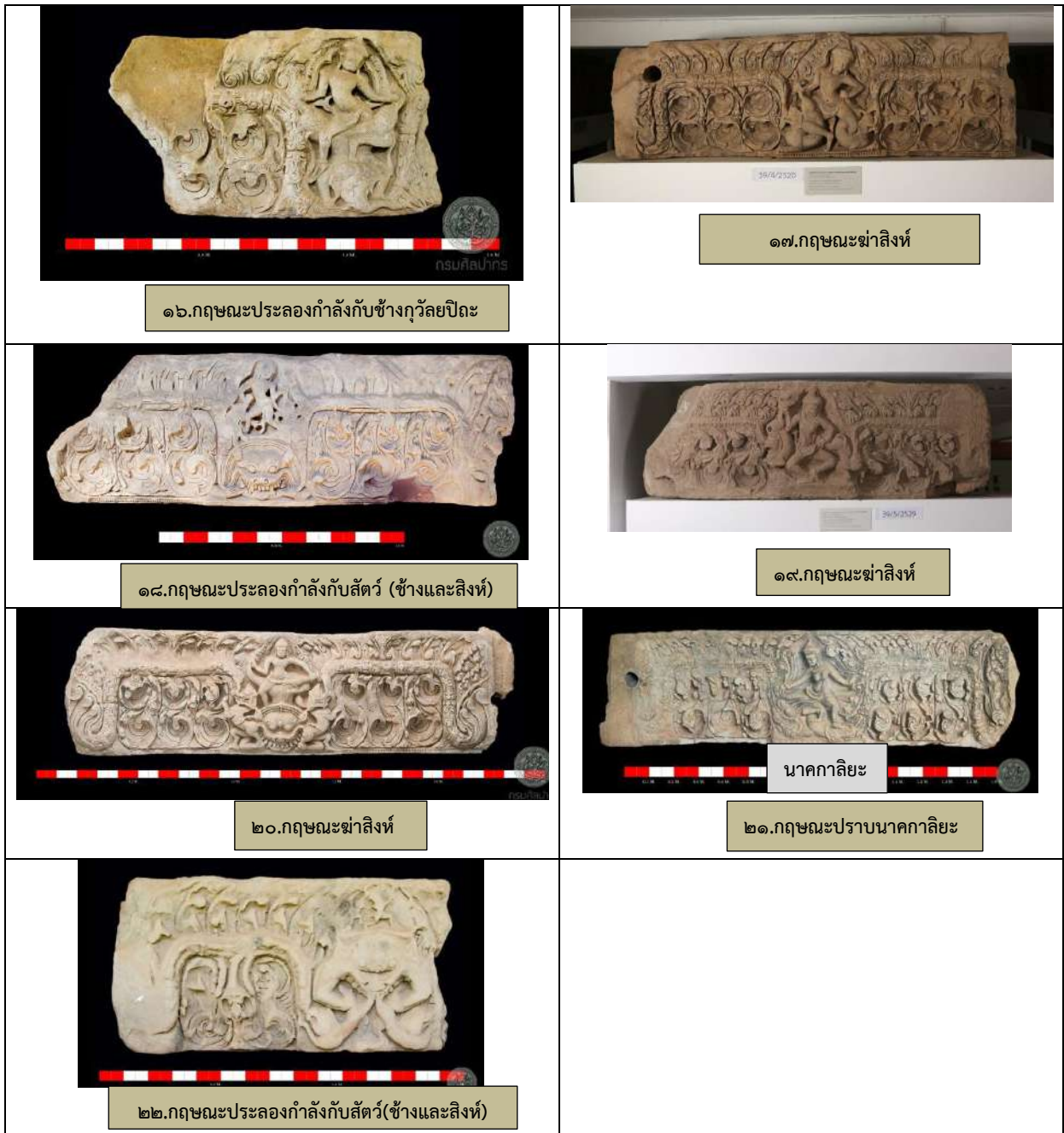
ตัวอย่างเปรียบเทียบ ทับหลังสลักภาพพระราม พระลักษมณ์ถูกศรนาคบาท

ปราสาทค์ภู คิลปะนครวัด พุทธศตวรรษที่ ๑๗

^๖ จรรยา มาณะวิทและคณะ, นำชมอุทยานประวัติศาสตร์พิมาย (นครราชสีมา : โรงพิมพ์โจเซฟ, ๒๕๕๔), ๕๖.

^๗ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พิมาย, เอกสารชุดสาระน่ารู้จากโบราณวัตถุ เรื่อง “เรื่องราวจากทับหลัง” (นครราชสีมา:โรงพิมพ์โจเซฟ, ๒๕๕๖), ๒๐.

ทับหลังสลักภาพพระกฤษณะประลองกำลังกับสัตว์ (อวตารตอนที่ ๘ กฤษณาวตาร)

ทับหลังสลักภาพเล่าเรื่องเกี่ยวกับพระนารายณ์อวตารมาเป็นพระกฤษณะ เพื่อปราบพระยาหงส์^๔ อวตารตอนนี้เป็นตอนที่พระกฤษณะ มีผละกำลังเหนือธรรมชาติ^๕ จึงนิยมแกะสลักลดทอนจากตอนประลองกำลังกับสัตว์ เรื่องราวกฤษณาวตารเป็นที่นิยมมาก ที่ปราสาทพิมายพบทับหลังแกะสลักภาพเล่าเรื่องตอนนี้ที่ตำแหน่งอาคารสิ่งปลูกสร้างรอง

^๔ สำนักโบราณคดี, ศักุพานุกรมโบราณคดี (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๕๐), ๒๔๐.

^๕ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พิมาย, เอกสารชุดสาระน่ารู้จากโบราณวัตถุ เรื่อง “เรื่องราวจากทับหลัง” (นครราชสีมา:โรงพิมพ์โจเซฟ), ๒๒.

ตัวอย่างเปรียบเทียบ ทับหลังสลักภาพปราบนาคกาลิยะ
ปราสาทเมืองต่ำ (ซุ้มประตู กำแพงแก้วด้านทิศตะวันออก) ศิลปะบาปวน

ทับหลังสลักภาพวิษณุ(นารายณ์)ทรงครุฑ

ทับหลังสลักภาพพระวิษณุ แสดงรูปร่างสี่กร ถืออาวุธ ทรงครุฑเป็นพาหนะ^{๑๐} ครุฑมีพละกำลังมหาศาล รูปแบบของทับหลังกลุ่มนี้พบได้ตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๕ และพบมากในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๗

^{๑๐} สำนักโบราณคดี, ศักพทานุกรมโบราณคดี (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๕๐), ๗๙.

ตัวอย่างเปรียบเทียบ ทับหลังสลักภาพพระวิษณุ(นารายณ์)ทรงครุฑ

ปราสาทพนมวัน ศิลปะบาแค็ง ครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ ๑๕

<p>กฤษณะประลองกำลังกับสัตว์</p> <p>หน้ากาล</p>	<p>๒๘.คณศประทับนั่งเหนือช้าง คิวะเหนือสิงห์ สกัณฑุมารเหนือนกยูง</p>
<p>๒๗.นารายณ์ทรงครุฑ กฤษณะประลองกำลังกับสัตว์เหนือหน้ากาล อุมามเหศวร</p>	<p>๒๘.คณศประทับนั่งเหนือช้าง คิวะเหนือสิงห์ สกัณฑุมารเหนือนกยูง</p>
<p>๒๙.พระอินทร์ประทับนั่งเหนือช้างเอราวัณ (ไอราวัต)</p>	<p>๓๐.พระอินทร์ประทับนั่งเหนือช้างเอราวัณ (ไอราวัต)</p>
<p>๓๑.เทพประจำทิศ</p>	

ทับหลังสลักภาพเทพในศาสนาฮินดู

ทับหลังกลุ่มนี้ประกอบด้วย ๑.ภาพเทพฮินดูในตรีมูรติ ๒.เทพชั้นรอง ๓.เทพประจำทิศ ในส่วนของทับหลังสลักภาพกลุ่มเทพครอบครัวพระศิวะ สลักกลดลายพระศิวะประทับเหนือโคนนที^{๑๑} นนทิ มีลักษณะเป็นโคสีขาว^{๑๒}ด้านข้างมีโอรส ๒ องค์ คือ สกัณฑุมาร รูปร่างเป็นเด็ก ถือหอก ธนู มีนกยูงเป็นพาหนะ^{๑๓} คณศ

^{๑๑} สำนักโบราณคดี, ศัพทานุกรมโบราณคดี (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๕๐), ๔๙๐.

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, ๒๖๓.

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน, ๔๙๓.

เป็นพระโอรสของพระศิวะและพระนางปารวตี รูปร่างมีเศียรเป็นช้าง งาหัก ๑ ข้าง ร่างกายพุงพลุ้ย มีหนุเป็นพาหนะ^{๑๔}

ทับหลังสลักภาพตอนพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณพบได้อยู่บ่อยครั้ง ตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๕ – ๑๘ แสดงให้เห็นถึงคติความเชื่อที่สืบทอดมายาวนาน^{๑๕} พระอินทร์ ตามความเชื่อของศาสนาฮินดู เป็นเทพแห่งสวรรค์และสายฝน ต่อมาถูกลดความสำคัญกลายเป็นเทพประจำทิศตะวันออกเฉียงใต้ ปรากฏกายประทับนั่งเหนือช้างไอรวัต^{๑๖}

ตัวอย่างเปรียบเทียบ ทับหลังสลักภาพพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ
ปราสาทเมืองแขก ศิลปะเกาะแกร์ ปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๕

---

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, ๗๓.

^{๑๕} สมिति ศิริภัทร์ และมยุรีวีระประเสริฐ, การศึกษาเปรียบเทียบทับหลังที่พบในประเทศไทยและประเทศกัมพูชา *Lintels : a comparative study of Khmer lintels in Thailand and Cambodia* (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๓๓), ๓๐.

^{๑๖} ช้างไอรวัต กำเนิดมาจากการกวนเกษียรสมุทร คัมภีร์บางฉบับในศาสนาฮินดู กล่าวว่า ไอรวัตเป็นช้างเผือก มี ๔ งา มี ๓ งวง ขณะที่คติทางพุทธศาสนา เป็นเทพผู้ควบคุมฝนและเป็นเจ้าแห่งช้างทั้งปวง อ้างจาก สำนักโบราณคดี, ศัพทานุกรมโบราณคดี (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๕๐), ๕๖๗.

๓๒. พื้อศวเมธ

ทับหลังสลักภาพเล่าเรื่อง

ทับหลังสลักภาพเล่าเรื่อง ภาพสลักเล่าเรื่องที่แสดงถึงพื้อศวเมธ เป็นพิธีกรรมโบราณของศาสนาพราหมณ์ที่มีความเกี่ยวข้องกับการปกครองบ้านเมืองของกษัตริย์ โดยปล่อยม้าอุปการไปยังเมืองต่าง ๆ ตอนสำคัญของพิธีกรรมนี้คือ การตัดหัวบูชาญม้าอุปการ

๓๓. เทวดาประทับนั่งเหนือหน้ากาล

๓๔. เทวดาประทับนั่งเหนือหน้ากาล

๓๕. เทวดาประทับนั่งเหนือหน้ากาล

๓๖. เทวดาประทับนั่งเหนือหน้ากาล

๓๗. เทวดาประทับนั่งเหนือหน้ากาล

๓๘. หน้ากาลและลายพันธุ์พฤกษา

 <p data-bbox="331 479 676 533">๓๙. เทวดาประทับนั่งเหนือหน้ากาล</p>	 <p data-bbox="991 479 1347 533">๔๐. เทวดาประทับนั่งเหนือหน้ากาล</p>
 <p data-bbox="229 837 788 891">๔๑. บุคคล/เทวดาประทับนั่งกับสัตว์พาหนะเหนือหน้ากาล</p>	 <p data-bbox="970 815 1315 869">๔๒. เทวดาประทับนั่งเหนือหน้ากาล</p>
 <p data-bbox="363 1240 715 1292">๔๓. เทวดาประทับนั่งเหนือหน้ากาล</p>	

ทับหลังสลักภาพเทวดาประทับนั่งเหนือหน้ากาล

ทับหลังสลักภาพหน้ากาลคายท่อนพวงมาลัยเป็นกลุ่มลวดลายที่พบมาก รองมาจากกลุ่มทับหลังสลักภาพนารายณ์อวตาร (รามาวตาร) หน้ากาล หมายถึง หน้าของสัตว์ที่ไม่มีขากรรไกรล่าง มีลักษณะที่คายลวดลายออกมาจากปากอยู่เสมอ^{๑๗} ปรากฏ ๒ รูปแบบ ๑.แบบเต็มตัว (หน้าและลำตัว) ๒.เฉพาะส่วนหน้า ลักษณะใบหน้าคล้ายมนุษย์และหน้าสัตว์ ดวงตากกลมโปน ขอบตาเป็นลายขีดซ้อน มีแผงคอ แลปลิ้นเป็นรูปสามเหลี่ยม ลำตัวคล้ายสิงโต หากมีบุคคลนั่งเหนือหน้ากาล นิยมสลักลวดลายรูปบุคคล (เทวดา) ประทับนั่งยกขา (ท่ามหาราชลีลาสนะ)

^{๑๗} ชูจิต จิตต์แก้ว, “การศึกษาลายหน้ากาลบนทับหลังแบบเขมรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต โบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ๒๕๒๗), ๒. อ้างจากหนังสือประติมากรรมขอม

ตัวอย่างเปรียบเทียบ ทับหลังสลักภาพหน้ากาลคายท่อนพวงมาลัย

สถานพระนารายณ์ ศิลปะบาปวน

ทับหลังกลุ่มคติเนื่องในศาสนาพุทธ

๔๔.เทพเจ้าบนสรวงสวรรค์

ทับหลังสลักภาพบุคคล/เทพเจ้าบนสรวงสวรรค์

ปรากฏกลุ่มภาพเป็นกรอบคั่นด้วยลายเม็ดประจำ กรอบขนาดใหญ่สลักลวดลายบุคคลขนาดใหญ่ถือดอกไม้ กรอบลายด้านบนสุดเป็นแถวพระพุทธรูปประทับนั่งสมาธิในซุ้ม ถัดลงมาเป็นแถวนางอัปสร แถวลายตอนล่างเป็นรูปสัตว์สัญลักษณ์ (หงส์) แสดงถึงฉากตอนบนสรวงสวรรค์

๔๕.แถวพระพุทธรูปประทับยืน

๔๖.แถวพระพุทธรูปประทับยืน

๔๗.แถวพระพุทธรูปประทับยืน

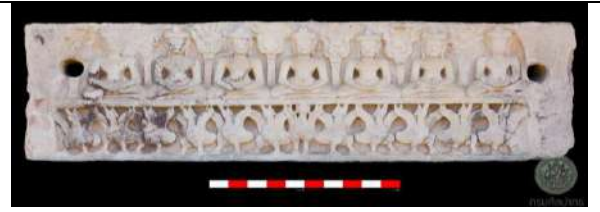

๔๘.พระพุทธรูปประทับยืนและแถวพระพุทธรูปประทับนั่ง

๔๙. พระพุทธรูปประทับยืนและแถวพระพุทธรูปประทับนั่ง

๕๐. แถวพระพุทธรูปประทับนั่ง

ทับหลังสลักภาพแถวพระพุทธรูปประทับยืน/นั่ง

ทับหลังกลุ่มนี้ นิยมสลักลดทอนแถวพระพุทธรูปประทับยืนทรงเครื่อง สวมมงกุฏ กระจับปี่ แสดงปางวิตรรกะมุทรา ขณะที่แถวพระพุทธรูปประทับนั่งแสดงปางสมาธิ องค์ประกอบของภาพเป็นภาพตอนเดียวขนาดใหญ่หรือแบ่งภาพเป็นสองตอนคั่นด้วยลายเม็ดประคำ ในส่วนของลายเส้นคั่นระหว่างกรอบขุ้มของพระพุทธรูปแต่ละองค์ สลักลดทอนพวงอุบะบัวขาบหันหัวขึ้น บริบทของภาพแวดล้อมด้วยบุคคลกราบไหว้ แถวของหงส์ แถวของนางอัปสร

บุคคลถวายเครื่องสักการะ

๕๑. ถวายเครื่องสักการะ

๕๒. ขบวนแห่พระพุทธรูปนาคปรก

๕๓. พุทธประวัติตอนมารผจญ

ทับหลังสลักภาพเล่าเรื่อง

ทับหลังกลุ่มนี้สลักภาพเล่าเรื่องเกี่ยวกับเหตุการณ์สำคัญ เช่น ทับหลังพุทธประวัติตอนมารผจญ แสดงถึงฉากตอนสำคัญทางพุทธศาสนา สอดคล้องกับตำแหน่งที่ตั้งทับหลังที่อยู่เหนือทางเข้าห้องครรภคฤหะ อีกทั้งตรงกับแนวแกนทิศใต้ที่เป็นทิศสำคัญ ส่วนของทับหลังขบวนแห่พระพุทธรูปนาคปรก แสดงให้เห็นถึงขบวนแห่อัญเชิญพระพุทธรูปนาคปรกที่เชื่อว่าเป็นพระพุทธรูปสำคัญของปราสาทพิมาย ขณะที่ทับหลังถวายเครื่องสักการะ แสดงถึงบุคคลสำคัญถวายเครื่องสักการะพระพุทธรูปนาคปรก แวดล้อมด้วยบุคคลที่ นั่งแสดงความเคารพ

ทับหลังสลักภาพพระพุทธเจ้า/พระโพธิสัตว์ประทับนั่งเหนือสิงห์และหน้ากาล

ทับหลังสลักภาพพระพุทธเจ้า/พระโพธิสัตว์ประทับนั่งเหนือสิงห์และหน้ากาล ทับหลังกลุ่มนี้มีองค์ประกอบของลวดลายคล้ายกับกลุ่มเทวดาประทับนั่งเหนือหน้ากาล รายละเอียดที่เพิ่มเติมคือ หน้ากาลมีลักษณะอ้าปากคายสิงห์หรือสัตว์ผสมที่มีส่วนหัวคล้ายนก ส่วนลำตัวเป็นสิงห์ ซึ่งกลุ่มสัตว์เหล่านี้คายท่อนพวงมาลัยอีกทอดหนึ่ง โดยปรากฏในทับหลังช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๘

กลุ่มทับหลังที่ไม่ได้จัดกลุ่มแยกประเภท

ตัวอย่างรูปแบบลวดลายภาพสลักทับหลังศิลปะปาปวน-ศิลปะชายน

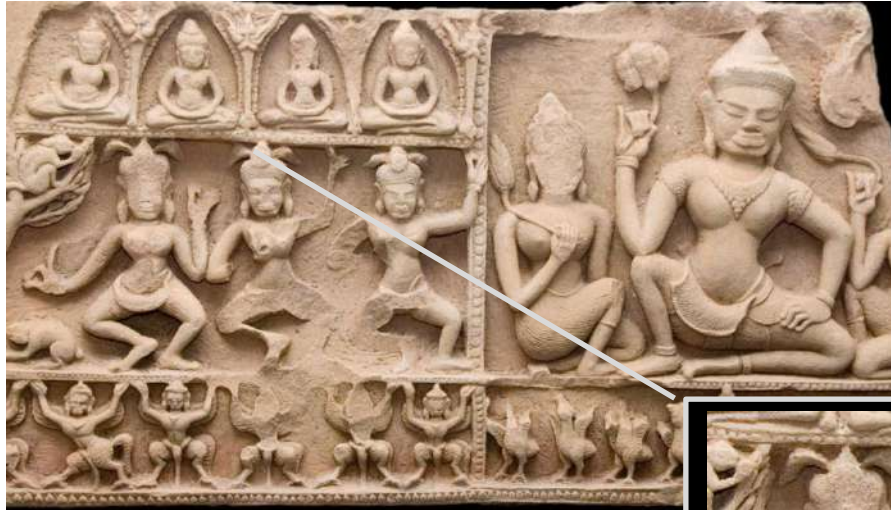
ทับหลังกษณะปราบนาคกาลิยะ ปราสาทพิมาย

ตัวอย่างภาพลายเส้นมงกุฎศิลปะปาปวน-ศิลปะชายน

ข้อมูลภาพลายเส้น ศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทราวดี ดิศกุล, ศิลปะชอม
 (กรุงเทพฯ : อัมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๔๗), ๔๐๒-๔๐๔.

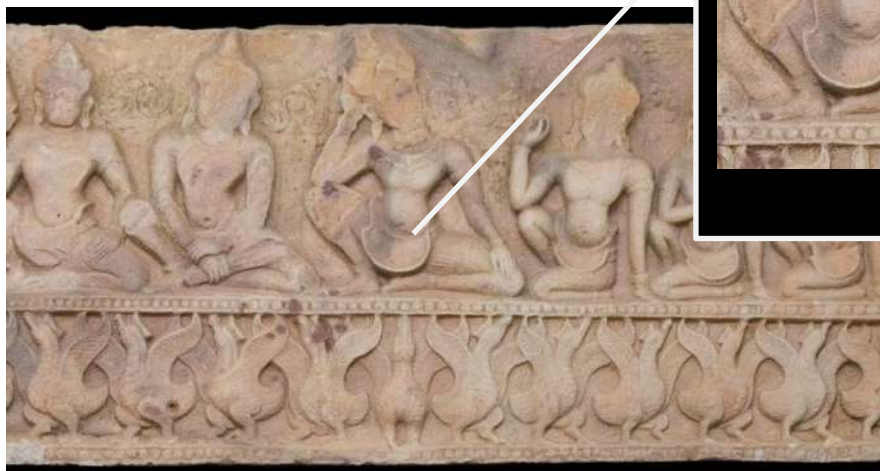
ทับหลังเทพเจ้าบนสรวงสวรรค์ ปราสาทพิมาย

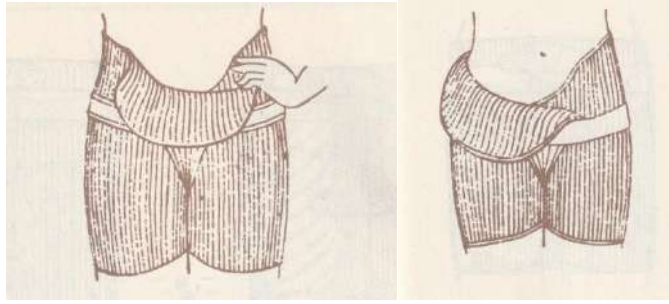
ตัวอย่างภาพถ่ายเส้นทรงผมศิลปะนครวัด

ข้อมูลภาพถ่ายเส้น ศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, ศิลปะขอม
 (กรุงเทพฯ: อัมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๔๗), ๔๐.

๓

ทับหลังสลักภาพเทพเจ้าบนสรวงสวรรค์ ปราสาทพิมาย

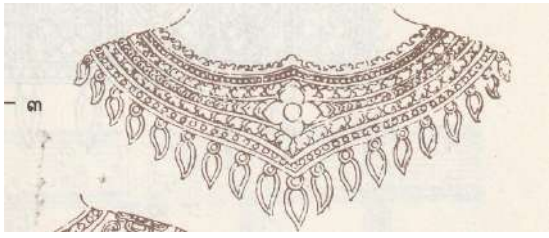

ตัวอย่างภาพถ่ายเส้นการนุ่งผ้าศิลปะบาปวน

ข้อมูลภาพถ่ายเส้น ศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, ศิลปะขอม
 (กรุงเทพฯ: อัมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๔๗), ๓๘๗.

ทับหลังสลักภาพบุคคลประลองกำลังกับลิง ปราสาทพิมาย

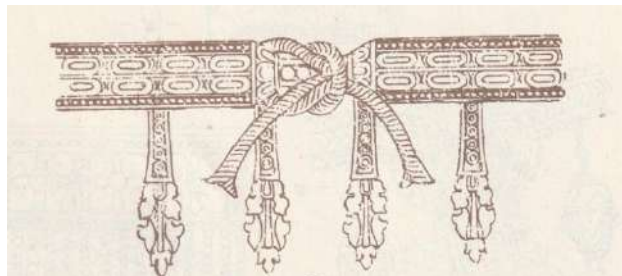

ตัวอย่างภาพถ่ายเส้นกรองคอศิลปะนครวัด

ข้อมูลภาพถ่ายเส้น ศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, ศิลปะขอม
 (กรุงเทพฯ : อัมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๔๗), ๔๑๐.

ทับหลังสลักภาพแถวพระพุทธรูปประทับยืน ปราสาทพิมาย

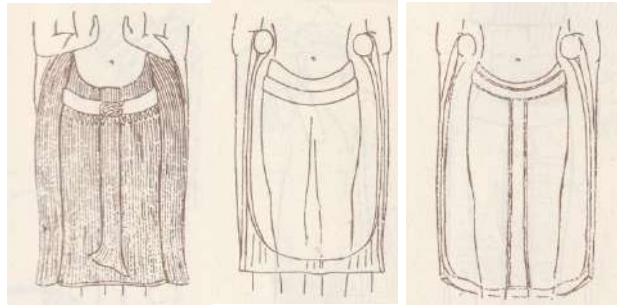
ตัวอย่างภาพลายเส้นศิลปะบาปวน

ข้อมูลภาพลายเส้น ศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, ศิลปะขอม
 (กรุงเทพฯ: อัมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๔๗), ๔๐๘.

ทับหลังพระพุทธรูปประทับยืนและแถวประทับนั่ง ปราสาทพิมาย

ตัวอย่างภาพถ่ายลายเส้นสบงพระพุทธรูปศิลปะปาปวน-นครวัด

ข้อมูลภาพถ่ายลายเส้น ศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทราวดี ดิศกุล, ศิลปะขอม
 (กรุงเทพฯ : อัมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๔๗), ๓๙๗.

ตัวอย่างลายพวงอุษะบัวขาบหันหัวขึ้นของทับหลังที่ปราสาทพิมาย

รูปแบบของทับหลังศิลปะบาปวน ปรากฏการสลักภาพ ๒ แบบ ๑.สลักภาพบุคคล แบ่งภาพเป็นหนึ่งแนวหรือสองแนว ๒.สลักภาพลวดลายพันธุ์พฤกษา^{๑๘} ตรงกลางสลักภาพเทวดานั่งเหนือกาล และกฤษณา ตาร^{๑๙} ท่อนพวงมาลัย^{๒๐}ไม่ได้ถูกแบ่งเสี้ยวด้วยพวงอุษะ ใต้ท่อนพวงมาลัยสลักลวดลายใบไม้มีวน เข้า-ออก ตั้งซ้อนชั้น โดยที่นิยมสลักลวดลายเกี่ยวกับทศอวตารของพระพระนารายณ์(พระวิษณุ)^{๒๑}เป็นเทพในศาสนาฮินดู เปรียบตั้งวีรบุรุษที่อวตารมาปราบทุกข์เชื้อ ยามที่โลกยามที่เดือดร้อน^{๒๒}

รูปแบบของทับหลังศิลปะนครวัด สลักภาพเล่าเรื่องเต็มแผ่น^{๒๓} ไม่ปรากฏพื้นที่ว่าง ความนิยมของทับหลังช่วงนี้คือ การแกะสลักรูปสัตว์เพิ่มเข้ามา เช่น นาค หงส์^{๒๔} ลวดลายหน้ากาลมีรายละเอียดของเขี้ยวคู่หนึ่งเพิ่มเติมจากมุมปาก^{๒๕}

รูปแบบของทับหลังศิลปะบายน สลักภาพเหนือหน้ากาลเป็นเรื่องราวทางศาสนา^{๒๖} โดยเฉพาะศาสนาพุทธ ปรากฏรูปบุคคลสำคัญเพียงภาพเดียวประทับเหนือหน้ากาล^{๒๗} ลักษณะของท่อนพวงมาลัยแยกส่วนออกจากกันกลายเป็นวงโค้งหลายวง^{๒๘}

---

^{๑๘} ศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, ศิลปะขอม (กรุงเทพฯ: อัมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๔๗), ๗๕.

^{๑๙} สมिति ศิริภัทร์ และมยุรีวีระประเสริฐ, การศึกษาเปรียบเทียบทับหลังที่พบในประเทศไทยและประเทศกัมพูชา *Lintels : a comparative study of Khmer lintels in Thailand and Cambodia* (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๓๓), ๒๔.

^{๒๐} **ท่อนพวงมาลัย** หมายถึง ลวดลายคล้ายพวงมาลัยที่ร้อยต่อกันเป็นท่อนยาว พบในลวดลายสลักบนทับหลังในศิลปะเขมร ท่อนพวงมาลัยนี้มีกอกออกมาจากกึ่งกลางและตกลงที่ปลายทั้งสองข้าง อ้างจาก สำนักโบราณคดี, ศัพทานุกรมโบราณคดี (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๕๐), ๒๔๓.

^{๒๑} **ทศอวตาร** หมายถึง การลงมากำเนิดบนโลกของพระวิษณุเพื่อปราบทุกข์เชื้อ และช่วยเหลือมวลมนุษย์และเหล่าทวยเทพ ๑๐ ครั้ง หรือเรียกว่า นารายณ์สิบปาง

^{๒๒} สำนักโบราณคดี, ศัพทานุกรมโบราณคดี (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๕๐), ๔๗๒.

^{๒๓} ศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, ศิลปะขอม, (กรุงเทพฯ: อัมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๔๗), ๗๕.

^{๒๔} สมिति ศิริภัทร์ และมยุรีวีระประเสริฐ, การศึกษาเปรียบเทียบทับหลังที่พบในประเทศไทยและประเทศกัมพูชา *Lintels : a comparative study of Khmer lintels in Thailand and Cambodia*, (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๓๓), ๒๕.

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, ๒๕.

^{๒๖} เรื่องเดียวกัน, ๒๔.

^{๒๗} ศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, ศิลปะขอม, (กรุงเทพฯ: อัมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๔๗), ๘๑.

^{๒๘} สมिति ศิริภัทร์ และมยุรีวีระประเสริฐ, การศึกษาเปรียบเทียบทับหลังที่พบในประเทศไทยและประเทศกัมพูชา *Lintels : a comparative study of Khmer lintels in Thailand and Cambodia*, (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๓๓), ๒๕.

จากการวิเคราะห์กลุ่มทับหลังที่จัดเก็บ ณ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พิมาย สามารถกำหนดอายุได้ ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๘ ทับหลังส่วนมากอยู่ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๖ - กลางพุทธศตวรรษที่ ๑๗ (ศิลปะบาปวน-ศิลปะนครวัด) และมีจำนวนกลุ่มน้อยที่อยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๘ (ศิลปะบาปน) เกณฑ์ในการกำหนดอายุของทับหลังนอกจากพิจารณาจากลวดลายและตำแหน่งที่ตั้ง ยังต้องพิจารณาจากบริบทร่วม เช่น ปราสาทพิมายมีทิศใต้เป็นแนวแกนทิศหลัก ดังนั้นทับหลังในแนวแกนทิศใต้ที่ปราสาทพิมายจึงเป็นทับหลังที่สำคัญและมีความละเอียดของงานมากกว่าทับหลังชิ้นอื่น นอกจากนี้ทับหลังของปราสาทพิมายยังปรากฏรูปแบบลักษณะพิเศษที่พบได้บ่อยคือ เหนือท่อนพวงมาลัยสลักลวดลายพวงอุษะบัวขาบหันหัวขึ้นอีกด้วย

การแบ่งกลุ่มทับหลังปราสาทพิมายที่จัดเก็บ ณ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พิมาย ตามคติการสร้างของศาสนา พบทับหลังที่สลักเรื่องราวในศาสนาฮินดูมากกว่าศาสนาพุทธ กลุ่มที่พบมากที่สุดคือ ๑. กลุ่มรามาวตาร (อวตารตอนที่ ๗ ของพระวิษณุ) ๒. เทวดา/บุคคลประทับนั่งเหนือหน้ากาล ๓. กฤษณาวตาร (อวตารตอนที่ ๘ ของพระวิษณุ) ขณะที่ภาพสลักเรื่องราวของกลุ่มศาสนาพุทธที่พบมากที่สุดคือ แกวของพระพุทธรูปประทับยืน/นั่ง

การจัดกลุ่มแยกประเภททับหลังที่จัดเก็บ ณ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พิมาย เป็นเพียงการวิเคราะห์แบ่งกลุ่มเพื่อให้เห็นภาพรวมที่ชัดเจนมากยิ่งขึ้น นำไปสู่การต่อยอดเพื่อศึกษาทับหลังได้เพิ่มเติม ซึ่งหากมีการพิจารณาร่วมกับกลุ่มทับหลังที่ติดตั้ง ณ ปราสาทพิมาย นับเป็นการเติมเต็มเรื่องราวองค์ความรู้ทับหลังของปราสาทพิมายทั้งหมดให้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น

*****

บรรณานุกรม

จรรยา มาณะวิท และคนอื่นๆ. **นำชมอุทยานประวัติศาสตร์พิมาย**. นครราชสีมา: โรงพิมพ์ใจเซฟ, ๒๕๕๔.

ชูจิต จิตต์แก้ว. “การศึกษาลายหน้ากาลบนทับหลังแบบเขมรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย.”

วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต โบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๗.

พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พิมาย. **เอกสารชุดสารานุกรมจากโบราณวัตถุ เรื่อง “เรื่องราวจากทับหลัง”**.

นครราชสีมา: โรงพิมพ์ใจเซฟ, ๒๕๔๖.

ศักดิ์ชัย สายสิงห์. **ประวัติศาสตร์ศิลปะในประเทศไทย**. นนทบุรี: เมืองโบราณ, ๒๕๖๕,

สมิทธิ ศิริภัทร์, มยุรี วีระประเสริฐ. **การศึกษาเปรียบเทียบทับหลังที่พบในประเทศไทยและประเทศกัมพูชา**

Lintels : a comparative study of Khmer lintels in Thailand and Cambodia. กรุงเทพฯ:

กรมศิลปากร, ๒๕๓๓.

สำนักโบราณคดี. **ศัพทานุกรมโบราณคดี**. สำนักโบราณคดี: กรมศิลปากร, ๒๕๕๐.

สุภัทรดิศ ดิศกุล, ศาสตราจารย์หม่อมเจ้า. **ศิลปะขอม**. กรุงเทพฯ: อัมรินทร์พรินต์ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด

(มหาชน), ๒๕๔๗.

สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ม.ร.ว.. “การศึกษาทับหลังแบบเขมรในหน่วยศิลปากรที่ ๖ (พิมาย).” วิทยานิพนธ์ศิลป

ศาสตรมหาบัณฑิต โบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๓.

ย้อนอดีตมอง

ปราสาทพิมาย

...ผ่านบันทึกการเดินทางและภาพถ่ายเก่า

นัยนา มั่นปาน*

ปราสาทพิมาย เป็นพุทธสถานในวัฒนธรรมเขมรโบราณที่สำคัญแห่งหนึ่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และยังคงเป็นศาสนสถานสำคัญเรื่อยมาเมื่อรัฐอยุธยาเข้ามามีบทบาท ดังปรากฏการสร้างอุโบสถเจ้าพิมาย ภายในพื้นที่ปราสาท ปราสาทพิมายยังคงความสำคัญเรื่อยมาดังปรากฏเอกสารหลักฐานและภาพถ่ายเก่าแสดง ถึงการเดินทางหรือเสด็จฯ มาของพระบรมวงศานุวงศ์และเจ้านายองค์ต่าง ๆ จนกระทั่งถึงกรมศิลปากรได้เข้ามาบูรณะด้วยวิธีอนัสติโลซิส เมื่อพ.ศ.๒๕๐๗^๑

* ภัณฑารักษ์ชำนาญการ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พิมาย

^๑ Bernard Philippe Groslier, การซ่อมปราสาทหินพิมาย, แปลโดย ม.จ.ภัทรดิศ ดิศกุล (พระนคร: ห้างหุ้นส่วน จำกัดศิวพร, ๒๕๐๖), ข.๔๑

ในการดำเนินงานของกรมศิลปากร (ในขณะนั้นหน่วยศิลปากรที่ ๖ เป็นผู้ดูแล) ขณะบูรณะปราสาท และพื้นที่โดยรอบ ได้พบ “ทับหลัง” องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมสำคัญที่บ่งบอกได้ถึงอายุสมัย ความเชื่อ เรื่องราวและวัฒนธรรมประเพณี ที่สะท้อนผ่านการจำหลักเรื่องราวบนทับหลัง ทับหลังบางส่วนได้นำกลับไปติดตั้งยังตำแหน่งที่สันนิษฐานว่าเป็นตำแหน่งเดิม ทับหลังบางส่วนได้นำกลับมาเก็บรักษาอยู่ ณ หน่วยศิลปากรที่ ๖ (ปัจจุบันพื้นที่นี้คือพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พิมาย) อย่างไรก็ตามทับหลังบางส่วนถูกระบุแต่เพียงว่านำมาจากปราสาทพิมาย อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา^๒ ทำให้บริบททางโบราณคดีของทับหลังนั้นได้สูญหายไป การศึกษาภาพถ่ายเก่าและหลักฐานประเภทลายลักษณ์อักษรจะเป็นส่วนหนึ่งในการเติมเต็มบริบททางโบราณคดีเหล่านั้น เพื่อสามารถสร้างภาพปราสาทพิมายในอดีตให้สมบูรณ์มากยิ่งขึ้น

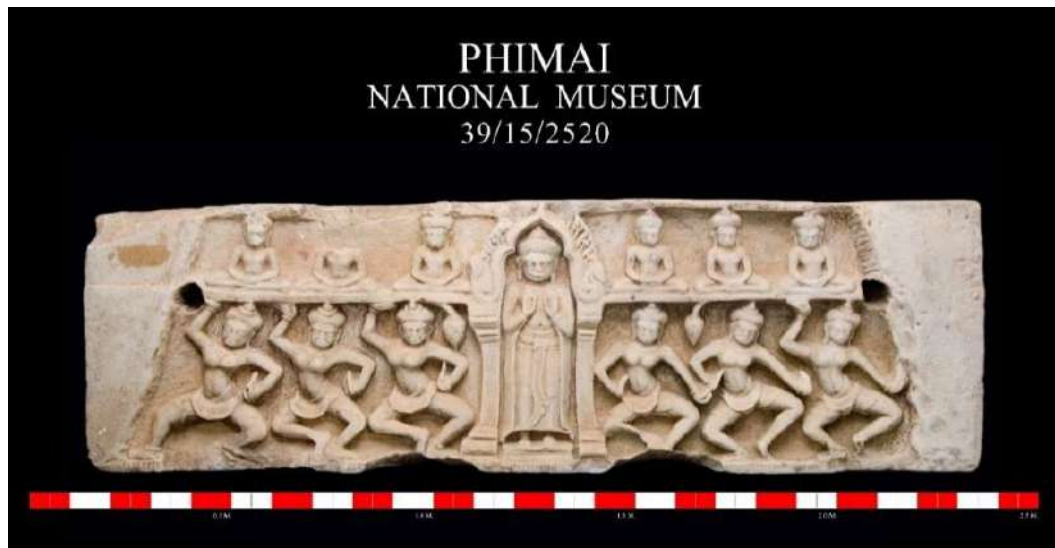
หลักฐานประเภทลายลักษณ์อักษรที่มีการบันทึกถึงเมืองพิมายและปราสาทพิมาย มีการบันทึกมาตั้งแต่วัฒนธรรมเขมรโบราณเรื่อยมาจนถึงรัฐอยุธยาเรื่องอำนาจเข้าสู่แผ่นดินของกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งเมืองพิมายและปราสาทล้วนแล้วแต่เป็นสถานที่สำคัญที่ผู้เดินทางสัญจรผ่านและได้บันทึกสภาพโดยรวมของเมืองและปราสาทที่มีความสวยงามไว้ แต่การบันทึกที่ถือได้ว่าเป็นการริเริ่มศึกษาปราสาทพิมาย ได้เกิดขึ้นเป็นครั้งแรกในพ.ศ.๒๔๑๑ (นับแบบการนับพ.ศ.ในปัจจุบันหากนับการขึ้นปีใหม่เดิมจะอยู่ในพ.ศ.๒๔๑๐) จากหลักฐานสารตราสมัยรัชกาลที่ ๔ ได้โปรดเกล้าฯ ให้ขุนสุนทรสาทิสลักษณ์ ขึ้นไปถ่ายรูปแบบที่ของเก่า ๆ ในเมืองพิมาย เมืองขึ้นเมืองนครราชสีมา (จ.ศ.๑๒๒๙/๑๓ (๕)) นอกจากนี้ยังมีสารตราจากเจ้าพระยาจักรีถึงพระยานครราชสีมา และเมืองรายทางได้ให้ขุนสุนทรสาทิสลักษณ์กับช่างพื้นไปถ่ายรูปวัดพนมวัน ทำแผนที่ ขอให้ได้รับความสะดวก (จ.ศ.๑๒๒๙/๘๑ (๕)) ซึ่งจากภาพถ่ายเก่าในสำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ ได้ค้นพบภาพถ่ายฟิล์มกระจกที่มีลายมือ F.chit อยู่ที่มุมภาพด้วย โดยชุดภาพนี้แสดงให้เห็นปราสาทพิมายก่อนการบูรณะทับหลังรูปพระพุทธรเจ้าแสดงวิตรรกมูทราสองพระหัตถ์ภายในซุ้มที่ตกหล่นจากกรอบประตู และปราสาทประธานที่มีลวดลายสลักอันสวยงาม

---

^๒ อ้างอิงข้อมูลจากสมุดทะเบียนพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พิมาย

ภาพที่ ๑ ภาพถ่ายเก่าที่สันนิษฐานว่าเป็นภาพถ่ายเมื่อครั้งขุนสุนทรสาทิสลักษณ์ มาถ่ายภาพเมื่อพ.ศ. ๒๔๑๑ แสดงให้เห็นทับหลังรูปพระพุทธเจ้าแสดงวितรรคมุทราสองพระหัตถ์ภายในซุ้ม

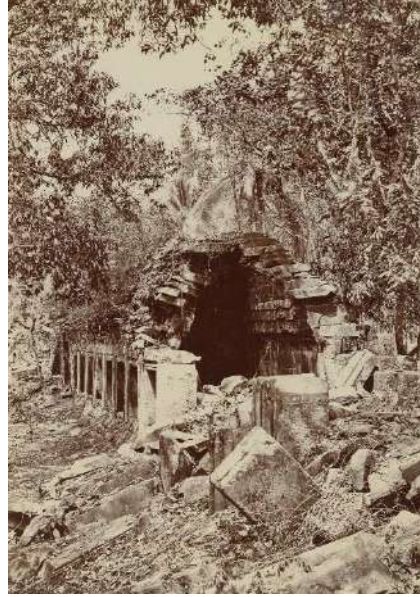

ภาพที่ ๒ ทับหลังรูปพระพุทธเจ้าแสดงวितรรคมุทราสองพระหัตถ์ภายในซุ้ม ซึ่งปรากฏในภาพถ่ายของขุนสุนทรสาทิสลักษณ์ ปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ ณ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พิมาย

(๓)

(๔)

(๕)

(๖)

(๗)

(๘)

(๙)

ภาพที่ ๓-๙ ภาพถ่ายเก่าที่สันนิษฐานว่าเป็นภาพถ่ายเมื่อครั้งขุนสุนทรสาทิสลักษณ์ ขึ้นมาถ่ายภาพเมื่อ พ.ศ.๒๔๑๑

(๑๐)

(๑๑)

ภาพที่ ๑๐-๑๑ ตัวอย่างลายมือ F.chit ที่ปรากฏบนภาพ

หลังจากที่รัชกาลที่ ๔ ได้โปรดเกล้าฯ ให้ขุนสุนทรสาทิศลักษณ์ ขึ้นไปถ่ายรูปแบบที่ของเก่า ๆ ในเมืองพิมาย เมืองขึ้นเมืองนครราชสีมาแล้ว ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๕ ชาวต่างชาติได้เข้ามามีบทบาทในสยาม และเริ่มเดินทางสำรวจทำแผนผัง แผนที่รวมถึงในเมืองพิมายและปราสาทพิมายด้วย โดยชาวต่างชาติคนแรกที่เดินทางมายังเมืองพิมาย คือ นาย เอเตียน เอโมนิเยร์ (Etienne Aymonier) ในพ.ศ.๒๔๒๖ ที่ได้เดินทางเข้ามาพร้อมคณะสำรวจชาวฝรั่งเศส เพื่อสำรวจโบราณสถานในที่ราบสูงโคราช รวมถึงปราสาทพิมายโดยได้ระบุลักษณะโดยรวมของปราสาทพิมาย เช่นปราสาทพิมายมีกำแพงทำจากหินทรายสีแดง ซึ่งปัจจุบันมีซากปรักหักพังบางส่วน และมีการขุดสระศักดิ์สิทธิ์สี่สระอยู่ด้านใน รวมถึงกล่าวถึง “พระคลัง” หรือที่ปัจจุบันผู้คนเรียกว่า “คลังเงิน” ซึ่งเป็นอาคารที่ตั้งอยู่ทางด้านซ้ายของทางเดินทางเข้าด้านทิศใต้ นอกจากนี้ยังกล่าวถึงอาคารที่เรียกว่า “หอนางอรพิม”^๙ ซึ่งภายในพบประติมากรรมสตรีและพระพุทธรูปที่พระเศียรหักหาย^{๑๐}

ในส่วนทับหลังได้ระบุถึงขุมประตูด้านทิศใต้^{๑๑}ซึ่งสลักเป็นภาพพระพุทธเจ้าประทับนั่ง รัยล้อมไปด้วยตัวละครมากมาย^{๑๒} ทับหลังทิศตะวันออก^{๑๓}สลักเป็นเทวรูปพราหมณ์มี ๓ เศียร ๘ กร คน เต็มราบนศพ ๒ ศพซึ่งอยู่เหนือข้าง ล้อมรอบด้วยผู้สักการะประมาณ ๑๐^{๑๔} ทิศตะวันตกเป็นรูปบุคคลสวมอาภรณ์ยืนตระหง่าน รัยล้อมไปด้วยนักดนตรี นักเต้น และฝูงชนจำนวนมากที่กำลังถวายของสักการะบูชา^{๑๕} ทิศเหนือ^{๑๖}เป็นรูปเทพเจ้าพราหมณ์ซึ่งอยู่ตรงกลางขององค์ประกอบ ขนาบข้างด้วยเทพเจ้าที่มีลักษณะคล้ายกันแต่มีขนาดเล็กกว่าอีกสี่องค์นั่งอยู่ มี ๓ เศียร ๖ กร รัยล้อมไปด้วยนักเต้นและผู้สักการะ^{๑๗} ภายในห้องครรภคฤหะพบพระพุทธรูปหลายองค์และรอยพระพุทธรูป^{๑๘}

---

^๙ คือ ปรากฏพรหมทัต ในปัจจุบัน

^{๑๐} Etienne Aymonier, *Le Cambodge, II Les provinces siamoises* (Paris: Ernst Leroux, ๑๙๐๑), ๑๑๙-๑๒๐.

^{๑๑} ทับหลังภาพพุทธประวัติ ตอน มารผจญ

^{๑๒} Ibid, ๑๒๐.

^{๑๓} ทับหลังรูปสังวรหรือไตรโลกยวิชัย

^{๑๔} Ibid, ๑๒๐.

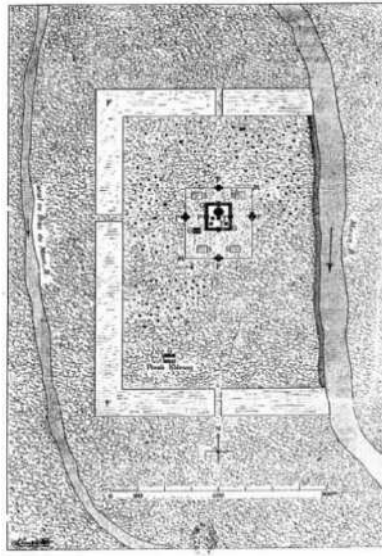
^{๑๕} ทับหลังพระพุทธรูปปางวิตรรกมูทราหรือพระพุทธรูปเจ้าอมิตาภะ

^{๑๖} ทับหลังรูปเหวัชระและนางโยคินี

^{๑๗} Ibid, ๑๒๐.

^{๑๘} Ibid, ๑๒๐.

ภาพที่ ๑๒ แผนผังเมืองพิมาย โดยเอเตียน เอโมนิเยร์

ภาพจาก Etienne Aymonier, Le Cambodge, II Les provinces siamoises (Paris: ,๑๙๐๑) fig.๑๘.

ต่อมาในเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๔๒๗ (นายเจมส์ แมคคาร์ธี (James McCarthy) ผู้อำนวยการคณะสำรวจของรัฐบาลอังกฤษ ได้เดินทางมายังเมืองพิมายและเยี่ยมชมปราสาทพิมาย โดยกล่าวว่า^{๑๓}

“ที่ “หอสูง” (ปราสาทพรหมทัตและปราสาทหินแดง) พื้นล่างถูกขุดขึ้นมา อาจเพื่อขุดค้นหาสมบัติ รูปเคารพหินลึ้มคว่ำ แตกหัก รูปเคารพหินลึ้มคว่ำกระเด็นอยู่ทั่วไป ส่วนพระเศียรซึ่งพระเมวลีถูกมัดเป็นมวยไว้ ด้านหลังก็หล่นกระเด็นอยู่บนพื้น รูปเคารพมีลักษณะเรียบบสมบูรณ์ แต่บนแท่นฐานมีร่องรอยการแกะสลักซึ่งแลดูยังใหม่ราวกับเพิ่งแกะเมื่อเร็ว ๆ นี้ ยังมีรูปปั้นอื่น ๆ อีก แต่ที่น่าสนใจมากที่สุดคือรูปปั้นหญิงสาวกำลังนั่งคุกเข่า”^{๑๔}

ใน พ.ศ. ๒๔๓๓ นายลูเน็ต เดอ ลาฌองกิแยร์ (Lunet de Lajonquière) ผู้เป็นชาวต่างชาติคนสำคัญ ที่เดินทางมาเมืองพิมาย และปราสาทพิมาย และเป็นผู้สำรวจแหล่งโบราณสถานในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ กัมพูชา และลาว โดยนายลูเน็ต เดอ ลาฌองกิแยร์ ได้ทำผังและบรรยายสภาพปราสาทพิมายไว้เป็นลำดับที่ ๔๔๗ ซึ่งได้บรรยายทับหลังด้านทิศใต้ว่าเป็นทับหลังภาพพระพุทธรูปนาคปรกประทับนั่งภายในซุ้มและมีผู้ถวายของบูชา ทับหลังด้านทิศตะวันตกเป็นรูปพระพุทธรูปเจ้าประทับยืนและมีผู้คนนั่งเคารพบูชา ตอนล่างเป็นนางรำกำลังรำรำรำ ทับหลังด้านทิศเหนือเป็นรูปพระพุทธรูปเจ้าประทับนั่งมี ๔ เศียร ๔ กร^{๑๕}

^{๑๓} เจมส์ แมคคาร์ธี, บันทึกการเดินทางสำรวจประเทศสยาม, แปลจาก Surveying and Exploring in Siam, แปลโดย พรพรรณ ทองตัน (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๖๒), ๔๗-๔๘.

^{๑๔} รูปปั้นหญิงสาวกำลังนั่งคุกเข่า ที่นายเจมส์ แมคคาร์ธี (James McCarthy) กล่าวถึงคงเป็นประติมากรรมรูปสตรีที่พบในปราสาทพรหมทัต ซึ่งปัจจุบันสันนิษฐานว่าเป็นประติมากรรมพระนางชัยราชเทวี

^{๑๕} ทับหลังรูปเทพีพระและนางโยคินี โดยในการบรรยายระบุว่าเทพีพระมี ๔ เศียร ๔ กร แต่ในความเป็นจริงแล้วในภาพทับหลังมี ๓ เศียร ๖ กร

พระหัตถ์ข้างซ้ายถือกระดิ่ง พระหัตถ์ข้างขวาข้างถือสายประจำ ทับหลังด้านทิศตะวันออกเป็นรูปบุคคล ๔ เศียร ๘ กร ร่ายรำอยู่บนซากศพซึ่งนอนอยู่เหนือเศียรข้าง^{๑๖} และด้านทิศตะวันออกยังมีทับหลังก่อนเข้าห้อง ครรภคฤหะเป็นรูปการสู้รบกัน^{๑๗} ภายในปราสาทประธานประดิษฐานพระพุทธรูปและรอยพระพุทธรูปขนาด กลางบนแท่นหินทราย^{๑๘}

นอกจากนี้ยังระบุว่าทับหลังที่ตกแต่งไม่เสร็จสองชิ้นใกล้กับโคปุระด้านทิศเหนือ และภายในอาคาร เดียวกันนั้นบนซากปรักหักพังที่กองซ้อนกันก็พบชิ้นส่วนทับหลังสลักรูปเรือที่แล่นอยู่บนน้ำซึ่งมีปลาสี่ตัวและ ผู้คนที่นั่งอยู่บนเรือ และมุมตะวันออกเฉียงเหนือของอาคารหลังเดียวกันมีทับหลังจากประตูหลอกบานหนึ่ง แสดงถึงภาพคลื่นทะเลปั่นป่วน^{๑๙}

โคปุระด้านทิศใต้ประดับด้วยทับหลังรูปพระพุทธรูปเจ้าไมเตรยะประทับอยู่บนสัตว์ (หน้ากาล?) โคปุระ ด้านทิศเหนือประดับด้วยทับหลังแสดงถึงฉากการต่อสู้ ซึ่งประกอบไปด้วยรถศึกสองคัน ตรงกลางด้านซ้ายมี บุคคลกำลังยิงธนูอยู่บนรถ^{๒๐}

ที่ปราสาทหินแดงบริเวณประตูด้านทิศเหนือประดับทับหลังรูปหมาป่าและผู้ล่า ๒ คน^{๒๑} ส่วนปราสาท พรหมทัตทับหลังเหนือกรอบประตูด้านทิศเหนือเป็นเพียงโคลนเท่านั้น เป็นรูปบุรุษยืนต่อสู้กับม้า? ประตูด้าน ตะวันตกเป็นทับหลังรูปพระพุทธรูปเจ้าหลายพระองค์และมีบุคคลนมัสการแทรกกระหว่างแต่ละองค์^{๒๒}

บริเวณนอกแนวกำแพงแก้วของปราสาท เป็นที่ตั้งของวัดเรียกว่า วัดเดิม (Vat Döm) ที่ด้านตะวันออก วัดมีกองหินทรายวางอยู่ หนึ่งในนั้นคือชิ้นส่วนของทับหลังมีพระพุทธรูปประทับยืน ๗ องค์ นอกจากนี้ยังพบ แท่นฐานหินทราย ท่อโสมสูตรและพระพุทธรูปหินทรายประทับนั่งบนบัลลังก์ พระหัตถ์ขวาวางบนเข่าขวา พระหัตถ์ซ้ายวางราบบนเข่าซ้าย^{๒๓} ทั้งนี้ การสำรวจทำแผนผังของนายลูเน็ต เดอ ลามองกิแยร์ นับได้ว่าเป็น แผนผังที่มีรายละเอียดและความถูกต้องมากที่สุด在那个

---

^{๑๖} ทับหลังรูปสังวรหรือไตรโลกยวิชัย

^{๑๗} ทับหลังรามายณะ ตอนศึกยุทธภินท์

^{๑๘} Lunet de Lajonquière, *Inventaire descriptif des monuments du Cambodge Tome II* (Paris: Imprimerie Nationale, ๑๙๐๗), ๒๗๘-๒๘๕.

^{๑๙} Ibid, ๒๘๗.

^{๒๐} Ibid, ๒๘๙-๒๙๐.

^{๒๑} ทับหลังมหาภารตะ ตอนกรณะล่าหมาป่า

^{๒๒} Ibid, ๒๙๒.

^{๒๓} Ibid, ๒๙๒-๒๙๓.

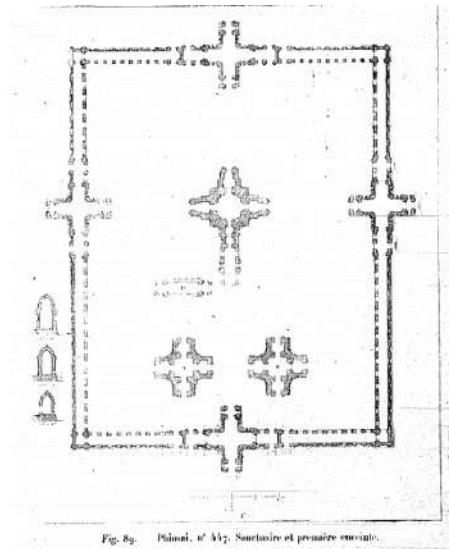

Fig. 89. — Phnom, n° 117. Sanctuaire et premier enclos.

ภาพที่ ๑๓ แผนผังปราสาทพิมาย โดยนายลูเน็ต เดอ ลามองกิแยร์

ภาพจาก : Lunet de Lajonquière, Inventaire descriptif des monuments du Cambodge Tome II (Paris: Imprimerie Nationale, ๑๙๐๗), ๒๘๑.

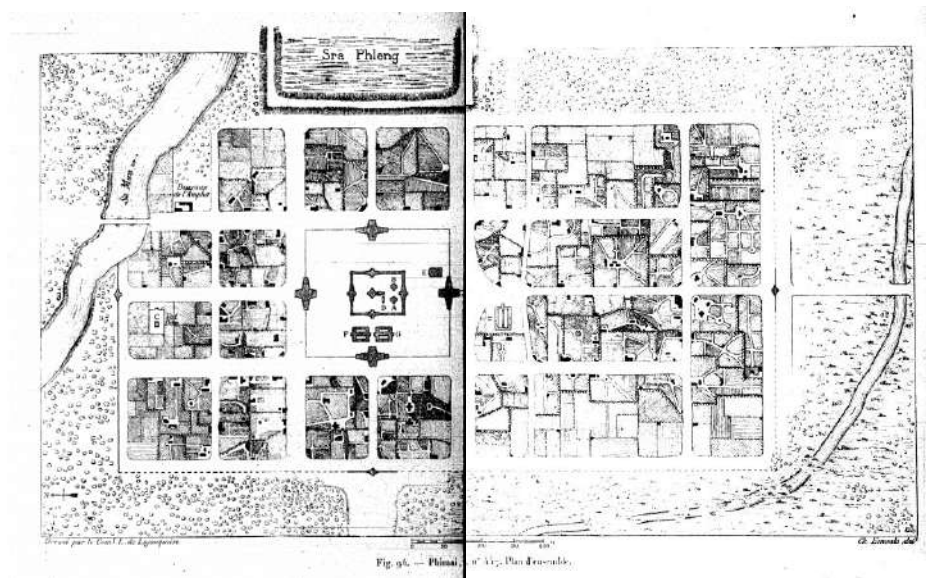

Fig. 96. — Phnom, n° 117. Plan d'ensemble.

ภาพที่ ๑๔ แผนผังเมืองพิมาย โดยนายลูเน็ต เดอ ลามองกิแยร์

ภาพจาก : Lunet de Lajonquière, Inventaire descriptif des monuments du Cambodge Tome II (Paris: Imprimerie Nationale, ๑๙๐๗), fig.๙๔.

Fig. 90. — Phimai, n° 447. Linteau décoratif de la porte intérieure E. du sanctuaire principal. Sujet central.

ภาพที่ ๑๕ ภาพลายเส้นลวดลายบนทับหลังด้านตะวันออกของปราสาทประธาน ปราสาทพิมาย
ภาพจาก : Lunet de Lajonquière, *Inventaire descriptif des monuments du Cambodge*
Tome II (Paris: Imprimerie Nationale, ๑๙๐๗), ๒๘๒.

Fig. 91. — Phimai, n° 547: Sanctuaire principal.

ภาพที่ ๑๖ ภาพถ่ายปราสาทพิมาย ในรายงานของนายลูเน็ต เดอ ลามองกีแยร์
ภาพจาก : Lunet de Lajonquière, *Inventaire descriptif des monuments du Cambodge*
Tome II (Paris: Imprimerie Nationale, ๑๙๐๗), ๒๘๔.

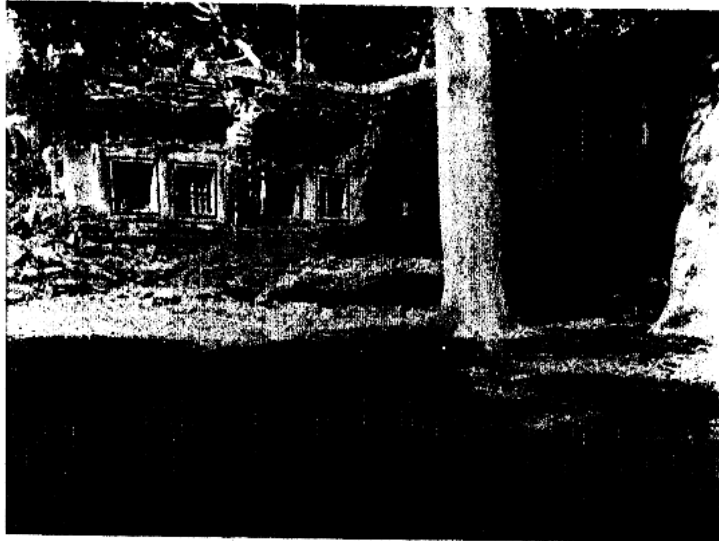

Fig. 95. — Phl Mai, n° 447.
Angle intérieur S.-O. de la première enceinte.

ภาพที่ ๑๗ ภาพถ่ายระเบียงคอด้านใน มุมด้านตะวันตกเฉียงใต้

ภาพจาก : Lunet de Lajonquière, *Inventaire descriptif des monuments du Cambodge*
Tome II (Paris: Imprimerie Nationale, ๑๙๐๗), ๒๘๖.

Fig. 96. — Phl Mai, n° 447.
Les trois sanctuaires, vus de l'angle S.-O. de la première enceinte.

ภาพที่ ๑๘ ภาพถ่ายปราสาทหินแดง ปราสาทพรหมทัต และปราสาทประธาน ปราสาทพิมาย

ภาพจาก : Lunet de Lajonquière, *Inventaire descriptif des monuments du Cambodge*
Tome II (Paris: Imprimerie Nationale, ๑๙๐๗), ๒๙๑.

นอกจากชาวต่างชาติแล้ว ในพ.ศ.๒๔๔๖ รัชกาลที่ ๖ เมื่อคราวดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร พร้อมด้วยสมเด็จพระลูกยาเธอ เจ้าฟ้าอัชฎาภรณ์กุฎยา และสมเด็จพระบรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้เสด็จตรวจราชการมณฑลนครราชสีมา รวมทั้งเมืองพิมาย โดยได้เสด็จมาประทับแรมที่เมืองพิมายตั้งแต่วันที่ ๑๔ - ๑๖ มกราคม พระองค์ได้เสด็จทอดพระเนตรโบราณสถานหลายแห่ง ได้แก่ ปราสาทพิมาย คลังเงิน สระเพลง เมรุพรหมทัต ท่านางสระผม กุฏิฤๅษี อย่างไรก็ตามหลักฐานภาพถ่ายการเสด็จฯ เมืองพิมายของพระองค์เพียงเฉพาะที่ไทรงามเท่านั้น แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าในเอกสารลายพระหัตถ์กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ^{๒๔} ระบุว่าสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร ได้รับสั่งให้ช่างภาพถ่ายรูปลูกบ้านที่มาประชุมรับเสด็จฯ ไว้ แต่ภาพถ่ายชุดนี้ก็ยังมีเคยปรากฏหลักฐานมีเพียงภาพการเสด็จฯ อำเภอสูงเนิน และไทรงาม จังหวัดนครราชสีมาเพียงเท่านั้น

หลังจากการเสด็จฯ ของรัชกาลที่ ๖ เมื่อคราวดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร ก็ได้มีการเสด็จฯ ของเจ้านายองค์สำคัญ ๓ เมืองพิมาย และปรากฏหลักฐานภาพถ่ายเก่าที่แสดงถึงโบราณวัตถุสำคัญหลายรายการ นั่นคือ การเสด็จประพาสของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า พร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายใน ในเดือนมกราคม ร.ศ.๑๓๐^{๒๕} (พ.ศ.๒๔๕๔)^{๒๖}

---

^{๒๔} ลายพระหัตถ์กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ถึง กรมขุนสมมตอมรพันธุ์ เรื่อง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จตรวจประพาสตรวจราชการมณฑลนครราชสีมา ที่ ๒๔๕๓/๑๓๐๕๐ ลงวันที่ ๔ มีนาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๒ อ้างจากดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร, **รวมเรื่องเมืองนครราชสีมา**, พิมพ์เนื่องในงานฌาปนกิจ นางบุญเหลือ พลราชบุรุษบำรุง ณ เมรุสมานมิตรวัดแจ้งใน อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา วันที่ ๗ เมษายน พ.ศ. ๒๕๑๑, (พระนคร: ประจักษ์วิทยา, ๒๕๑๑), ๑๗๘-๑๘๒.

^{๒๕} “สมเด็จพระบรมราชินี พระพันปีหลวง เสด็จพระราชดำเนิน ประพาศ มณฑลนครราชสีมา,” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒๘, (๑๕ มกราคม ๑๓๐): ๒๓๐๗-๒๓๐๘.

^{๒๖} หากนับตามปฏิทินสากลจะตรงกับพ.ศ.๒๔๕๕

(๑๙)

(๒๐)

(๒๑)

(๒๒)

(๒๓)

(๒๔)

ภาพที่ ๑๙-๒๔ ภาพถ่ายปราสาทพิมายเมื่อครั้งสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง เสด็จประพาสมณฑลนครราชสีมาในเดือนมกราคม ร.ศ.๑๓๐ (พ.ศ.๒๔๕๔) อนุเคราะห์ภาพถ่ายโดยสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดนครราชสีมา

ภาพที่ ๒๕ สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า พร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่าย ฦ ปราสาทพิมาย เมื่อครั้งเสด็จประพาสมณฑลนครราชสีมาในเดือนมกราคม ร.ศ.๑๓๐ (พ.ศ.๒๔๕๔) อนุเคราะห์ภาพถ่ายโดยสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดนครราชสีมา

ภาพที่ ๒๖ ทับหลังสลักเรื่องรามายณะ ตอน ศักยทุทกัณฑ์ ซึ่งปรากฏในภาพถ่าย ปัจจุบันติดตั้งอยู่ ฦ ปราสาทพิมาย

ภาพที่ ๒๗ ทับหลังสลักภาพพระพุทธรูปปางวิตรรกมูทรา ซึ่งปรากฏในภาพถ่าย ปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ ฦ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พิมาย

(๒๘) ทับหลังด้านตะวันออก

(๒๙) ทับหลังด้านเหนือ

(๓๐) ทับหลังด้านตะวันตก

ภาพที่ ๒๘-๓๐ ทับหลังปราสาทประธาน ปราสาทพิมายเมื่อครั้งสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง เสด็จประพาสมณฑลนครราชสีมาในเดือนมกราคม ร.ศ.๑๓๐ (พ.ศ.๒๔๕๔) อนุเคราะห์ภาพถ่ายโดยสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดนครราชสีมา

หลังจากการเสด็จประพาสของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง อีก ๘ ปี อีริก ไฮเดนฟาเดน (Erik Seidenfaden) นักชาติพันธุ์วิทยาชาวเดนมาร์ก ได้เดินทางไปยังเมืองพิมาย เมื่อพ.ศ. ๒๔๖๒ และเขียนรายงานเผยแพร่ในวารสารสยามสมาคม ในพ.ศ.๒๔๖๓ โดยภาพในชุดรายงานนี้ ปรากฏในสำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ ระบุด้านหลังภาพว่า นายอาร์ เบลโฮม กับนายเย แม็คแบ็ท ๑๙๑๙ ซึ่งทั้งสองคนนี้น่าจะเป็น ๑ ในคณะเดินทางของอีริก ไฮเดนฟาเดน โดยในบันทึกของอีริก ไฮเดนฟาเดน ระบุถึงรายละเอียดทับหลังภาพสลักและประติมากรรมที่พบว่า

“...ทิศบูรพาของประตูทิศทักษิณ จะแทนตำแหน่งและเล็กๆ ที่บนนี้มีเทวรูปหินเป็นรูปพระหิระขนาดใหญ่กว่า คนธรรมดาตั้งอยู่ คือ รูปหิระ (พระนารายณ์) กับรูปพระ (พระอิศวร) รวมกันเป็นรูปเดียว เป็นที่เคารพกราบไหว้ ในครั้งโบราณ และอีกรูปหนึ่งก็เป็นรูปพระหิระเหมือนกัน ตั้งอยู่ข้างถนนสูงกว่าพื้นดิน ที่จะไปจากประตูด้านใต้จนถึงปราสาทกลาง สองข้างปราสาทนี้ข้างทิศบูรพาและประจิมมีโบสถ์พระพุทธรูปศาสนาร้าง ซึ่งไทยแต่ครั้ง

เดิมได้สร้างด้วยหินที่ได้ยกเอามาจากเทวสถานเก่า ๆ ของเขมร ไกล้ววิหารที่อยู่ทางทิศประจิมของปราสาทจะเห็นตึกสองหลังก่อด้วยหินทราย...”

“...ขณะนี้ทางทิศประจิมได้ว่างเปล่าอยู่ ภายในไม่มีอะไรเลย แต่ปราสาทที่อยู่ทางทิศบูรพาไม่เป็นเช่นนั้นเลย ภายในมีรูปบุรุษสลักไว้อย่างสวยงามขนาดโตกว่าคนธรรมดา กำลังนั่งอยู่ในท่านั่ง รูปนี้สลักด้วยหินซึ่งมีสีเขียวแก่จัดชัดเจนเป็นเงาคลายหินอ่อน รูปบุรุษหินสลักนี้รูปทรงลัญฐานแสดงว่าเป็นผู้มีอำนาจกล้าแข็งและน่าพิศมุนมาก แต่เค้าหน้าเป็นคนดู อันแสดงให้เห็นว่าผู้สลักมีความชำนาญมาก

...รูปนี้สวยงามมากแต่แขนกับคอได้หักเสียแล้ว และจมูกก็ค่อนข้างจะชำรุดไปบ้าง นอกจากนี้ยังคงบริบูรณ์ดีอยู่ ทางขวามือของรูปบุรุษหินสลักนี้จะเห็นมีรูปสตรีหินสลักกำลังนั่งอยู่ในท่าคุกเข่าตั้งอยู่ การสลักรูปนี้ก็เห็นว่าสวยงามดีเหมือนกัน แต่ตอนบนศีรษะ คอ ได้หักเสียแล้ว ที่เอามาสมแทนไว้วันนี้ไม่ใช่ของเดิมมันออกจะโตกว่าส่วนเป็นจริงไป ชาวพลเมืองในพิมายเชื่อว่ารูปบุรุษสตรีหินสลักคู่นี้คือรูปท้าวพรหมทัต เจ้าเมืองพิมาย และนางอรพิน...”

“...กรอบประตูทุก ๆ ประตูได้แกะสลักเป็นลวดลายดอกไม้และรูปนางอัปสรพ้อนรำอย่างสวยงามยิ่ง กระโถมกลางภายในเดี๋ยวนี้นี้เป็นที่ว่างเปล่า ปัจจุบันนี้เป็นที่ประดิษฐานรอยพระพุทธบาท...”

“...บนลายประกอบส่วนบนกรอบประตูด้านทางทิศทักษิณตอนภายนอก (ครึ่งหนึ่งตอนข้างบนลายประกอบได้หักพังเสียแล้ว) มีรูปพระพุทธเจ้ากำลังสมาธิอยู่ที่ต้นโพธิ์ พระองค์ทรงยกพระหัตถ์ขวาเป็นท่ากวักร เรียกพระแม่ธรณีมาเป็นพยาน ใต้รูปพระองค์จะเห็นพวกพระยามารพร้อมด้วยเหล่าหัตถานิก และพวกปีศาจ ร้ายชี่ราชสีห์หวังผจญพระพุทธเจ้า...”

“...ในท่ามกลางลายประกอบส่วนบนประตูด้านบูรพาทิศ จะเห็นเทวดาองค์หนึ่งมี ๗ กร และ ๓ หรือ ๔ พักตร์ พ้อนรำอยู่บนศพลองตัว ซึ่งนอนอยู่บนหนังช้างแผ่นหนึ่ง...” (ทับหลังชิ้นนี้คือทับหลังสลักภาพไตรโลกยวิชัย)

“...รูปที่สามเป็นภาพแสดงอยู่บนลายประกอบส่วนบนประตูด้านทิศอุดรเป็นรูปหินสลักของพระผู้เป็นเจ้าองค์หนึ่ง กำลังนั่งอยู่ในปราสาทหลังหนึ่ง ซึ่งมีนารชนต่าง ๆ เข้ามาบูชา รูปพระผู้เป็นเจ้าหินสลักนี้ได้ตั้งอยู่บนพระยานาคและสวมมงกุฎห้อยต่างหูระย้า ฯลฯ...”

“...ประตูสุดท้ายด้านประจิมทิศ บนลายประกอบส่วนบนกรอบประตูจะเห็นมีรูปหินสลักของพระพุทธเจ้าทรงเครื่องฉลองพระองค์เต็มที กำลังอยู่ในท่ายืน...”

“...ทางด้านเหนือของปราสาทหลังกลางคงสร้างเป็นรูปเดียวกับทางด้านใต้ โดยได้ทำเป็นประตู ๒ ชั้น แต่เฉพาะข้างบนลายประกอบ ส่วนบนกรอบประตูด้านเหนือตอนชั้นใน ยังมีภาพลายจำหลักแสดงอยู่อีกคือตอนกลางของภาพลายจำหลักมีรูปพระผู้เป็นเจ้า (พระพรหม) มีสี่เศียร สี่กร...”

“...ตึกหลังสุดท้ายที่จะกล่าวคือหอพระสมุด หรือที่เก็บสรรพสมบัติต่าง ๆ สร้างไว้เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ยาวหัวและท้ายจดทิศบูรพากับทิศประจิม และทางทิศประจิมได้บังหน้าซุ้มของปราสาทหลังใหญ่ด้านทิศใต้ ตึกหลังนี้เวลานี้ได้พังล้มทลายลงหมดแล้ว ทุกวันนี้คงเหลือแต่ทรากกองอิฐและหินปะปนระเกะระกะอยู่เท่านั้น ตามพื้นดินแถวตึกร้างนี้มีหินสลักรูปต่าง ๆ หักหล่นลงมาจากส่วนต่าง ๆ ของปราสาทหลังใหญ่ออกเกลือกกล่นไป ในระหว่างกองหินเหล่านี้มีลายประกอบส่วนบนกรอบประตูสลักเป็นรูปต่าง ๆ ปนอยู่ด้วย เช่น สลักเป็นรูปรบกันระหว่างพวกวาลีและสุครีพด้วยคันธนูและหน้าไม้เป็นอาวุธ...หรือมีรูปพระอินทรกำลังนั่งอยู่บนช้างสามหัว อีกตอนหนึ่งเป็นรูปพระผู้เป็นเจ้าของกำลังประทับอยู่บนราหูตัวใหญ่อันน่ากลัว จนกระทั่งพวกรูปสลักสิงโตและสัตว์อื่น ๆ อีกกองเป็นแถวไป...”

นอกจากนี้บันทึกยังได้กล่าวถึงโบราณวัตถุที่เก็บรักษาอยู่ที่โรงเรียนกุลโนและได้ย้ายมาเก็บไว้ที่ปราสาท เช่น รูปหินสลักพระศิวะ มีสี่กรยืนสวมเครื่องประดับพระเศียร และรูปหินสลักพระวิฆณุสวมมงกุฎมีสี่กรอยู่ในท่ายืน พระเศียรของประติมากรรมพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ และเศียรประติมากรรมรูปสตรี ๒ เศียร รวมถึงรูปพระศิวะและนางลาว

(๓๑)

(๓๔)

(๓๒)

(๓๓)

ภาพที่ ๑๙-๒๒ ชุมประตูละระเบียงคดปราสาทพิมาย ถ่ายโดย นายอาร์ เบลโฮม กับนายเย แม็คเบ็ท พ.ศ. ๒๔๖๒

(๓๕)

(๓๖)

(๓๗)

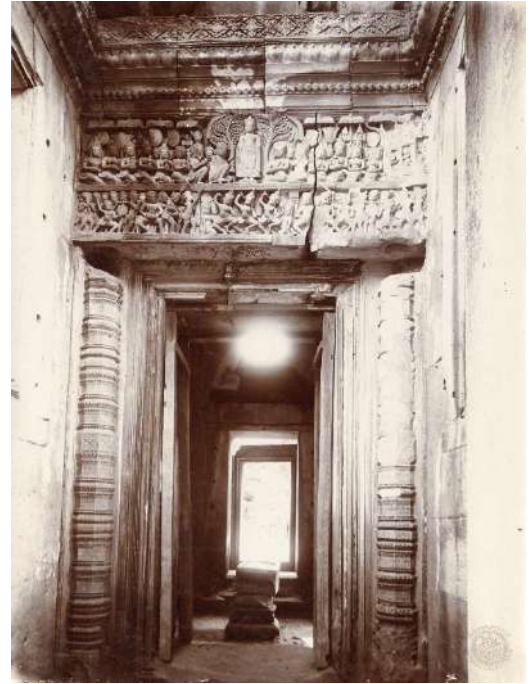

(๓๘)

ภาพที่ ๓๕-๓๘ ปราสาทประธาน ปราสาทพิมาย ถ่ายโดย นายอาร์ เบลโฮม กับนายเย แม็คแบ็ท พ.ศ. ๒๔๖๒

(๓๙) ทับหลังด้านบูรพาทิศ

(๔๐) ทับหลังด้านประจิมทิศ

(๔๑) ทับหลังด้านทิศทักษิณ

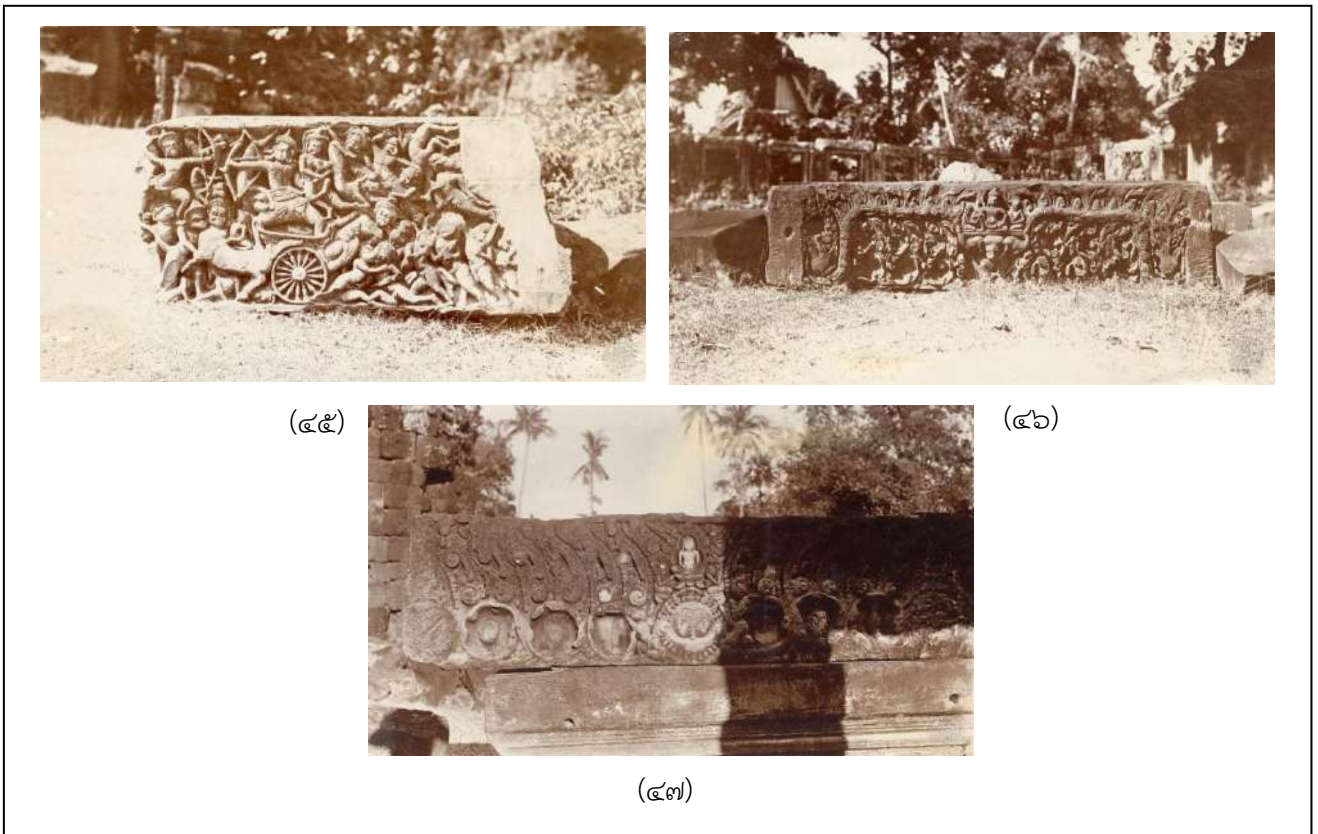
(๔๒) ทับหลังด้านทางทิศทักษิณชั้นนอก

ภาพที่ ๓๙-๔๒ ทับหลังภายในปราสาทประธาน และรอยพระพุทธรูปที่ประดิษฐานภายในปราสาทประธาน ปราสาทพิมาย ถ่ายโดย นายอาร์ เบลโฮม กับนายเย แม็คแบ็ท พ.ศ. ๒๔๖๒

ภาพที่ ๔๓-๔๔ ทับหลังพุทธประวัติ ตอน มารผจญ และรอยพระพุทธรบาท ปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ ณ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พิมาย

ภาพที่ ๔๕-๔๗ ทับหลังที่ปรากฏในบันทึกของอีริค ไฮเดนฟาเดน ถ่ายโดย นายอาร์ เบลโฮม กับนายเย แม็คแบ็ท พ.ศ. ๒๔๖๒

(๔๘)

(๔๙)

(๕๐)

ภาพที่ ๔๘-๕๐ ทับหลังรามายณะ ตอน ศักยทุทกัณฑ์ (๔๘) ปัจจุบันติดตั้งอยู่ภายในปราสาทประธาน ปราสาทพิมาย ทับหลังชิ้นนี้เคยปรากฏในภาพถ่ายเมื่อครั้งสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวงเสด็จประพาส พ.ศ.๒๔๕๔, ทับหลังพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ (๔๙) และทับหลังพระพุทธรูปประทับนั่งเหนือหน้ากาล (๕๐) ปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ ณ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พิมาย

ภาพที่ ๕๑ ปรากฏพรหมทัต ปราสาทพิมาย ถ่ายโดย นายอาร์ เบลโฮม กับนายเย แม็คแบ็ท พ.ศ. ๒๔๖๒

(๕๒)

(๕๓)

ภาพที่ ๕๒-๕๓ ประติมากรรมภายในปรangkพรหมทัต ปราสาทพิมาย ถ่ายโดย นายอาร์ เบลโฮม กับ นายเย แม็คแบ็ท พ.ศ. ๒๔๖๒

(๕๔)

(๕๕)

ภาพที่ ๕๔-๕๕ ประติมากรรมรูปพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ (ท้าวพรหมทัตในบันทีก) ประติมากรรมรูปสตรี (นางอรพินในบันทีก)

ภาพที่ ๕๖ ประติมากรรมนางลาว ปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พิมาย

พ.ศ. ๒๔๗๒ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี เสด็จฯ ทรงตรวจโบราณวัตถุสถานในมณฑลนครราชสีมา โดยพระองค์ตรัสสั่งให้นายกรูเตถ่ายรูปลงรูปส่วนต่าง ๆ และบรรดาหินสลักภาพของปราสาทพิมายให้ได้มากที่สุด โดยในบันทึกของหลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ที่ตามเสด็จได้กล่าวถึง ธรรมจักรศิลา เสาประดับประตูปราสาท และพระพุทธรูปนาคปรกที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี เสด็จฯ ทรงตรวจเข้ามายังพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สำหรับพระนคร^{๒๗}

ภาพที่ ๕๗ ภาพเมื่อครั้งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี เสด็จฯ ทรงตรวจปราสาทพิมาย พ.ศ. ๒๔๗๒

^{๒๗} ขุนบริบาลบุรีภัณฑ์, จดหมายเหตุการณ์เสด็จตรวจโบราณวัตถุสถาน มณฑลนครราชสีมาของ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ พ.ศ.๒๔๗๒ (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๑), ๓๕-๓๖.

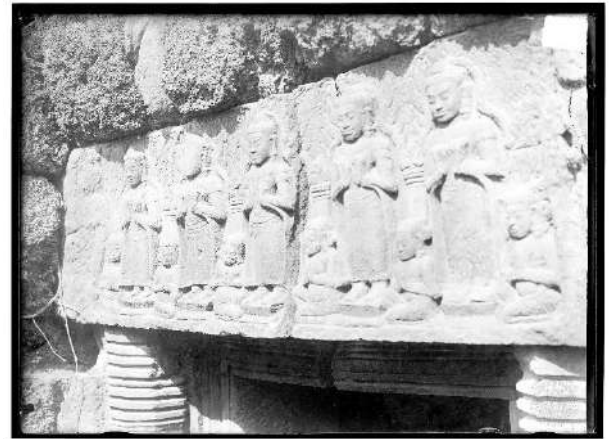
(๕๘)

(๕๙)

(๖๐)

(๖๑)

(๖๒)

(๖๓)

ภาพที่ ๓๙-๔๔ ภาพถ่ายเมื่อครั้งสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ เสด็จฯ ปราสาทพิมาย พ.ศ. ๒๔๗๒

ภาพที่ ๖๔ ภาพถ่ายสันนิษฐานว่าถ่ายเมื่อครั้งสมเด็จพระยาตากสินมหาราชเสด็จฯ ประสาทพิมาย พ.ศ. ๒๔๗๒

(๖๕)

(๖๖)

ภาพที่ ๖๕-๖๖ โบราณวัตถุในในบันทึกของหลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ ซ้าย : ธรรมจักร ปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ ณ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พิมาย ขวา : พระพุทธรูปนาคปรก ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ ณ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร

นอกจากนี้ในรายงานราชบัณฑิตยสภาตรวจการรักษาศิลปะโบราณวัตถุสถาน วันที่ ๑๒ กุมภาพันธ์ ๒๔๗๓ (เสด็จฯ ตรวจเมื่อพ.ศ.๒๔๗๒) ยังได้ระบุว่า จะรวบรวมศิลาจำหลักภาพซึ่งตกเรียงรายอยู่ตั้งไว้บริเวณเนินข้าง ซ้ายริมประตูชั้นที่ ๒ ในส่วนที่สลักเป็นรูปภาพ ส่วนที่ไม่ได้สลักเป็นรูปภาพจะวางไว้ตรงที่ว่างด้านขวาตรงข้าม กัน โดยศิลาจำหลักทุกชิ้นจะมีการทำแผนที่ชั่วคราวและเครื่องหมายไว้ว่าชิ้นไหนนำมาจากที่ใด ซึ่งในรายงานนี้ ยังระบุถึงนายอำเภอพิมายได้ขุดพบศิลปวัตถุที่หลังประตูซึ่งตกลงมาได้ ๗ ชิ้น ได้แก่^{๒๘}

๑. ซุ้มประตูกำแพงนอกมุขใน เป็นรูปพระนาคปรกจำหลักค้ำ
๒. ระเบียงคดด้านใต้ริมประตูชั้นในทางตะวันออก เป็นรูปพระห้ำมสมุทร (ปางวิตรรกมุทราสอง พระหัตถ์)
๓. มุมระเบียงคดด้านใต้ เป็นรูปพระสมาธิ ๕ องค์ ข้างล่างหงส์รวน
๔. ซุ้มประตูชั้นในด้านตะวันตกมุขใน รูปเทวดาแผลงศร
๕. มุมระเบียงคดด้านตะวันตก เป็นรูปฤๅษี ข้างล่างหงส์รวน
๖. ระหว่างโบสถ์เจ้าพิมายกับปราสาทน้อย ๒ ชิ้น เป็นรูปพระสมาธิ ข้างล่างเป็นสิงห์แบก และ รูปพระกฤษณะมือข้างหนึ่งจับข้างมือข้างหนึ่งจับสิงห์

พ.ศ.๒๔๗๓ เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ (๔) ศธ ๒.๑.๑/๑๔๐ เรื่อง ขุดพบศิลาลายสลักที่ปราสาทหิน อำเภอพิมาย โดยหลวงระงับประจันตคาม (นายอำเภอพิมาย) ได้ระบุว่าเมื่อวันที่ ๑๕ ธันวาคม ๒๔๗๓ ได้ ค้นพบ^{๒๙}

๑. ศิลาสลักคล้ายยอดชฎา อยู่ใต้ศิลาใหญ่ซึ่งทับถม ริมปราสาทใหญ่ด้านตะวันออกเฉียงใต้กับศิลาสลักเป็นรูปพระนารายณ์ และเป็นรูปสิงห์แผ่น ใต้ในบริเวณติดต่อกัน
๒. ศิลาสลักเทวรูปทรงเรือ มีคชสีห์และราชสีห์อยู่ภายใต้กรอบกนกกลดลาย เป็นศิลาสลักชนิดตั้งบนซุ้มประตู^{๓๐}
๓. ศิลาสลักชนิดตั้งบนซุ้มประตู เต็มแผ่น ขุดได้ที่ประตูตะวันออก กลางรูปพระนาคปรก ด้านขวาของรูปมีพระสมาธิและสะดุ้งมารกับเทวรูป ด้านเบื้องล่างมีหงส์และเทวรูปชายหญิง ถวายพุ่มนงอยู่ ๖ คน มีเทวรูปใหญ่นอนเหยียดยาว ๑ คน ด้านขวาของรูปสลักเสร็จสมบูรณ์ ด้านซ้ายตั้งแต่ครั้งพระนาคปรกเป็นต้นไปยังไม่เสร็จ^{๓๑}

^{๒๘} “รายงานราชบัณฑิตยสภาตรวจการรักษาศิลปะโบราณวัตถุสถาน,” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๗, (๑๕ กุมภาพันธ์ ๒๔๗๓): ๔๓๗๗.

^{๒๙} หลวงระงับประจันตคาม, “ขุดพบศิลาลายสลักที่ปราสาทหิน อำเภอพิมาย,” ๑๕ ธันวาคม ๒๔๗๓, เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ กรมศิลปากร, (๔) ศธ ๒.๑.๑/๑๔๐ กล่อง ๕.

^{๓๐} ทับหลังรามายณะ ตอน พระราม พระลักษมณ์ นางสีดาเสด็จออกจากอโยธยา

^{๓๑} ทับหลังสลักภาพอัษฎางคประดิษฐ์

๔. รูปพระยืนห้ามสมุทร และพระนั่งสมาธิข้างละ ๓ องค์ เทวรูป เบื้องล่างข้างละ ๓ องค์ ขุดพบที่ขุมประตูด้านทิศใต้ โดยทับหลังชิ้นนี้ปรากฏมาแล้วตั้งแต่ภาพถ่ายของขุนสุนทรสาทิสลักษณ์ เมื่อพ.ศ.๒๔๑๑^{๓๒}
๕. เทวรูปสลักมีพระพุทธรูปสมาธิอยู่ที่มุมกำแพงปราสาทด้านตะวันออกเฉียงเหนือ
๖. พระพุทธรูปศิลาสลัก ขุดพบที่มุมกำแพงปราสาทด้านตะวันตกเฉียงใต้
๗. เทวรูปฤๅษี ๗ ตน เบื้องล่างมีหงส์รวน ขุดพบที่มุมกำแพงปราสาทด้านตะวันตกเฉียงเหนือ
๘. เทวรูปศิลาสลัก พระรามทรงศรและมีเทวดาถืออาวุธอยู่เบื้องหน้า ทางซ้ายที่สุดของรูปมีสีดา และทางขวาของรูปมีพระลักษมณ์ทรงศร ขุมประตูดั้งแผ่น ขุดพบที่ประตูตะวันตกของปราสาท^{๓๓}
๙. ศิลาสลักขุมประตูด้านตะวันตก รูปพระนารายณ์ทรงคานหามกับสุครีพนั่งคานหามตามหลังมีกระบวนแก้วด้วยพลวานร^{๓๔}

ทั้งนี้รายการของโบราณวัตถุในรายงานราชบัณฑิตยสภาตรวจการรักษโบราณวัตถุสถาน วันที่ ๑๒ กุมภาพันธ์ ๒๔๗๓ กับเอกสารกระทรวงศึกษาธิการ (๔) ศธ ๒.๑.๑/๑๔๐ เรื่อง ขุดพบศิลาลายสลักที่ปราสาทหิน อ่างทองพินาย โดยหลวงระงับประจันตคาม (นายอำเภอพินาย) วันที่ ๑๕ ธันวาคม ๒๔๗๓ มีโบราณวัตถุที่สันนิษฐานว่าเป็นชิ้นเดียวกัน จึงเป็นไปได้ว่าโบราณวัตถุในเอกสารกระทรวงศึกษาธิการ เป็นโบราณวัตถุที่พบมาแล้วตั้งแต่เมื่อครั้งราชบัณฑิตยสภาตรวจโบราณวัตถุสถานในพ.ศ.๒๔๗๒

ภาพที่ ๖๗ หลวงระงับประจันตคาม ถ่ายภาพภายในปราสาทพินาย สันนิษฐานว่าถ่ายเมื่อ พ.ศ.๒๔๗๓-๒๔๗๔

^{๓๒} ทับหลังพระพุทธรูปปางวิตรรกมูทราสองพระหัตถ์

^{๓๓} ทับหลังรามายณะ ตอน พระรามแผลงศร

^{๓๔} ทับหลังรามายณะ ตอน สุครีพยกทัพ

ภาพที่ ๖๘ ทับหลังรามายณะ ตอน พระราม พระลักษมณ์ นางสีดาเสด็จออกจากอโยธยา สันนิษฐานว่าถ่ายเมื่อ พ.ศ.๒๔๗๓-๒๔๗๔

ภาพที่ ๖๙ ทับหลังรามายณะ ตอน พระราม พระลักษมณ์ นางสีดาเสด็จออกจากอโยธยา ปัจจุบันติดตั้งอยู่บริเวณเหนือซุ้มกรอบประตูด้านทิศตะวันออก

(๗๐)

(๗๑)

ภาพที่ ๗๐-๗๑ หลวงระงับประจันตคามถ่ายภาพกับทับหลังสลักภาพอัษฎางคประดิษฐ์ ขุดได้ที่ประตูตะวันออก

ภาพที่ ๗๒ ทับหลังสลักภาพอัษฎางคประดิษฐ์ ปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ ณ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พิมาย

ภาพที่ ๗๓ ทับหลังพระพุทธรูปปางวิตรรกมูทราสองพระหัตถ์ พบที่ระเบียงคดด้านใต้ริมประตูชั้นในทาง ตะวันออก/ ซุ้มประตูด้านทิศใต้ สันนิษฐานว่าถ่ายเมื่อ พ.ศ.๒๔๗๓-๒๔๗๔ ทับหลังนี้เป็นชิ้นเดียวกับที่ปรากฏใน ภาพถ่ายของขุนสุนทรสาทศิลาอักษร

ภาพที่ ๗๔ ทับหลังพระสมาธิ ๕ องค์ และหงส์รวน พบที่มูมระเบียงคดด้านใต้ สันนิษฐานว่าถ่ายเมื่อ พ.ศ.๒๔๗๓-๒๔๗๔

ภาพที่ ๗๕ ทับหลังพระสมาธิ ๕ องค์ และหงส์รวน พบที่มูมระเบียงคดด้านใต้ ปัจจุบันติดตั้งอยู่ ณ มูมระเบียง คดชั้นในด้านตะวันตกเฉียงใต้ของปราสาทพิมาย

ภาพที่ ๗๖ เทวรูปฤๅษี ๗ ตน เบื้องล่างมีหงส์รวน ขุดพบที่มุ่มกำแพงปราสาทด้านตะวันตกเฉียงเหนือ/
มุ่มระเบียงคตด้านตะวันตก สันนิษฐานว่าถ่ายเมื่อ พ.ศ.๒๔๗๓-๒๔๗๔

ภาพที่ ๗๗ ทับหลังรูปฤๅษี ๗ ตน เบื้องล่างมีหงส์รวน ปัจจุบันติดตั้งอยู่ ณ มุ่มระเบียงคตชั้นในด้านตะวันตก
เฉียงเหนือของปราสาทพิมาย

ภาพที่ ๗๘ ทับหลังบุคคลร้ายรำ? สันนิษฐานว่าถ่ายเมื่อ พ.ศ.๒๔๗๓-๒๔๗๔

ภาพที่ ๗๙ ทับหลังบุคคลร้ายรำ? ปัจจุบันติดตั้งอยู่ ณ มุขระเบียงคดด้านตะวันออกเฉียงเหนือของปราสาทพิมาย

(๘๐)

(๘๑)

ภาพที่ ๘๐-๘๑ ทับหลังรามายณะ ตอน พระรามแผลงศร พบที่ซุ้มประตูชั้นในด้านตะวันตกมุขใน
สันนิษฐานว่าถ่ายเมื่อ พ.ศ.๒๔๗๓-๒๔๗๔

ภาพที่ ๘๒ ทับหลังรามายณะ ตอน พระรามแผลงศร ปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ ณ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พิมาย

ภาพที่ ๘๓ ทับหลังรามายณะ ตอน สุกครีพยกทัพ ถ่ายเมื่อ พ.ศ.๒๔๗๓-๒๔๗๔ จุดพบที่ประตู่ตะวันตก
ทับหลังชิ้นนี้ปรากฏในภาพถ่ายเมื่อครั้งสมเด็จพระยาบรมราชานุภาพ เสด็จฯ ตรวจโบราณวัตถุสถานใน
มณฑลนครราชสีมา พ.ศ.๒๔๗๒ ด้วย

ภาพที่ ๘๔ ทับหลังรามายณะ ตอน สุกครีพยกทัพ ปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ ณ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พิมาย

ภาพที่ ๘๕ ทับหลังรูปพระพุทธรูปปางสมาธิ ข้างล่างเป็นสิงห์แบก จากรายงานราชบัณฑิตยสภาตรวจการรักษาศิวลารามวัดสุทัศน์ ระบุว่าพบระหว่างโบสถ์เจ้าพิมายกับปราสาทน้อย

พ.ศ.๒๔๗๔ ในเอกสารแจ้งความราชบัณฑิตยสภา เรื่อง การรักษาปราสาทหินที่อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา ได้ระบุว่าระหว่างเดือนตุลาคม พบทับหลังบริเวณหน้าประตูกำแพงชั้นในทิศตะวันตกและทิศเหนือ ๒ ชั้น หน้าประตูปราสาทองค์ใหญ่ทางด้านตะวันออกอีก ๑ ชั้น แต่ไม่ได้ระบุภาพสลักจึงไม่ทราบว่าเป็นทับหลังชิ้นใด^{๓๕}

หลักฐานภาพถ่ายเก่าปราสาทพิมายที่ปรากฏภาพทับหลังชุดสุดท้ายก่อนการบูรณะของกรมศิลปากร เป็นภาพถ่ายในชุดพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร และสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวงเสด็จฯ ปราสาทพิมาย เมื่อวันที่ ๓ พฤศจิกายน ๒๔๙๘ โดยภายในภาพถ่ายจะเห็นทับหลังทับหลังสลักภาพพระวิษณุ พระกฤษณะ และพระศิวะวางอยู่บริเวณใกล้ซุ้มประตูทางเข้าด้านใต้ และยังปรากฏรูปพระพุทธรูปประทับยืนอยู่ในห้องครรภคฤหะแทนที่รอยพระพุทธรูปที่เดิมเคยประดิษฐานอยู่ อย่างไรก็ตามภาพถ่ายชุดนี้มีความเป็นไปได้ว่าอาจถ่ายก่อนการเสด็จพระราชดำเนินวันที่ ๓ พฤศจิกายน ๒๔๙๘ เนื่องจากสภาพของปราสาทพิมายมีการตัดถากกลางหญ้าบริเวณชั้นหลังคาและระเบียงคด ซึ่งแตกต่างจากภาพถ่ายในการเสด็จพระราชดำเนินในวันที่ ๓ พฤศจิกายน ๒๔๙๘

^{๓๕} “แจ้งความราชบัณฑิตยสภา เรื่อง การรักษาปราสาทหินที่อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา,” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๘, (๑๓ ธันวาคม ๒๔๗๔): ๓๖๒๘-๓๖๒๙.

ภาพที่ ๘๖ พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร และสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวงเสด็จฯ ปราสาทพิมาย เมื่อวันที่ ๓ พฤศจิกายน ๒๔๙๘

ภาพที่ ๘๗ ภาพถ่ายในชุดพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร และสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวงเสด็จฯ ปราสาทพิมาย เมื่อวันที่ ๓ พฤศจิกายน ๒๔๙๘ สังเกตเห็นพระพุทธรูปประทับยืนและทับหลังสลักภาพพระวิษณุ พระกฤษณะ และพระศิวะ

ภาพที่ ๘๘ ทับหลังภาพพระวิษณุ พระกฤษณะ และพระศิวะ ปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พิมาย

ภาพที่ ๘๙ พระพุทธรูปประทับยืนซึ่งเคยประดิษฐานในหอจรรภคฤหะปราสาทพิมาย ปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พิมาย

จากบันทึกและภาพถ่ายเก่าของผู้ที่เดินทางมายังปราสาทพิมายนี้ ทำให้ทราบว่าตำแหน่งของทับหลังในปัจจุบันที่มีการติดตั้ง ณ ปราสาทพิมาย มีทั้งติดตั้งตามตำแหน่งเดิมหรือใกล้เคียงกับที่เคยพบ ได้แก่

๑. ทับหลังปราสาทประธานทั้ง ๔ ด้าน ติดตั้งอยู่ ณ ตำแหน่งเดิม ยกเว้นทับหลังภาพพุทธประวัติ ตอนมารผจญ ที่ติดตั้งเหนือซุ้มประตูทางเข้าชั้น ๒ ด้านใต้ของปราสาทประธาน ซึ่งปัจจุบันเก็บรักษา ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พิมาย และทำจำลองเพื่อติดตั้งที่ปราสาทพิมาย

๒. ทับหลังสลักเรื่องรามายณะ ตอน ศึกษุทธกัณฑ์ พบวางอยู่ใกล้ซุ้มประตูทางเข้าปราสาทประธานด้านใต้ ปัจจุบันติดตั้งอยู่เหนือซุ้มประตูทางเข้าชั้นแรกด้านใต้ของปราสาทประธาน

๒. ทับหลังพระสมาริ ๕ องค์ และหงส์รวน พบที่มุมระเบียงคดด้านใต้ ปัจจุบันติดตั้งอยู่ ณ มุมระเบียงคดชั้นในด้านตะวันตกเฉียงใต้ของปราสาทพิมาย

๓. ทับหลังรูปฤๅษี ๗ ตน เบื้องล่างมีหงส์รวน พบที่มุมกำแพงปราสาทด้านตะวันตกเฉียงเหนือ/มุมระเบียงคดด้านตะวันตก ปัจจุบันติดตั้งอยู่ ณ มุมระเบียงคดชั้นในด้านตะวันตกเฉียงเหนือของปราสาทพิมาย

ส่วนทับหลังซึ่งปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พิมาย จากการศึกษานบันทึกและภาพถ่ายเก่าทำให้ทราบถึงตำแหน่งหรือบริบทเดิมเท่าที่ได้เคยมีการบันทึกไว้ จำนวน ๙ ชิ้น ได้แก่

๑. ทับหลังภาพพระพุทธรูปปางวิตรรกมูทราในซุ้ม ๗ องค์ พบที่ด้านข้างฝั่งขวาของซุ้มประตูชั้นในด้านใต้ อนึ่ง ทับหลังพระพุทธรูปประทับยืน ๗ องค์ เคยถูกบันทึกไว้เมื่อครั้งนายลูเนต เดอ ลาฌองกิแยร์ มายังปราสาทพิมาย เมื่อพ.ศ. ๒๔๓๓ โดยระบุว่าวางอยู่ที่กองหินทรายวางอยู่ด้านตะวันออกวัดเดิม อย่างไรก็ตามทับหลังพระพุทธรูปประทับยืน ๗ องค์ พบหลายชิ้น จึงไม่อาจจะระบุได้ว่าชิ้นที่เก็บรักษาอยู่ ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พิมาย เป็นชิ้นเดียวกันกับในบันทึกหรือไม่

๒. ทับหลังภาพพระวิษณุ พระกฤษณะ พระศิวะ พบที่ด้านข้างฝั่งซ้ายของซุ้มประตูชั้นในด้านใต้

๓. ทับหลังพระพุทธรูปปางวิตรรกมูทราสองพระหัตถ์และนางรำ จากเอกสาร ๒ ฉบับระบุตำแหน่งที่พบแตกต่างกันได้แก่ พบที่ระเบียงคดด้านใต้ริมประตูชั้นในทางตะวันออก และ ซุ้มประตูด้านทิศใต้

๔. ทับหลังภาพอัมฤตวงคประดิษฐ์ประตูตะวันออก

๕. ทับหลังรูปฤๅษี ๗ ตน เบื้องล่างมีหงส์รวน จากเอกสาร ๒ ฉบับระบุตำแหน่งที่พบแตกต่างกัน ได้แก่ พบที่มุมกำแพงปราสาทด้านตะวันตกเฉียงเหนือ และ มุมระเบียงคดด้านตะวันตก

๖. ทับหลังเรื่องรามายณะ ตอน สุครีพยกทัพ (พระลักษมณ์นำสุครีพไปช่วยรบ) พบที่ซุ้มประตูด้านตะวันตก

๗. ทับหลังเรื่องรามายณะ ตอน สามนักรงก่อก๊วก จากเอกสาร ๒ ฉบับระบุตำแหน่งที่พบแตกต่างกัน ได้แก่พบที่ซุ้มประตูชั้นในด้านตะวันตกมุขใน/ประตูด้านตะวันตก

๘. ทับหลังรูปพระพุทธรูปปางสมาธิ ข้างล่างเป็นสิงห์แบก จากรายงานราชบัณฑิตยสภาตรวจการรักษาบราณวัตถุสถาน ระบุว่าพบระหว่างโบสถ์เจ้าพิมายกับปราสาทน้อย

๙. ทับหลังสลักรูปเรือที่แล่นอยู่บนน้ำซึ่งมีปลาสี่ตัวและผู้คนที่นั่งอยู่บนเรือ ใกล้กับโคปุระด้านทิศเหนือบนซากปรักหักพัง

นอกจากนี้ยังมีทับหลังที่ปรากฏในภาพถ่ายแต่ไม่ทราบตำแหน่งดั้งเดิม ได้แก่

๑. ทับหลังบุคคลร้ายรำ? ปัจจุบันติดตั้งอยู่ ณ มุมระเบียงคดด้านตะวันออกเฉียงเหนือของปราสาทพิมายทับหลังบุคคลร้ายรำ? ปัจจุบันติดตั้งอยู่ ณ มุมระเบียงคดด้านตะวันออกเฉียงเหนือของปราสาทพิมาย

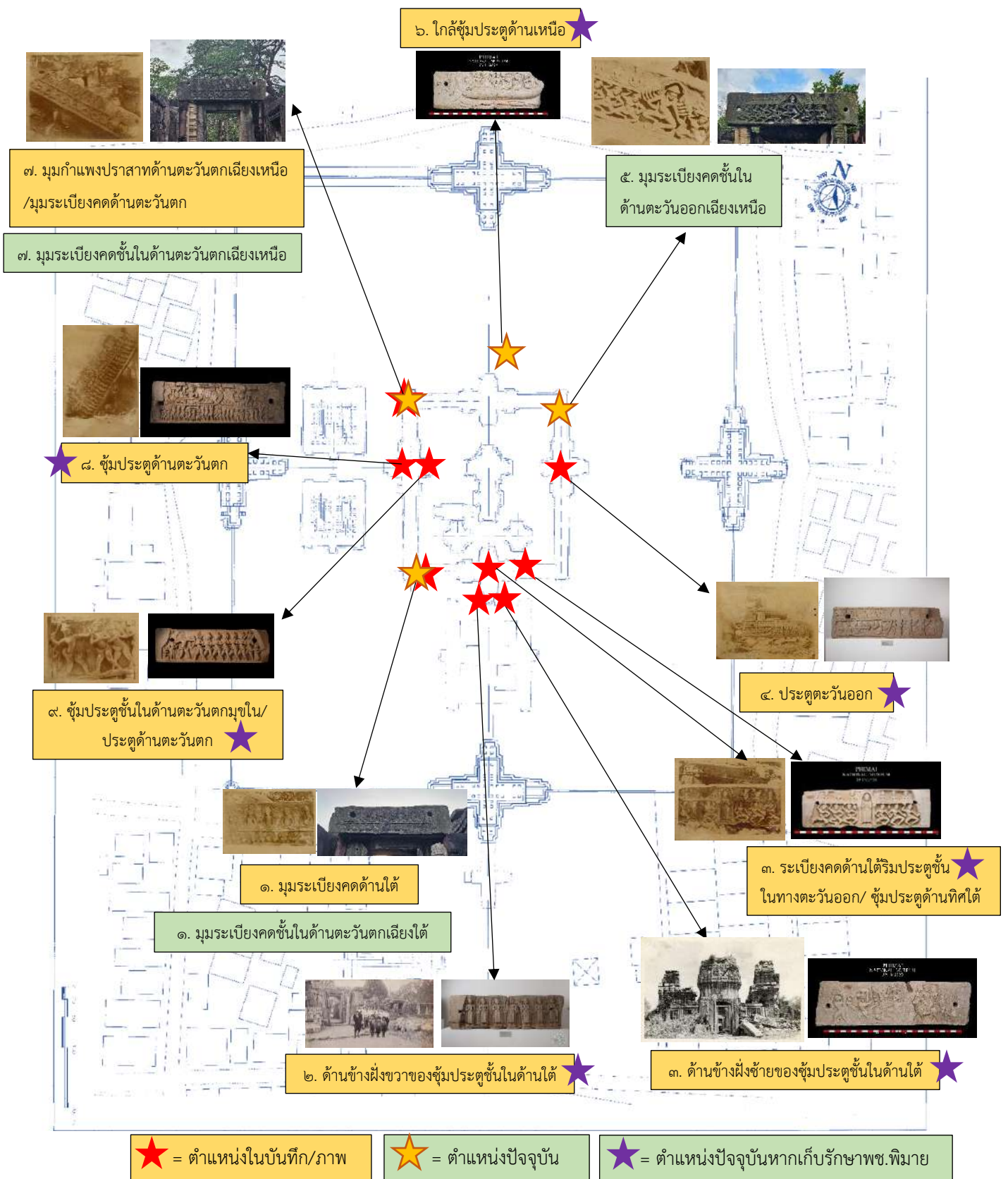
๒. ทับหลังพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ ปัจจุบันบันเก็บรักษาอยู่ ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พิมาย

๓. ทับหลังพระพุทธรูปประทับนั่งเหนือหน้ากาล อนึ่ง ทับหลังชิ้นนี้ในพื้นที่หลังของภาพยังคงมองเห็นปรากฏพร้อมที่ต่ออยู่ไม่ไกล จึงเป็นไปได้ว่าทับหลังชิ้นนี้พบใกล้กับปรากฏพร้อมที่ต่อ รวมทั้งเป็นทับหลังในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ร่วมสมัยกับปรากฏพร้อมที่ต่อ จึงเป็นไปได้ว่า ทับหลังชิ้นนี้อาจเคยติดตั้ง ณ ปรากฏพร้อมที่ต่อมาก่อน

เป็นที่น่าสังเกตว่าด้านทับหลังของโคปุระด้านตะวันตกที่นิยมสลักเรื่องรามายณะ ซึ่งอาจแสดงถึงความหมายเชิงนัยยะด้านประติมานวิทยาอย่างใดอย่างหนึ่งที่ควรมีการศึกษาค้นคว้าต่อไป

นอกจากทับหลังแล้ว ในบันทึกและภาพถ่ายยังปรากฏประติมากรรมอีกหลายชิ้นที่เคยประดิษฐานอยู่ในห้องครรภคฤหะของปราสาทประธาน ไม่ว่าจะเป็นรอยพระพุทธรูปบาท พระพุทธรูปนาคปรก และพระพุทธรูปประทับยืน รวมทั้งโบราณวัตถุสำคัญ ได้แก่ ธรรมจักร ประติมากรรมพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ พระนางชัยราชเทวี นางลาว รวมถึงประติมากรรมพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ซึ่งปรากฏในภาพถ่ายเมื่อพ.ศ.๒๔๕๔ โดยตั้งวางเป็นทวารบาลประตูทางเข้าด้านใต้ชั้นใน อย่างไรก็ตามหลังจากพ.ศ.๒๔๕๔ ไม่ปรากฏการบันทึกหรือภาพถ่ายของประติมากรรมพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรองค์นี้อีกเลย

บันทึกและภาพถ่ายที่ได้ยกมาเหล่านี้เป็นหลักฐานสำคัญเปรียบเสมือนเข็มทิศให้ผู้ศึกษา/ผู้บูรณะสามารถติดตั้งทับหลังให้ถูกต้องร่วมกับข้อมูลด้านขนาดและประติมานวิทยา และยังเป็นการเพิ่มเติมข้อมูลในระบบทะเบียนโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พิมายให้ครบถ้วนขึ้น เพื่อต่อจิ๊กซอว์ภาพในอดีตของปราสาทพิมายให้ครบถ้วน สมบูรณ์ และชัดเจนในความทรงจำของผู้คนจากรุ่นสู่รุ่นต่อไป

หมายเหตุ : ทับหลังปราสาทประธานเป็นตำแหน่งดั้งเดิมที่ไม่มีการเคลื่อนย้ายนอกจากการบูรณะจึงไม่ได้ใส่มา
 แผนผังนี้ ยกเว้นทับหลังพุทธประวัติ ตอน มารผจญที่เก็บรักษา ณ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พมาย และทำ
 จำลองเพื่อติดตั้งที่ปราสาทพิมาย

ภาพที่ ๙๐ แสดงตำแหน่งทับหลังที่ระบุในบันทึก/ภาพถ่ายเก่า และตำแหน่งในปัจจุบัน

บรรณานุกรม

Bernard Philippe Groslier. การซ่อมปราสาทหินพิมาย, แปลโดย ม.จ.ภัทรดิศ ดิศกุล. พระนคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิwap, ๒๕๐๖.

Etienne Aymonier. *Le Cambodge, II Les provinces siamoises*. Paris: Ernst Leroux, ๑๙๐๑.

ขุนบริบาลบุรีภัณฑ์. จดหมายเหตุการณ์เสด็จตรวจโบราณวัตถุสถาน มณฑลนครราชสีมาของ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ พ.ศ.๒๔๗๒. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๑.

เจมส์ แมคคาร์ธี. บันทึกการเดินทางสำรวจประเทศสยาม, แปลจาก *Surveying and Exploring in Siam*, แปลโดย พรพรรณ ทองตัน. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๖๒.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้า กรมพระยา. **รวมเรื่องเมืองนครราชสีมา**, พิมพ์เนื่องในงานฌาปนกิจ นางบุญเหลือพลราษฎร์บำรุง ณ เมรุสมานมิตรวัดแจ้งใน อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา วันที่ ๗ เมษายน พ.ศ. ๒๕๑๑. พระนคร: ประจักษ์วิทยา, ๒๕๑๑.

หลวงระงับประจันตคาม. “จุดพบศิลาลายสลักที่ปราสาทหิน อำเภอพิมาย” ๑๕ ธันวาคม ๒๔๗๓, เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ กรมศิลปากร, (๔) ศธ ๒.๑.๑/๑๔๐ ก.ล่อง ๕.

“แจ้งความราชบัณฑิตยสภา เรื่อง การรักษาปราสาทหินที่อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๘, (๑๓ ธันวาคม ๒๔๗๔): ๓๖๒๘-๓๖๒๙.

“รายงานราชบัณฑิตยสภาตรวจการรักษโบราณวัตถุสถาน”. ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๗, (๑๕ กุมภาพันธ์ ๒๔๗๓): ๔๓๗๗.

“สมเด็จพระบรมราชินี พระพันปีหลวง เสด็จพระราชดำเนิน ประพาศ มณฑลนครราชสีมา”. ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒๘, (๑๕ มกราคม ๑๓๐): ๒๓๐๗-๒๓๐๘.

ทับหลังพบใหม่

ในจังหวัดนครราชสีมา ณ ปราสาทบ้านนุใหญ่

ธัญธรณ์ วรรณโพธิ์พร*

ที่ตั้งและความเป็นมาของโบราณสถานปราสาทบ้านนุใหญ่

โบราณสถานปราสาทบ้านนุใหญ่ ตั้งอยู่ที่บ้านนุใหญ่ หมู่ที่ ๗ ตำบลสูงเนิน อำเภอสูงเนิน จังหวัดนครราชสีมา ห่างจากเมืองโบราณเสมาทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ประมาณ ๘ กิโลเมตร ลักษณะเป็นปราสาทในวัฒนธรรมเขมรก่อด้วยหินทรายเป็นวัสดุหลัก ก่อนการขุดแต่งมีสภาพพังทลายปรากฏก้อนหินทรายกระจายเต็มพื้นที่ จนไม่สามารถระบุหรือสันนิษฐานรูปแบบทางสถาปัตยกรรมได้ หินทรายที่พบเป็นหินทรายสีขาว พบทั้งแบบก้อนเรียบ ๆ และส่วนที่มีการสลักลวดลายตกแต่ง เช่น ชิ้นส่วนบัวยอดปราสาท ชิ้นส่วนทับหลังเหนือกรอบประตู ชิ้นส่วนกรอบประตู ชิ้นส่วนฐานบัว ชิ้นส่วนกรอบหน้าบัน ชิ้นส่วนนาคประดับมุม และชิ้นส่วนฐานรองประติมากรรมรูปเคารพ พบร่องรอยการเคลื่อนย้ายหินทรายบางส่วนออกจากตำแหน่งเดิมแล้วนำไปก่อเรียงใหม่บริเวณทิศใต้ของโบราณสถาน

* นักโบราณคดีปฏิบัติการ กลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ ๑๐ นครราชสีมา

กรมศิลปากร ดำเนินงานสำรวจและขุดแต่งโบราณวัตถุสถานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๒ โดยบรรยายสภาพโบราณสถานแห่งนี้ว่า “ปราสาทหินแห่งนี้ถูกขุดหรือกระจัดกระจาย เหลือติดที่อยู่จากพื้นดินเล็กน้อยเท่านั้น กะประมาณฐานกว้างราว ๑๘.๐๐ เมตร” และ “ตรวจพบท่อนหินมีลายจำหลักอันจะเป็นประโยชน์แก่การศึกษาทางศิลปกรรม ๔ - ๕ ท่อน”^๑

พ.ศ.๒๔๙๕ กรมศิลปากร ดำเนินการประกาศ เรื่อง กำหนดจำนวนและขอบเขตโบราณสถานแห่งชาติ โดยประกาศให้ปราสาทศิลาแลงที่บ้านบุใหญ่ ตำบลสูงเนิน อำเภอสูงเนิน จังหวัดนครราชสีมา (ชื่อขณะนั้น) เป็นโบราณสถาน และกำหนดขอบเขตมีรัศมีโดยรอบองค์ปราสาท ๔ วา ในราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๖๙ ตอนที่ ๖๐ หน้า ๓๒๘๓ ลงวันที่ ๓๐ มิถุนายน ๒๔๙๕

พ.ศ.๒๕๒๖ กรมศิลปากรดำเนินการประกาศ เรื่อง กำหนดเขตที่ดินโบราณสถาน โดยกำหนดให้โบราณสถานปราสาทศิลาแลงที่บ้านบุใหญ่ หรือปราสาทบ้านบุใหญ่ ตำบลสูงเนิน อำเภอสูงเนิน จังหวัดนครราชสีมา มีพื้นที่ประมาณ ๑ ไร่ ๒ งาน ๓๔ ตารางวา ในราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๐๐ ตอนที่ ๓๖ หน้า ๘๗๑ ลงวันที่ ๑๕ มีนาคม ๒๕๒๖

ปีงบประมาณ ๒๕๖๖ สำนักศิลปากรที่ ๑๐ นครราชสีมา ดำเนินโครงการขุดแต่งโบราณสถานปราสาทบ้านบุใหญ่ ตำบลสูงเนิน อำเภอสูงเนิน จังหวัดนครราชสีมา โดยกำหนดให้ขุดแต่งพื้นที่โบราณสถานจนถึงระดับพื้นใช้งานเดิม มีการขุดค้นทางโบราณคดีเพื่อศึกษากิจกรรมของมนุษย์ในพื้นที่โบราณสถาน โดยนำหลักฐานที่ได้ไปกำหนดอายุด้วยวิธีการศึกษาเปรียบเทียบ และด้วยวิธีทางวิทยาศาสตร์ จากนั้นจึงนำผลการศึกษาไปออกแบบเพื่อการบูรณะต่อไป

---

^๑ กรมศิลปากร, โครงการและรายงานการสำรวจและขุดแต่งโบราณวัตถุสถานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พ.ศ.๒๕๐๒, (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๐๓), ๑๗.

ภาพที่ ๑ ปราสาทบ้านนุใหญ่ ก่อนการขุดแต่ง

ภาพที่ ๒ ปราสาทบ้านนุใหญ่ หลังการขุดแต่ง

จากการขุดแต่งพื้นที่รอบโบราณสถาน เผยให้เห็นว่าระดับพื้นใช้งานเดิมลึกจากพื้นดินปัจจุบัน ประมาณ ๑ เมตร สภาพโบราณสถานหลังการขุดแต่ง แสดงให้เห็นว่าปราสาทหลังนี้เป็นปราสาทหลังเดี่ยว หันหน้าไปทางทิศตะวันออก มีมุขยื่นออกมาทางด้านหน้า ปราสาทมีสภาพพังทลาย ซึ่งอาจเกิดขึ้นตั้งแต่ ภายหลังจากที่สร้างของชุมชน ต่อด้วยการลักลอบขุดหาโบราณวัตถุ ดังปรากฏหลุมลักลอบขุดบริเวณกึ่งกลาง ปราสาท

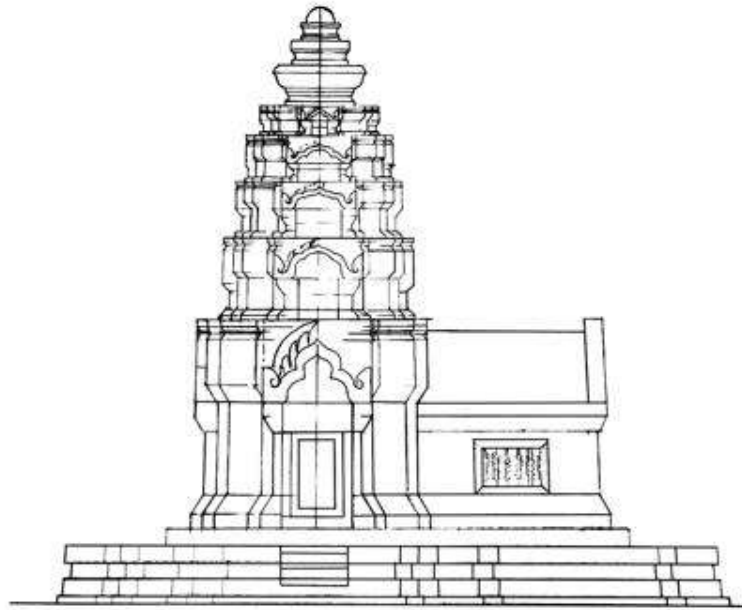
ในส่วนของหลุมขุดค้นทางโบราณคดีจำนวน ๖ หลุม ไม่พบหลักฐานที่ต่ำกว่าระดับพื้นใช้งานเดิม หลักฐานที่พบเป็นหลักฐานที่ได้จากการขุดแต่งเหนือระดับพื้นใช้งานเดิม ส่วนมากเป็นชิ้นส่วนสถาปัตยกรรม ของปราสาท ขณะที่ชิ้นส่วนภาชนะดินเผาพบจำนวนไม่มากนัก แสดงให้เห็นว่าบริเวณนี้เป็นชุมชนใหม่ที่เกิดขึ้น ในช่วงระยะเวลาที่สร้างปราสาทหลังนี้

ลักษณะทางสถาปัตยกรรมและเทคนิคการก่อสร้าง

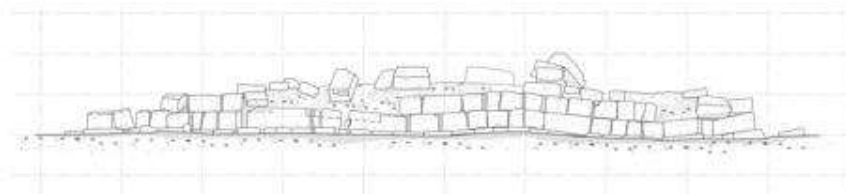
ปราสาทบ้านบุใหญ่ เป็นปราสาทก่อด้วยหินทรายทั้งหลัง ส่วนมากใช้หินทรายสีขาวยหรือเทาเป็นวัสดุ หลัก โดยใช้หินทรายสีแดงเป็นบางส่วน โบราณวัตถุสำคัญที่พบได้แก่ทับหลังซึ่งมีการจัดองค์ประกอบสำคัญคือ มีหน้ากาลอยู่ด้านล่างคายนพวงมาลัยเป็นกรอบสี่เหลี่ยม ด้านบนและด้านใต้คายนพวงมาลัยมีลายใบไม้ อันเป็นลักษณะของทับหลังแบบบาปวน กำหนดอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๗ (ประมาณ ๑,๐๐๐ - ๙๐๐ ปีมาแล้ว)

ปราสาทแห่งนี้พบชิ้นส่วนสถาปัตยกรรมจำนวนมาก โดยพบตั้งแต่ผนังอาคาร ชั้นหน้าบัน ชั้นวิมานไป จนถึงบัวยอดปราสาท จึงสันนิษฐานว่าปราสาทแห่งนี้สร้างเสร็จสมบูรณ์แล้ว ขาดเพียงการสลักในรายละเอียดที่ยังไม่ครบถ้วน ที่น่าสนใจคือบริเวณกึ่งกลางบันไดแต่ละด้านมีหินทรายก้อนสี่เหลี่ยมวางอยู่ บนหินทรายมีการ ทำเครื่องหมายเป็นขีดรูปวงกลมหรือครึ่งวงกลม และมีเส้นตรงขีดแบ่ง สันนิษฐานว่าเป็นเป็นหินกำหนดจุดหรือ หินเล็งแนวแกนในการทำผังก่อสร้างอาคาร

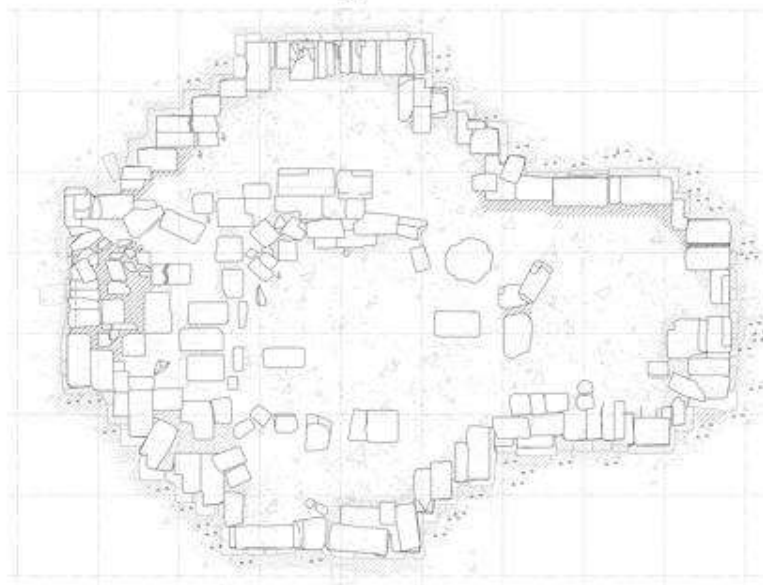
จากการขุดค้นบริเวณฐานปราสาท พบว่าปราสาทหลังนี้มีการถมทรายละเอียดปนกับหินกรวดและเม็ด แล่งเป็นชั้นฐานรากลึกประมาณ ๒ เมตร จากการเทียบหลุมขุดค้นบริเวณฐานของปราสาททุกหลุมพบว่า หลุม ฐานรากจะขุดให้มีความกว้างกว่าอาคารประมาณ ๐.๖ - ๑.๒๐ เมตร

แบบสันนิษฐาน (ด้านใต้)

รูปด้านใต้

รูปแปลน

ภาพที่ ๓ แผนผังแสดงปราสาทบ้านบุใหญ่หลังการขุดแต่ง และแบบสันนิษฐาน

การกำหนดอายุโบราณสถาน

การกำหนดอายุโบราณสถานสามารถกำหนดอายุได้ด้วยกัน ๒ วิธี ได้แก่ การกำหนดอายุด้วยวิธีเปรียบเทียบ (relative dating) เป็นการกำหนดอายุโดยเปรียบเทียบลักษณะหลักฐานที่พบจากโบราณสถาน อาจเป็นชิ้นส่วนสถาปัตยกรรม ลวดลายประดับ หรือโบราณวัตถุที่พบจากการขุดแต่ง/ขุดค้น ไปเปรียบเทียบกับหลักฐานที่พบจากโบราณสถานหรือแหล่งโบราณคดีแห่งอื่นที่มีประวัติการสร้าง มีศิลาจารึก หรือได้รับการกำหนดอายุด้วยวิธีทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งสามารถกำหนดอายุได้อย่างชัดเจน

วิธีถัดมาคือการกำหนดอายุจากโบราณวัตถุหรือหลักฐานโดยตรง (absolute dating) สามารถกำหนดอายุได้จากประวัติการสร้าง ศิลาจารึก หรือนำตัวอย่างไปหาค่าอายุด้วยวิธีทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งสามารถได้ค่าอายุที่ชัดเจนกว่าวิธีแรก อย่างไรก็ตามทั้งสองวิธีจำเป็นต้องนำมาสอบทานซึ่งกันและกัน เพื่อให้ได้ค่าอายุที่ชัดเจนและน่าเชื่อถือ

สำหรับการดำเนินงานโครงการขุดแต่งโบราณสถานปราสาทบ้านบุใหญ่ฯ กำหนดให้มีการศึกษาอายุของโบราณสถานด้วยวิธีทั้งสองแนวทาง โดยมีการนำตัวอย่างดินที่ได้จากการขุดค้นไปหาค่าอายุด้วยวิธีเรืองแสงความร้อน (thermoluminescence dating) ร่วมกับการศึกษาเปรียบเทียบรูปแบบทางศิลปกรรม เทคนิควิธีการก่อสร้างกับโบราณสถานแห่งอื่น

ทับหลังที่พบจากการขุดแต่งโบราณสถาน

ทับหลัง เป็นองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมชนิดหนึ่ง ลักษณะเป็นแท่งหินรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า วางทับอยู่เหนือกรอบวงกบประตู และเสาประดับกรอบประตูของปราสาทขอม โดยทั่วไปแบ่งออกเป็น ๒ ลักษณะคือ^๒

๑. ทับหลังจริง เป็นทับหลังที่ใช้รองรับและถายน้ำหนักส่วนบนของอาคารลงสู่กรอบประตูทั้งสองข้าง
๒. ทับหลังประดับ เป็นทับหลังที่วางเกี่ยวอยู่บนส่วนหนึ่งของทับหลังจริง ส่วนมากไม่ทำหน้าที่รองรับหรือถายน้ำหนัก โดยผิวด้านนอกนั้นเป็นบริเวณที่มีการแกะสลักลวดลาย

เนื่องจากทับหลังเป็นองค์ประกอบสถาปัตยกรรมเขมรที่พบได้เกือบทุกสมัย จึงเป็นโบราณวัตถุชิ้นสำคัญที่นำมาใช้กำหนดอายุ การลำดับอายุสมัยของทับหลังสามารถแบ่งได้อย่างกว้างเป็น ๒ กลุ่มหลัก ได้แก่ (๑) ทับหลังที่มีแถบวงโค้งและมีเหรียญรูปวงรี ซึ่งเป็นทับหลังที่รับอิทธิพลมาจากศิลปะอินเดีย และนิยมในสมัยก่อนเมืองพระนคร และ (๒) ทับหลังแบบที่มีท่อนพวงมาลัย เป็นรูปแบบที่ปรากฏตั้งแต่สมัยก่อนเมืองพระนครในรูปแบบศิลปะไพรกเมงตอนปลายถึงกำแพงพระตอนต้น^๓ ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๓ และมีพัฒนาการต่อเนื่องมาตลอดในสมัยเมืองพระนคร

จากการขุดแต่งโบราณสถานแห่งนี้ พบทับหลังและชิ้นส่วนทับหลังจำนวน ๕ ชิ้น แต่ละชิ้นมีรายละเอียดดังนี้

^๒ สมिति ศิริภัทร์ และมยุรี วีระประเสริฐ, **ทับหลัง** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๓๓), ๑๙๘-๒๐๐.

^๓ นักวิชาการจัดแบ่งและกำหนดอายุสมัยของศิลปะเขมรโดยใช้วิวัฒนาการของลวดลายที่ใช้ประดับในโบราณสถานสำคัญ แบ่งออกได้เป็น ๑๕ รูปแบบ/สมัย ดูเพิ่ม หม่อมราชวงศ์สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, **ศิลปะร่วมแบบเขมรในประเทศไทย: ภูมิหลังทางปัญญา-รูปแบบทางศิลปกรรม** (กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๓๗), ๔๔-๔๕.

๑) โกลนทับหลัง ศิลปะบาปวน (ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๗ หรือ ๑,๐๐๐ - ๙๐๐ ปีมาแล้ว) พบบริเวณทิศตะวันออกของโบราณสถาน ขนาดกว้าง ๖๙ เซนติเมตร ยาว ๒๑๐ เซนติเมตร หนา ๔๕ เซนติเมตร สลักภาพบุคคลประทับเหนือหน้ากาลคายนพวงมาลัย รอบตัวบุคคลมีลักษณะคล้ายกรอบขุ้ม ซึ่งยังสลักไม่เสร็จ ท่อนพวงมาลัยอยู่ในลักษณะยกเป็นกรอบสี่เหลี่ยม และตกลงมาที่ปลายทั้งสองข้างของทับหลัง กระหนกหรือลวดลายที่ส่วนปลายทั้งสองข้างยังมิได้สลัก ใต้ท่อนพวงมาลัยมีใบไม้ร่วงตกลงมา เนื้อท่อนพวงมาลัยยังมิได้สลัก (ภาพที่ ๔)

ด้านหลังทับหลังมีการบากเป็นร่องที่ด้านล่างตลอดแนวของทับหลัง เป็นชนสำหรับยึดทับหลังเข้ากับทับหลังจริง (ภาพที่ ๕ - ๖)

ภาพที่ ๔ โกลนทับหลังสลักภาพบุคคลประทับเหนือหน้ากาลคายนพวงมาลัย

ภาพที่ ๕ - ๖ แสดงรายละเอียดการยึดทับหลังติดกับโครงสร้าง

๒) ทับหลัง ศิลปะบาปวน (ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๗ หรือ ๑,๐๐๐ - ๙๐๐ ปีมาแล้ว) ลักษณะ ลวดลายยังสลักไม่แล้วเสร็จ พบบริเวณทิศใต้ของโบราณสถาน ขนาดกว้าง ๘๔ เซนติเมตร ยาว ๒๐๐ เซนติเมตร หนา ๕๓ เซนติเมตร สลักภาพสิงห์จับท่อนพวงมาลัย สิงห์อยู่ในอิริยาบถยืน มือสองข้างจับท่อนพวงมาลัย บริเวณ ศีรษะมีลักษณะเป็นลายฟุ่ม ท่อนพวงมาลัยอยู่ในลักษณะยกเป็นกรอบสี่เหลี่ยม และตกลงมาที่ปลายทั้งสองข้าง ของทับหลัง ใต้ท่อนพวงมาลัยมีใบไม้ร่วงตกลงมา เหนือท่อนพวงมาลัยมีใบไม้ตั้งขึ้น (ภาพที่ ๗)

ด้านหลังทับหลังมีการบากเป็นร่องที่ด้านล่างตลอดแนวของทับหลัง เป็นเช่นสำหรับยึดทับหลังเข้ากับ ทับหลังจริง (ภาพที่ ๘)

ภาพที่ ๗ ทับหลังสลักภาพสิงห์จับท่อนพวงมาลัย

ภาพที่ ๘ แสดงรายละเอียดการยึดทับหลังติดกับโครงสร้าง

๓) ชั้นส่วนทับหลัง ศิลปะบาปวน (ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๗ หรือ ๑,๐๐๐ - ๙๐๐ ปีมาแล้ว) พบบริเวณทิศเหนือของโบราณสถาน กว้าง ๕๓ เซนติเมตร ยาว ๘๕ เซนติเมตร หนา ๔๖ เซนติเมตร สลักภาพบุคคลประทับนั่งภายในซุ้ม ยังปรากฏแนวท่อนพวงมาลัยทั้งสองข้างออกมาจากตอนล่างของทับหลัง (ภาพที่ ๙) บริเวณเดียวกันยังพบชิ้นส่วนทับหลังอีก ๑ ชิ้น (ภาพที่ ๑๐) เป็นส่วนของลวดลายท่อนพวงมาลัย สันนิษฐานว่าเป็นชิ้นเดียวกัน

ภาพที่ ๙ ชั้นส่วนทับหลัง สลักภาพบุคคลประทับนั่งภายในซุ้ม

ภาพที่ ๑๐ ชั้นส่วนทับหลัง สลักลายท่อนพวงมาลัย

๔) ทับหลังสภาพชำรุด ศิลปะบาปวน (ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๗ หรือ ๑,๐๐๐ - ๙๐๐ ปีมาแล้ว) พบบริเวณทิศตะวันตกของโบราณสถาน กว้าง ๘๒ เซนติเมตร ยาว ๑๙๐ เซนติเมตร หนา ๔๙ เซนติเมตร สลักภาพพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ องค์พระอินทร์มีขนาดเล็ก ประทับในกรอบซุ้ม ช้างประทับบนแท่น มีท่อนพวงมาลัยออกจากใต้ช้าง ท่อนพวงมาลัยอยู่ในลักษณะยกเป็นกรอบสี่เหลี่ยม และตกลงมาที่ปลายทั้งสองข้างของทับหลัง ใต้ท่อนพวงมาลัยมีใบไม้ร่วงตกลงมา เหนือท่อนพวงมาลัยมีใบไม้ตั้งขึ้น (ภาพที่ ๑๑)

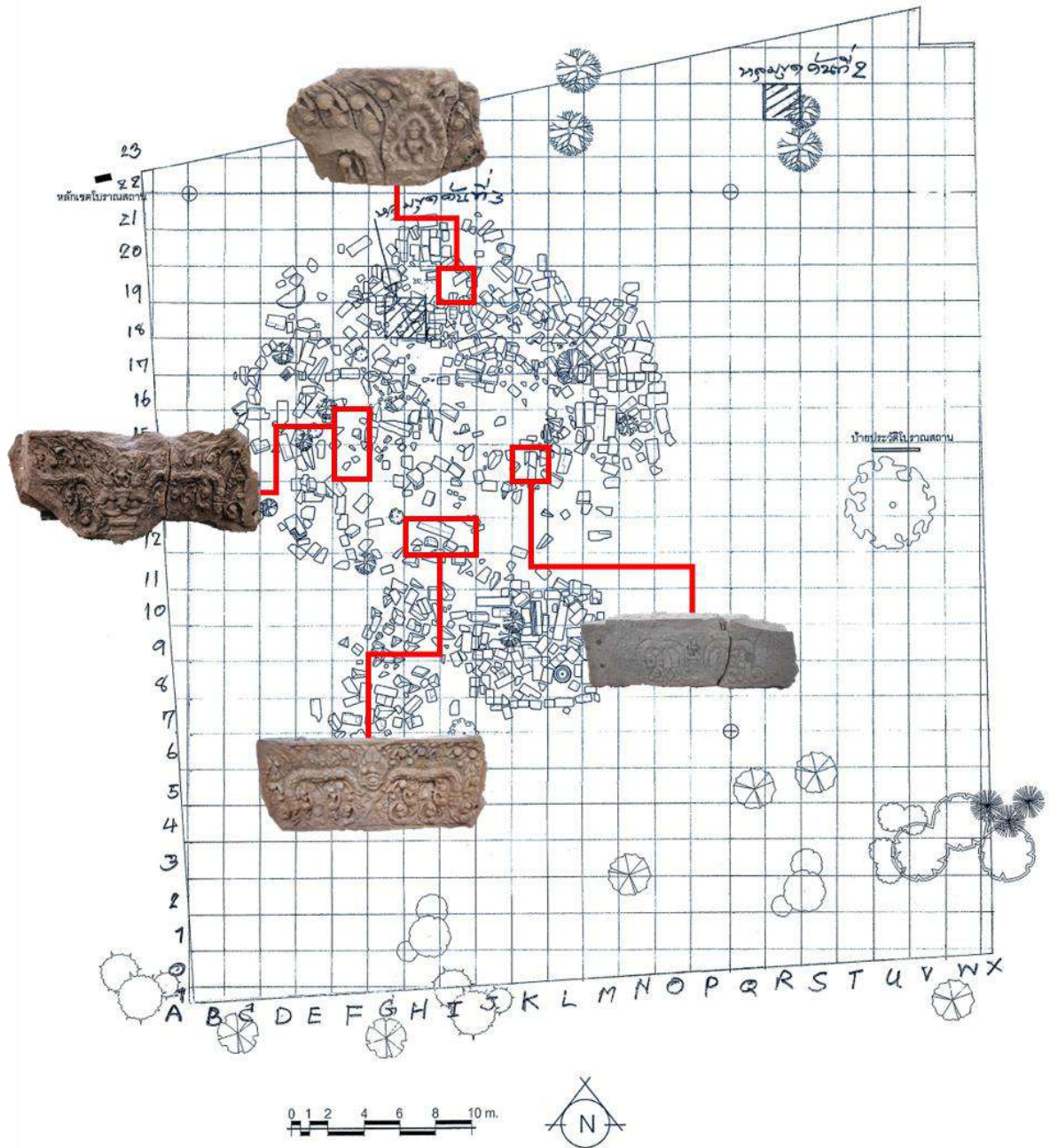
ด้านหลังทับหลังมีการบากเป็นร่องที่ด้านล่างตลอดแนวของทับหลัง เป็นชนสำหรับยึดทับหลังเข้ากับทับหลังจริง (ภาพที่ ๑๒ - ๑๓)

ภาพที่ ๑๑ ทับหลังสลักภาพพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ

ภาพที่ ๑๒ - ๑๓ แสดงรายละเอียดการยึดทับหลังติดกับโครงสร้าง

ภาพที่ ๑๔ แผนผังแสดงตำแหน่งที่พบทับหลังและชิ้นส่วนทับหลังในโครงการขุดแต่ง
โบราณสถานปราสาทบ้านบุใหญ่ ตำบลสูงเนิน อำเภอสูงเนิน จังหวัดนครราชสีมา

ข้อสังเกตเกี่ยวกับทับหลังที่พบจากปราสาทบ้านบุใหญ่

ทับหลังที่พบจากปราสาทบ้านบุใหญ่เป็นข้อมูลสำคัญที่ช่วยในการกำหนดอายุโบราณสถานแห่งนี้ นอกเหนือจากการกำหนดอายุด้วยวิธีทางวิทยาศาสตร์ อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาพบข้อสังเกตที่น่าสนใจและพึงพิจารณาดังนี้

๑. ตำแหน่งของทับหลังที่พบ แม้ว่าข้อมูลเชิงประจักษ์จะเผยให้เห็นว่าทับหลังแต่ละชั้นพบบริเวณแต่ละทิศของปราสาทหลังนี้ ซึ่งหมายความว่าทับหลังแต่ละชั้นเคยประดับเหนือประตูแต่ละทิศของปราสาทหลังนี้ด้วย ทว่าการพบทับหลังสลักภาพพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณทางทิศตะวันตก เป็นสิ่งที่ผิดแปลกไปจากการประดับทับหลังของปราสาทหลังอื่นที่นิยมประดับทับหลังสลักภาพดังกล่าวเหนือกรอบประตูทิศตะวันออก เนื่องด้วยพระอินทร์เป็นเทพประจำทิศตะวันออกเฉียงใต้ จึงมีข้อสงสัยว่าตำแหน่งที่พบทับหลังนั้นสัมพันธ์กับตำแหน่งที่ประดับเดิมของทับหลังหรือไม่^๔

ในทางตรงข้าม ทับหลังที่พบบริเวณทิศตะวันออกของปราสาทกลับสลักภาพบุคคลประทับเหนือหน้ากาล ทั้งยังเป็นโคลนมีได้ลงรายละเอียดลวดลายต่างจากทับหลังสลักภาพพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ หากทับหลังที่พบอยู่ตามทิศดั้งเดิมจริง แสดงว่าเริ่มสลักและลงรายละเอียดลวดลายจากทิศตะวันตกก่อน ทั้งนี้พึงกล่าวด้วยว่าแผนผังของปราสาทเป็นแผนผังที่มีมุขยื่นทางทิศตะวันออก แสดงว่าทางเข้าหลักของปราสาทอยู่ทางทิศตะวันออก ส่วนอีก ๓ ทิศปรากฏประตูหลอกสลักหินทรายปิดไว้ เพื่อให้ได้ข้อมูลที่กระจ่าง จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องรอผลการทดลองประกอบหินและบูรณะต่อไป

๒. ทับหลังที่พบจำนวน ๓ ชั้น มีสภาพค่อนข้างสมบูรณ์ ด้านหลังยังปรากฏวิธีการติดตั้งทับหลังรูปแบบเดียวกันคือ การทำบากเป็นร่องตลอดแนวด้านล่างหรือการทำชนสำหรับเกี่ยวกับทับหลังจริง และที่ด้านข้างทั้งสองข้างขอบทับหลังมีพื้นหินเหลือไว้ไม่สลักลวดลาย ซึ่งโดยปกติหากปรากฏเช่นนี้จะเป็นส่วนที่ยื่นเข้าไปยึดกับผนังทั้งสองข้าง จึงกล่าวได้ว่าทับหลังที่พบอย่างน้อย ๓ ชั้นข้างต้น เป็นทับหลังที่ออกแบบมาสำหรับสร้างปราสาทหลังนี้โดยเฉพาะ^๕

อนึ่ง การพบส่วนพื้นหินทั้งสองข้างของทับหลังที่ไม่สลักลวดลาย เป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่าทับหลังได้ติดตั้งบนอาคารเป็นที่เรียบร้อยแล้วก่อนที่จะสลักลวดลาย

๓. ทับหลังสลักภาพพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ พบบริเวณทิศตะวันตกของปราสาท แม้ว่าจะมีลักษณะตามรูปแบบศิลปะบาปวน แต่มีลักษณะที่ชวนให้นึกถึงทับหลังจากปราสาทเมืองแขก อำเภอสูงเนิน จังหวัดนครราชสีมา ซึ่งเป็นทับหลังศิลปะเกาะแกร์ (ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๕) ลักษณะทับหลังศิลปะเกาะแกร์มี

---

^๔ ปราสาทในวัฒนธรรมเขมรบางหลังมีการประดับทับหลังสลักภาพพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณทิศอื่น เช่น ปราสาทบ้านพลวง อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ ประดับทับหลังสลักภาพพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณเหนือกรอบประตูทิศตะวันออกและทิศใต้

^๕ ปราสาทในวัฒนธรรมเขมรบางหลังอาจสร้างด้วยวัสดุจากปราสาทหรือศาสนสถานแห่งอื่น โดยรื้อชิ้นส่วนสถาปัตยกรรมมาใช้ซ้ำ ดังกรณีการสร้างศาสนสถานประจำอำเภอในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ (พ.ศ.๑๗๒๔ - ประมาณ ๑๗๖๑) ที่มีการนำชิ้นส่วนสถาปัตยกรรมที่มีอายุเก่ากว่ามาใช้ เช่น ปราสาทสระกำแพงน้อย อำเภออุทุมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ ปราสาทบ้านโคกจิ้ง อำเภอปะคำ จังหวัดบุรีรัมย์ เป็นต้น

ลักษณะเด่นคือ การทำภาพบุคคลเล่าเรื่องขนาดใหญ่ และอยู่ในลักษณะกตท่อนพวงมาลัย ขณะที่ทับหลังจากปราสาทบ้านบุใหญ่ แม้ว่าภาพบุคคลจะมีขนาดเล็กและอยู่ในซุ้มแล้ว แต่การปรากฏแทนฐานได้ช่างและสลักให้นูนเด่นขึ้นมา นั่นคล้ายกับการยกกระเปาะของทับหลังในศิลปะแปรรูปก็พบการยกกระเปาะบนตำแหน่งภาพเล่าเรื่องและปลายท่อนพวงมาลัย หากแต่ลักษณะเฉพาะของทับหลังปราสาทเมืองแขกมีการทำแนวกลีบบัวบริเวณตำแหน่งภาพเล่าเรื่องและปลายท่อนพวงมาลัยคล้ายกับแทนฐานด้วย^๖ (ภาพที่ ๑๕) เป็นที่น่าเสียดายว่าทับหลังจากปราสาทบ้านบุใหญ่ขึ้นดังกล่าวส่วนปลายท่อนพวงมาลัยมีสภาพชำรุด จึงไม่ทราบแน่ชัดว่าส่วนดังกล่าวมีการทำแทนฐานด้วยหรือไม่

ภาพที่ ๑๕ ทับหลังสลักภาพวิษณุตรีวิกรมจากปราสาทเมืองแขก อำเภอสูงเนิน จังหวัดนครราชสีมา

จากที่กล่าวมาสรุปได้ว่าทับหลังที่พบจากปราสาทบ้านบุใหญ่ มีความสำคัญต่อการตีความทางโบราณคดี ด้วยเป็นหลักฐานที่พบจากโบราณสถาน และสามารถกำหนดอายุสมัยจากรูปแบบได้ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๗ หรือ ๑,๐๐๐ - ๙๐๐ ปีมาแล้ว ตัวทับหลังมีเทคนิควิธีการติดตั้งรูปแบบเดียวกัน จึงสันนิษฐานว่าเป็นทับหลังที่สร้างขึ้นสำหรับปราสาทหลังนี้โดยเฉพาะ ผลการกำหนดอายุตัวอย่างดินจากชั้นฐานรากปราสาทด้วยวิธีเรืองแสงความร้อนจากห้องปฏิบัติการคณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ได้ค่าอายุระหว่าง ๙๓๙ - ๘๖๓ ปีมาแล้ว หรือประมาณปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๗ สอดคล้องกับการกำหนดอายุทับหลัง

อย่างไรก็ตาม ประเด็นที่ควรศึกษาต่อไปคือการทดลองประกอบเพื่อพิสูจน์ตำแหน่งที่พบทับหลัง เนื่องจากทับหลังที่พบนั้นมีตำแหน่งที่ไม่สัมพันธ์กับคติเรื่องเทพประจำทิศ ซึ่งสามารถเกิดขึ้นได้กับดินแดนภายนอกที่รับอิทธิพลวัฒนธรรมเขมร ทั้งยังสามารถอธิบายลำดับทิศทางการสลักลวดลายของปราสาทหลังนี้ได้ อีกทางหนึ่งด้วย

^๖ ดูเพิ่ม กวิฏ ตั้งจรัสวงศ์, “งานศิลปกรรมกับชุมชนบริเวณลุ่มแม่น้ำมูลในช่วงต้นเมืองพระนคร,” ใน **สรรพศาสตร์ ประวัติศาสตร์ศิลป์** (กรุงเทพฯ: ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๗), ๑๕๑ - ๑๙๒.

บรรณานุกรม

กรมศิลปากร. โครงการและรายงานการสำรวจและขุดแต่งโบราณวัตถุสถานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

พ.ศ.๒๕๐๒. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๐๓.

กวิฏ ตั้งจรัสวงศ์. “งานศิลปกรรมกับชุมชนบริเวณลุ่มแม่น้ำมูลในช่วงต้นเมืองพระนคร.” ใน **สรรพศาสตร์**

ประวัติศาสตร์ศิลป์, ๑๕๑ - ๑๗๒. กรุงเทพฯ: ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี

มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๗.

สมิทธิ ศิริภัทร์ และมยุรี วีระประเสริฐ. **ทับหลัง**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๓๓.

สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, หม่อมราชวงศ์. **ศิลปะร่วมแบบเขมรในประเทศไทย: ภูมิหลังทางปัญญา-รูปแบบทาง**

ศิลปกรรม. กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๓๗.

ประวัติวิทยากร

ชื่อ-สกุล	นายภาณุวัฒน์ เอื้อสามาลย์
ตำแหน่ง	หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์พิมาย
หน่วยงาน	อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย
การศึกษา	- พ.ศ. ๒๕๔๖ ศิลปศาสตรบัณฑิต (โบราณคดี) เกียรตินิยมอันดับ ๑ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร - พ.ศ. ๒๕๕๗ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (โบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์) คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร
ประวัติการทำงาน	- พ.ศ. ๒๕๔๗ - ๒๕๕๔ นักโบราณคดี ๓ - นักโบราณคดีชำนาญการ อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย - พ.ศ. ๒๕๕๔ - ๒๕๕๘ หัวหน้ากลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ ๑๕ ภูเก็ต - พ.ศ. ๒๕๕๘ - ๒๕๖๒ หัวหน้ากลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ ๑๒ นครศรีธรรมราช - พ.ศ. ๒๕๖๒ - ๒๕๖๕ หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง บุรีรัมย์ - พ.ศ. ๒๕๖๕ - ปัจจุบัน หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์พิมาย

ชื่อ-สกุล	นางสาวทิตยา ธีระโชติ
ตำแหน่ง	ภัณฑารักษ์ชำนาญการ
หน่วยงาน	พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พิมาย
การศึกษา	- พ.ศ. ๒๕๕๕ ศิลปศาสตรบัณฑิต (ประวัติศาสตร์ศิลปะ) คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร - พ.ศ. ๒๕๖๐ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ประวัติศาสตร์ศิลปะ) คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร
ประวัติการทำงาน	- พ.ศ. ๒๕๕๙ ภัณฑารักษ์ปฏิบัติการ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พิมาย - พ.ศ. ๒๕๖๔ - ปัจจุบัน ภัณฑารักษ์ชำนาญการ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พิมาย

ชื่อ-สกุล นางสาวนัยนา มั่นปาน

ตำแหน่ง ภัณฑารักษ์ชำนาญการ

หน่วยงาน พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พิมาย

การศึกษา - พ.ศ. ๒๕๕๗ ศิลปศาสตรบัณฑิต (โบราณคดี)
คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

- พ.ศ. ๒๕๖๓ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (โบราณคดี)
คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

ประวัติการทำงาน - พ.ศ. ๒๕๕๙ ภัณฑารักษ์ปฏิบัติการ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พิมาย

- พ.ศ. ๒๕๖๕ - ปัจจุบัน ภัณฑารักษ์ชำนาญการ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พิมาย

ชื่อ-สกุล นายธันยธรณ์ วรรณโพธิ์พร

ตำแหน่ง นักโบราณคดีปฏิบัติการ

หน่วยงาน กลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ ๑๐ นครราชสีมา

การศึกษา - พ.ศ. ๒๕๕๙ ศิลปศาสตรบัณฑิต (โบราณคดี)
คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

ประวัติการทำงาน - พ.ศ. ๒๕๖๐ - ๒๕๖๑ นักโบราณคดีประจำโครงการปรับปรุงระบบจำหน่ายไฟฟ้า
เป็นเคเบิลใต้ดินรอบนอกพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย จังหวัดนครราชสีมา

- พ.ศ. ๒๕๖๓ - ๒๕๖๔ นักโบราณคดีประจำโครงการก่อสร้างทางหลวงหมายเลข ๒๙๐
สายถนนวงแหวนรอบเมืองนครราชสีมา ช่วงแยกทางหลวงหมายเลข ๒๐๕ - บรรจบ
ทางหลวงหมายเลข ๒ (ด้านเหนือ) และช่วงแยกทางหลวงหมายเลข ๒ - บรรจบทาง
หลวงหมายเลข ๒๒๖ (ด้านใต้) ตอน ๑

- พ.ศ. ๒๕๖๔ - ๒๕๖๕ ผู้ช่วยนักโบราณคดี กลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ ๑๐ นครราชสีมา

- พ.ศ. ๒๕๖๕ - ปัจจุบัน นักโบราณคดีปฏิบัติการ กลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ ๑๐ นครราชสีมา

